В.М. Усманов

28 нче китап

ТАШ ЯЗГУЧЫ КЯТИБЛӘР

Килмөхәммәд бине Ишмән,

Баймөхәммәд бине Ишмән,

Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд

Казан

2025

ББК 63.4 (2Рос = Тат)
УДК 902
У 74

Я, Венер Мударисович Усманов, являющися автором этого издания даю полное согласие на использование моих личных фотоснимков и прорисовок размещенных в этой книге в учебных, научных и коммерческих целях без моего письменного разрешения со сылкой на первоисточник.

Усманов В.М. Таш язгучы кятибләр. (XVII гасыр хөсне хат осталары: Килмөхәммәд бине Ишмән, Баймөхәммәд бине Ишмән, Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд). / Татарские резчики письма по камню XVII века. – Егерме сигезенче китап. – Казан, 2025. – 220 б.: рәс. белән.

Бу китапка XVII гасырның соңгы чирегендә, Идел-Урал төбәге биләмәләрендә Ишмән морза нәселе иҗат иткән эпитафия ядкәрләренең рәсем-күчермәләре кыскача мәгълүматлар белән каталог рәвешендә бер җыентыкка тупланып бирелә.

Китап сәнгать белгечләре һәм тарих белән кызыксынучы киң катлау укучыларга тәкъдим ителә.

Предлагаемый каталог является сводом мусульманских эпиграфических памятников конца XVII века, созданных мастерами письма по камню из рода мурзы Ишмана. На сегодняшний день данная книга представляет из себя наиболее полное издание, посвященное творчеству катибов Килмухаммеда, Баймухаммеда и Кулмухаммеда, где собраны более 60-и артефактов богато представленных фотоматериалами и прорисовками с сопровождающими краткими текстами.

Книги адресована специалистам в области эпиграфики, искусствоведам и всем интересующимся историей и культурой татарского народа.

© Усманов В.М., 2025

Кадерле апам

мәрхүмә

Минзия Мөдәррис кызы Рысаева-Усманованың (05.08.1959-11.09.2024)

якты истәлегенә багышлана

Бу тормышның мәгънәсе шунда ки,

үзеңнән соң истәлекләр калдыру.

(Шәех Сәгъди. Гөлстан).

Кереш сүз

Ишмән нәселенә бәйле таш язгучы осталар турындагы мәгълүматларыбызны тәкъдим итү алдыннан болгар-татар ташъязмалары турындагы белешмәләр белән танышып үтү урынлы булыр.

Татар эпиграфикасын классификацияләү

Аңлашыла ки, төрки мәдәният чорларга бүленеп карала

1) Борынгы төрки мәдәният (X гасырга кадәр).

2) Ислам мәдәниятына бәйләнешле, тәррәкыять дәверен кичергән заман (XI-XIII гасырлар).

3) Урта гасырлар мәдәнияты (XIV-XVIII гасырлар).

4) Яңа заман төрки мәдәнияты (XVIII-XIX гасырлар).

Гарәп язуындагы болгар-татар эпиграфикасы – турыдан-туры ислам мәдәнияты белән бәйле. Шул сәбәпле, без аны, хронологик тәртиптән чыгып, шартлы рәвештә 3 нче чор кысаларына кертеп XIV гасырдан башлыйбыз һәм 3 нче, 4 нче дәверләргә бүләбез.

1 нче дәвер. Мәҗүсилеккә бәйле мәдәни мирас.

2 нче дәвер. Караханилар, Саманилар, Хорезмлылар вә Болгарларга нисбәтле гарәп язулы кабер ташлары (Урта Идел буенда алар сакланып кала алмаган).

3 нче дәвер.

(Бу дәвер кысаларында 20 буын чамасы халык гомер кичергән, шулардан, 5 гасыр дәвамында (XIII-XVIII йөзләрдә) болгар-татар дөньясында бер-ике йөз чамасы кеше ташъязу эше белән шөгыльләнгәндер дип фараз ителә.

1 нче бүлемгә нисбәтле ташъязмалар.

XII гасыр башыннан алып 1438 нче елга кадәр Урта Идел буенда иҗат ителгән ташъязма мирас.

1 нче төркем. Урта Идел эпиграфика ядкярләре.

1 нче төркемчек. Болгар шәһәре остаханәләрендә иҗат ителгән ташъязмалар.

2 нче төркемчек. Биләр-Җүкәтау-Кирмән эпиграфикасы.

3 нче төркемчек. Үзәк шәһәрләрдән ерак урнашкан җирләрдә иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

2 нче төркем. Түбән Идел эпиграфика үрнәкләре.

3 нче төркем. Кырым эпиграфика үрнәкләре.

4 нчы төркем. Хорезм (мәсәлән, Үргәнеч шәһәренең) эпиграфика үрнәкләре.

2 нче бүлемгә нисбәтле ташъязмалар.

1438 - 1552 нче еллар арасында иҗат ителгән татар эпиграфикасы.

1 нче төркем. Казан ханлыгы эпиграфикасы

1 нче төркемчек. Казан шәһәрендә дәвам итеп үсеш алган «*классик*» эпиграфика үрнәкләре.

2 нче төркемчек. Казан шәһәре үрнәгендә дәвам иткән икенче (түбәнрәк) дәрәҗәдәге эпиграфика үрнәкләре.

3 нче төркемчек. Казан шәһәреннән ерак урнашкан төбәкләрдә иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре (мәсәлән, Нократ вилаятендә).

2 нче төркем. Ханкирмән (Касыйм ханлыгы) эпиграфикасы үрнәкләре.

3 нче төркем. Кырым эпиграфикасы үрнәкләре.

4 нче төркем. Ногай татарларының эпиграфика үрнәкләре.

3 нче бүлемгә нисбәтле ташъязмалар.

1552 нче елдан алып 1743 нче елга кадәр булган ара.

1 нче төркем. Казан өязенә нисбәтле ташъязмалар.

1 нче төркемчек. Казан шәһәрендә дәвам итеп үсеш алган «*классик*» эпиграфика үрнәкләре.

2 нче төркемчек. Казан шәһәре үрнәгендә дәвам ителгән, башкаладан ерак урнашкан авылларда, (түбәнрәк) икенче дәрәҗәдәге эпиграфика үрнәкләре.

3 нче төркемчек. Ишмән нәселе тарафыннан иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

5 нче төркемчек. Морзабай бине Бикбулат тарафыннан иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

2 нче төркем. Касыйм шәһәрендә иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

3 нче төркем. Кече Җүз Олысында иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

4 нче дәвер.

1743 нче елдан башлап XX гасыр урталарына кадәр иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

1 нче төркем. Казан шәһәрендә иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

2 нче төркем. Казан өязе биләмәләрендә иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

3 нче төркем. Ханкирмән (Касыйм) шәһәрендә һәм шушы каланың тирә-ягында иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

4 нче төркем. Оренбург вә Каргалыда иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

5 нче төркем. Троицк шәһәрендә иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

6 нчы төркем. Кырым, Әстерхан, Сарытау һ.б. яклардагы шәһәрләрдә иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

7 нче төркем. Үзәк шәһәрләрдән алыс урнашкан төбәкләрдә иҗат ителгән эпиграфика үрнәкләре.

XVII йөз ташъязмалары белән кызыксыну галимнәр тарафыннан XIX гасыр урталарыннан ук башлана дип әйтергә ярый, мәсәлән, В.В. Вельяминов-Зернов һәм Н.Ф. Катанов галиҗәнаплары тарафыннан.

Арытаба, 1920 елда хәзерге Башкортстанның Чишмә төбәгендәге кабер ташларын махсус рәвештә этнограф, лингвист, фольклорист, әдәбият белгече Габделәхат Фазлый улы Вилданов (06.02.1879-09.02.1954) өйрәнә[1].

1950-2025 нче еллар арасында, Ишмән нәселеннән булган осталарның иҗатын барлауга Һарун Вәли улы Йосыпов, арытаба, Марсель ага Әхмәтҗанов,

[1] Ул, элекке Златоуст өязе Таймый (Таймеево) авылында (хәзерге. Салават районында) туып үсә. 1899 нчы елда Сәгъид бистәсендәге Хәйрулла бине Зәйнулла ишан бине Хосраушир әл-Эстәрлебаши мәдрәсәсен тәмамлый. 1890-1912 елларда Казакстан даласында (Тургай өлкәсендә һәм Каргалының Галикәев мәдрәсәсендә шәкертләр укыта).

Р.Ф. Мәрданов, И.Г. Һадиев һәм И.А. Мөстакимов2 кебек күренекле галимнәребез бик күп көч сала. Югарыда әйтеп үтелгән белгечләрнең тырышлыгы нәтиҗәсендә XVII гасырга караган кайбер таш язу осталарының исемнәре дә ачыкланды, мәсәлән:

1. **Дәвеш** кятиб.

2. **Дусмәт** хафиз бине Теләш[3].

3. [**Морзабай** кятиб бине Бикбулат].

4. **Килмөхәммәд** (Килмәк) бине Ишмөхәммәд (Ишмән).

5. **Баймөхәммәд** бине Ишмөхәммәд (Ишмән).

6. **Сарый** кятиб Багыш Исәнкилде улы.

7. **Колмөхәммәд** (Колмәк) бине Килмөхәммәд (Килмәк) бине Ишмөхәммәд (Ишмән).

Ишмән нәселеннән булган таш язучы кятибләрнең хезмәтләре, шулай ук, Н.Ф. Калининга да билгеле була. Безнең фараз итүләребез буенча, Ишмән нәселе Казан губернасында (мәсәлән: Минзәлә төбәгендә, я Казан арты авылларының берсендә) гомер кичергәндер дип уйланыла иде, ягъни, төгәл кайда яшәгәннәре билгеле түгел иде. Уеп язылган култамгаларында, аларның дин әһелләре (шәех, мулла, хәлфә, мөәззин һ.б.) булулары күрсәтелмәсә дә, үз дәверенең укымышлы кешеләре булуына шик юк иде. Һичшиксез, Ишмән нәселе, нәкыш, хөсне хат, зәркянчелек сәнгатенә вә сәүдәгәрлеккә мөнәсәбәтле тәвәккәл шәхесләр булганлыгы аңлашылып тора иде.4 Һәм ниһаять, Р.Мәрданов вә И.Һадиев кебек әйдәп баручы галимнәребезнең соңгы 3-4 дистә еллар дәвамындагы фәнни эзләнүләре нәтиҗәсендә, аларның тормышы һәм иҗаты турында бик әһәмиятле белешмәләр ачыкланды.

Арытаба Р.Ф.Мәрданов һәм И.Г. Һадиев хезмәтләреннән алынган Килмөхәммәд бине Ишмән турындагы мәгълүматларны сезгә тәкъдим итәбез:

1. «Әгерҗе районында без ачыклаган иң борынгы ташлар XVII гасырга карыйлар. Бу ташларның һәммәсе дә таш уючы оста – Килмөхәммәд Ишмән угылы тарафыннан эшләнгән дип уйларга мөмкин. Кайберләрендә аның исеме язып та куелган. Шунысы кызыклы, Килмөхәммәд Ишмән угылы язган ташлар Татарстанның башка районнарында (Менделеев, Кукмара, Балтач, Лаеш, Саба һ.б.) һәм республикабыздан читтә дә (Башкортстан һәм Чувашстан) булуы мәгълүм. Әгерҗе төбәгендәге XVII йөздә куелган шундый сигез таш ачыкланды. Ләкин шул чордагы бер-берсенә охшаш ташларның һәммәсен дә бер оста уйганмы-юкмы икәнлеге киләчәктә җентекләп

---

[2] Кятиб Баймөхәммәд бине Ишмәннең исем-шәрифләрен беренче булып фәнни әйләнешкә кертеп җибәрүче И.А. Мөстакимов булды. (Кара: Тычинских З.А. Эпиграфические памятники Сибирских татар. Археология Евразийских степей. 2017. №6. - С.204.).

[3] Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г., Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. - Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. - 148 б. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап) – Б. 93.

[4] Билгеле ки, эпиграфика тарихында, еш очракта, көмешчеләр (яисә, алтынчылар) арасыннан да таш язучы осталар бик күп булган.

тикшерүне таләп итә. Чөнки Тоба авылы зиратында **Багыш Исәнкилде улына** куелган таштагы «...атасы өчен угылы **Сарый**5 ... битеде [язды]» дигән сүзләр шикләнергә урын калдыра. Ул таш үзенең бизәлеше, текстындагы кайбер өлешләре белән дә башкаларыннан аерылып тора». (1. Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г., Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. - Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. - 148 б. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап) – Б.7-8.

2. «XVII гасырның икенче яртысында куелган татар кабер ташларының байтагы калып-үлчәме, бизәлеше, текстлары белән үзара бик охшаш. Кайберсендә (безнең исәпләүләр буенча, уннан артыгында) ташны уйган останың исеме күрсәтелүгә нигезләнеп, алар, гадәттә, Килмөхәммәд Ишмән улы исеме белән бәйләп карала. Әлеге останың исеме язылган, безгә билгеле мондый ташларның иң әүвәлгесе 1671 ел белән, соңгысы 1687 ел белән даталанган.

Югарыда тасвирланган 1695 елгы эпитафиядә ташны уючы буларак Килмөхәммәднең улы Колмөхәммәд исеме күрсәтелгән. Димәк, улы атасының игелекле һөнәрен дәвам иткән. Бу факт белән бергә, тарихыбызга тагын бер хаттат, ягъни таш уючы оста исеме өстәлде. XVII гасырның 90 нчы елларында куелган, бизәлешенә һәм текст язылышына кайбер аермалыклар хас булган ташъязмалар (мәсәлән, югарыда әйтелгән Олыяз (1694 ел), Менделеев районындагы Татар Әхтиялы (1697 ел) истәлекләре һәм Югары Ушмы авылының түбәндә тасвирланачак, 1697 ел белән даталанган тагын бер ташы) нәкъ менә Колмөхәммәд Килмөхәммәд улы тарафыннан эшләнгән дип исәплибез. Бу төркем ташлар текстында хаталарның күплеген дә искәртик.

Аталы-уллы әлеге таш уючылар белән бәйле мөһим яңалык ачыкланды. Колмөхәммәд (Колмәк), аның атасы Килмөхәммәд (Килмәк), Килмөхәммәднең атасы Ишмән исемнәре, ягъни бу өч буын да югарыда әйтелгән Кара бик нәселенә карыйлар[6]. Ишмән (Ишмөхәммәд) белән Дүскәй (Дусмөхәммәд) белән Дүскәй (Дусмөхәммәд) морза бертуган, ә аларның уллары Килмөхәммәд белән кабер ташында исеме язылган Ярмөхәммәд икетуган кардәш булган. Бу морзалар нәселе тарихта Байкиевләр (Бакыевлар, Бигиевләр) фамилиясе белән мәгълүм. 1678 елгы архив документында Бужа авылында Азя (Азлы) морза Дүскәев һәм Килмәк морза Ишмәтев исемнәре язылган[7]. Казан өязенең 1647-1656 еллардагы теркәү кенәгәсендә исә әлеге нәсел вәкилләренең исемнәре һәм биләмәләре түбәндәгечә күрсәтелгән: «За служилыми мурзами за Ишмаметем да за Доскеем Бакеевыми деревня Ошма на реке Ошме... За служилыми мурзами за Ишмаметем да за Доскеем Бигеевыми сельцо, что была деревня Буж на речке Бужевке...»[8] Ә йомышлы татар Бәйкәй морза Бигиевнең Арча юлындагы Бужа авылында биләмәләр тотуы, аның ата-бабаларының Казан ханлыгы дәвереннән үк шушында хуҗа булуы 1602-1603 еллардагы теркәү кенәгәсендә язылган.[9] (Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. -

[5] Сорау: Кятиб Сарый, Ишмән нәселеннән булган осталар белән бергә эшләмәдеме икән?
[6] Әхмәтҗанов М.И. Нугай Урдасы: татар халкының тарихи мирасы. - Казан: Татар. кит. нәшр., 2009. - Б. 31-32.
[7] Россия дәүләт борынгы актлар архивы. - 1209 ф., 1 тасв., 6453 (II) сакл. бер., 1021 б., 1021 битнең икенче ягы.
[8] Писцовая книга Казанского уезда 1647-1656 годов. - Москва, 2001. - С.214, 382.
[9] Писцовая книга Казанского уезда 1602-1603 годов: публикация текста. - Казань: изд-во Казанского ун-та, 1978. - С. 134-135.

Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. - 199 б. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап) – Б.7-8).

3. «Бөрбаш зиратында Көчек улы Туктаргали кабер ташы. 1675 ел. Эпиграфик истәлекнең уң ягында «Кәтәбәһе [моны язды] Килмөхәммәд ибне Ишмән» дип уелган. Килмөхәммәд Ишмән улы – XVII гасырның күренекле татар хаттаты (каллиграф, матур язучы) һәм ташъязмалар уючы. Аның тарафыннан язылган, калып-кыяфәтләре, үлчәмнәре, чәчәк-үсемлекләр төшереп ясалган үзенчәлекле бизәкләре, текстларының эчтәлеге һәм урнашу тәртибе, ниһаять, безнең көннәргә кадәр чагыштырмача әйбәт сакланышлары белән дә бер-берсенә охшаш булган кабер ташлары Татарстандагы һәм күрше төбәкләрдәге татар авылларында дистәләрчә. Мисал эзләп ерак китмичә, шушы ук Бөр елгасының түбән агымындагы Мәмәшир авылы зиратында Килмөхәммәд Ишмән улы тарафыннан ясалган ике кабер ташы саклануын искәртик».[10] (Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Балтач ташъязма истәлекләре. - Яр Чаллы: «Ислам нуры» Дини эшмәкәрлек Үзәге, 2021. - 212 б. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 3 нче китап) – Б.7-8.).

Килмөхәммәд, Баймөхәммәд вә Колмөхәммәд кятибләрнең иҗат иткән хезмәтләре (сакланып калганнары).

	Башкортстан - 15
	1. Аскын районы 1
1	**Кыйгазы авылы, иске зират - 1**
	2. *Благовар районы, Башкортстан* 1
2	**Төркәй авылы -1**
	3. Бүздәк районы - 1
3	Яңа Әмир авылы кырында, Бүздәк районы

[10] Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Кукмара төбәгенең ташъязма истәлекләре. - Казан: Милли китап, 2014. - Б. 5, 72-73.

	4. Илеш районы 1
4	Түрәче авылы, Илеш районы - 1
	5. Караидел районы 1
5	Йөрүзән елгасы тамагы ярында булган иске зират - 1
	5. Чишмә районы 10
6	Тирмә авылы - 1
7	Чишмә касабасы - 9
	Татарстан 50
	6. Актаныш районы 1
8	Әҗәкүл авылы - 1
	7. Алабуга районы 1
9	Иске Юраш авылы - 1
	8. Арча районы 3
10	?
11	Кәче авылы - 1

12	Түбән Оры авылы - 1
	9. Әгерҗе районы 10
13	Әгерҗе шәһәре - 1
14	Иж-Бәйки авылы - 1
15	Иске Эсләк авылы Сарапул музеенда саклана) - 1
16	Кодаш авылы - 1
17	Көчек авылы - 1
18	Нажар авылы - 1
19	Рыс (Ырыс) авылы - 1
20	Салагыш авылы - 1
21	Тоба авылы - 1
22	Чишмә авылы - 1
	10. Әтнә районы 6
23	Әтнә авылы - 1
24	Иске Өҗем авылы - 2
25	Кече Әтнә авылы - 1
26	Күшәр авылы - 1
27	Олы Мәңгәр авылы - 1
	11. Балтач районы 1
28	Бөрбаш авылы - 1
	12. Биектау районы

	1
29	… - 1
	13. Кукмара районы
	5
30	Өлги авылы - 1
31	Ятмас_Дусай авылы - 3
32	Олыяз авылы - 1
	14. Мамадыш районы
	2
33	Югары Ушмы авылы - 2
	15. Менделеев районы
	6
34	Турай авылы - 3
35	Бәзәкә авылы - 1
36	Туйгуҗа авылы - 1
37	Татар Әхтиялы - 1
	16. Минзәлә районы
	6
38	Бикбау авылы - 1
39	Гөлек авылы - 4
40	Югары Тәкермән - 1
	17. Мөслим районы
	2
41	Катмыш авылы - 2

	18. Лаеш районы - 1
42	Имәнкискә авылы - 1
	19. Питрәч районы -1
43	Тау Иле авылы - 1
	20. Саба районы 1
44	Олы Нырты авылы - 1
	21. Теләче районы 3
45	Максабаш авылы - 2
46	… авылы
47	**...**
48	
	Түмән өлкәсе 1
49	Тубыл шәһәре - 1

Барысы 65 ташъязма

Ташъязмаларда очраган мәрхүмнәрнең исемлеге

(Алфавит тәртибендә)

Акманай Итәш угылына куелган кабер ташы, 1679 ел, Әгерҗе шәһәре, Татартстан, №21.

Арык Ямаш угылы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел., №10, Чишмә авылы.

Әкил каберенә куелган таш, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.215)., №45.
Багыш Исәнкилде угылы каберенә куелган таш, 1676 ел. Тоба авылы, Әгерҗе районы, Татартстан, №29.

Баймөхәммәд каберенә куелган таш, 1694 ел. (Һадиев... – Б.44); Олыяз авылы зираты, Мамадыш районы, Татартстан Олыяз авылы янындагы каберлек (иске зират), № 40. Би Мөхәммәд ташбилгесе, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.192). Олыяз Иле авылы зираты, Мамадыш районы, Татартстан. № 40.

Байтимер Теләй углы, №4, Түрәче авылы, Илеш районы, Башкортстан.

Балтач каберенә куелган таш, XVIII гасыр азагы. Кодаш авылы, Әгерҗе районы, Татартстан. №24.

Бибулды Байсубы углы каберенә куелган таш, таш язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.204). Турай авылы зираты, Менделеев районы, Татартстан, №46.

Би Мөхәммәд ташбилгесе, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.192). № 41

Олыяз Иле авылы зираты, Мамадыш районы, Татартстан

Олыяз Иле авылы.

Бибулды Байсубы углы каберенә куелган таш, таш язгучылар - Ишмән нәселе (Әхм. – Б.204).№ 43, Турай авылы зираты, Менделеев районы, Татартстан.

Бикбау Сөлек углы каберенә куелган таш, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.211). Бикбау авылы зираты, Минзәлә районы, Татартстан, № 47.

Бикмөхәммәд Акчура угылына куелган кабер ташы[11], 1683-1684 еллар. Гөлек авылы, “Изгеләр зираты”, Минзәлә районы.№51.

Гайшәбикә Гали кызы кабереренә куелган таш, 1598 ел. Казан ханлыгы осталары өслүбендә, (Һадиев... – Б.203). Кече Әтнә авылының борынгы зираты, Әтнә районы, Татартстан, №31.

Дәүләтк[илде] Тәңребирде [угылы] каберенә куелган таш. № 17 Иске Юраш авылы, Алабуга районы, Татартстан.

Дусмөхәммәд хафиз Байыш суфый улы каберенә куелган таш, 1677 ел. (Һадиев... – Б.44); Соңкар углы ташбилгесе, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.189). Дусай авылы эчендәге аерым каберлек, Мамадыш районы, Татартстан. № 38.

Җ[өмләсолтан] Әптәҗ кызы каберенә куелган таш, 1697 ел. (Һадиев... – Б.145); Югары Ушмы авылы зираты, Мамадыш районы, Татартстан, № 41.

[11] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011.- Б.105-106.

Җанбай Нугай бәк углы каберенә куелган таш, (Әхм. – Б.200). Катмыш авылы зираты, Мөслим районы, Татартстан. № 53.

Җәнәйсолтан Чапкын хатыны кабереренә куелган таш, казан ханлыгы осталары өслүбендә, 1594 ел. (Һадиев... – Б.149). Әтнә авылы, Әтнә районы, Татартстан, №28.

Иксән Мөхәммәдхафиз углы каберенә куелган таш, 1686/1687ел. Төркәй авылы, Благовар районы, Башкортстан, № 2.

Исәнәй морза Симәнәй бик улы кабереренә куелган таш, 1693 ел. Язгучылар - Ишмән нәселе , (Һадиев... – Б.300). Кятиб Колмөхәммәд Килмөхәммәд углы. Күшәр авылы зираты, Әтнә районы, Татартстан, №31.

Ишбирде Акман углы каберенә куелган таш, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.191). №56.

Ишәй суфый каберенә куелган таш. 1088 һиҗри сәнә, 1681 миляди ел. Максабаш авылы, Теләче районы, №59.

Ишкәй Килкәй угылы каберенә куелган таш, 1682/1683 ел. Әҗәкүл авылы, Актаныш районы, Татартстан, №16.
Иштир[әкә] Үткәй углы Нократлыга куелган таш, 1702/1703 ел, № 62.

Йәнәй[12] Арык угылы каберенә куелган таш, 1700/1701 ел., №13, Чишмә авылы.
Йәнүкәй Илмәмәт кызы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел., № 12, Чишмә авылы.
Кадыйрмөхәммәд мулла угылына куелган кабер ташы, 1676 ел. Ятмас-Дусай авылы зираты, Кукмара районы. № 37.

Килмөхәммәд Чирүче углы каберенә куелган таш, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.188). Олы Нырты авылы, Саба районы, Татартстан, № 57.

Кисбикә Барсай кызы каберенә куелган таш. 1092 һиҗри сәнә, 1685 миляди ел. Максабаш авылы, Теләче районы, №58.

Кишәк бикә Батик бикә кызы кабереренә куелган таш, 1689 ел. Язгучылар - Ишмән нәселе , (Һадиев... – Б.392).Олы Мәңгәр авылы зираты, Әтнә районы, Татартстан, №32.

Мирзабакый һәм Мөхәммәдбакыйга куелган кабер ташы. №65.

Нуркәй батыр Ямашбай угылы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел., №9, Чишмә авылы.
Савәләй Борнаш угылына куелган кабер ташы, 1684 ел.Иске Эсләк авылы, Әгерҗе районы, Татартстан. Ядкяр хәзерге көндә Сарапул шәһәре музеенда саклана, №23.

Салтыкбай Амангилде угылы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел., №7, Чишмә авылы.

---

[12] Мәрхүмнең исеме, бәлки - «Йәнәбәк»тер?

Сарбай Корбан угылы каберенә куелган таш, 1684-1685 еллар, Кәче авылы (беренче зират[13]) авылы, Арча районы, Татартстан, №19.

Сармөхәммәд Бакай угылы каберенә куелган таш, 1677 ел. Чишмә авылы, Әгерҗе районы, Татартстан, №30.

Сәедгуҗа ташбилгесе., язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.209), № 50

Гөлек авылы зираты, Минзәлә районы, Татартстан Гөлек авылы.

Солтан бабай, ..., "Урыс кулындин һәляк"булучы изгеләргә куелган кабер ташы, 1683-1684 еллар. Югары Тәкермән авылы биләмәсендә, Минзәлә районы. №52.

Солтан би Котлы би угылы каберенә куелган таш, 1700/1701 ел., №14, Чишмә авылы.
Т[е]ләүбирде Котлыгуҗа углы каберенә куелган таш. Салагыш авылы, Әгерҗе районы, Татартстан, №28.

Такыйбәк батыр, Кубауның [Йәрми] угылы, №3, Тирмә авылы, Чишмә төбәге.

Тау Иле авылы, Питрәч районы, Татартстан, № 6.

Тәңребирде [угылы] Дәүләтк[илде] каберенә куелган таш. Иске Юраш авылы, Алабуга районы, Татартстан, №14.

Төнбикә Исергәб кызы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел., №5, Чишмә авылы. Туйгуҗа авылы зираты, Менделеев районы, Татартстан, № 8.

Туйкә Җамбакты углы ташбилгесе, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.190). Өлги авылы зираты, Кукмара районы, Татартстан, №35.

Туйкилде Ишкәй углы каберенә куелган таш, 1689/1690 ел. Кыйгазы авылы, иске зират, №1.

Туйкилде хафиз Кармыш углы ташбилгесе, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.187). Имәнкискә авылы, Лаеш районы, Татартстан, № 55.

Туктаргали Көчек угылы каберенә куелган таш, 1675 (1676) ел. Бөрбаш авылы, Әгерҗе районы, Татартстан, №33.

Тулунби Мәңкә кызы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел.,№15, Чишмә авылы.
Тутач Сака угылына куелган таш, 1681 ел.Рыс (Ырыс) авылы, Әгерҗе районы, Татартстан, №27.

Түкәш бикә каберенә куелган таш, 1687-1688 еллар. Түбән Оры авылы (икенче зират), Арча районы, Татартстан, №20.

Уразмөхәммәд Исәк хафиз угылына куелган таш.Наҗар авылы, Әгерҗе районы, Татартстан, №26.

---

[13] Әлеге зират тимер юл артында, ягъни авылның көньягында урнашкан.

Үлмәс Мәрдхуҗа оныгы кабереренә куелган таш, 1611 ел. (Б.84). Үлмәс кабереренә куелган таш, 1611 ел. (Һадиев... – Б.164). Иске Өҗем авылы зираты, Әтнә районы, Татартстан, №30.

Хасай Шөдәк улы кабереренә куелган таш, 1610 ел. казан ханлыгы осталары өслүбендә, (Һадиев... – Б.161).ске Өҗем авылы зираты, Әтнә районы, Татартстан, №29.

Хәсән Ятай угылы каберенә куелган таш[14], 1689-1690 еллар, (?) авылы, Арча районы, Татартстан, №18.

Чувашай Турай угылы каберенә куелган таш, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.203).Турай авылы зираты, Менделеев районы, Татартстан. № 45.

Чувашай Турай угылы каберенә куелган таш, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.212). Бәзәкә авылы зираты, Менделеев районы, Татартстан, № 44.

Чура Батыр углы каберенә куелган таш, таш язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.207). Катмыш авылы зираты, Мөслим районы, Татартстан, № 54.

Шәехмөхәммәд Сабай остабикә улы каберенә куелган таш, 1679 ел. (Һадиев... – Б.44); Дусай авылы зираты, Мамадыш районы, Татартстан. Дусай авылы эчендәге аерым каберлек, № 39.

Ш**[әүкә** Кәмай угылы] каберенә куелган таш, 1689-1691 ел, № 64.

Ямаш Мөхәммәдкол угылы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел., Чишмә авылы. №11.
Ярмөхәммәд морза Дүскәй морза улы каберенә куелган таш, 1695 ел. (Һадиев... – Б.146); Югары Ушмы авылы зираты, Мамадыш районы, Татартстан. № 42.Туйкә

... Әҗәкүл авылы, Актаныш районы, Татартстан, №13.
... Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш, 1673 - 1674 еллар. Гөлек авылы, Минзәлә районы. Гөлек авылы, һиҗри 1084 елгы таш., таш язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.201). № 48.

... Кемгә куелганы билгесез таш, [XVIII гасыр азагы]. Гөлек авылы зираты, Минзәлә районы, Татартстан, №53.

... Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш[15], 1673-1674 еллар. Гөлек авылы, “Изгеләр зират Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш, № 49.

... Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш, 1692 ел, Туктамыш авылы зираты, Биектау районы, Татартстан, №35.

---

[14] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960.- Табл.73.
[15] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011.- Б.89-90.

... Кемгә куелганы билгесез таш, [XVIII гасыр азагы]. Көчек авылы, Әгерҗе районы, Татартстан, №25.

... Максабаш авылы, Теләче районы, Татартстан, № 61.

... Максабаш авылы, Теләче районы, Татартстан, № 62.

... Татар Әхтиялы ташбилгесе, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.216). Татар Әхтиялы авылы зираты, Менделеев районы, Татартстан, № 46.

… Турай авылы зираты, Менделеев районы, Татартстан. № 44.

..., Кемгә куелганы билгесез таш, XVII гасыр. Иж-Бәйки авылы, Әгерҗе районы, Татартстан, №22.

..., Кемгә куелганы билгесез таш, XVII гасыр. Олы Нырсы авылы, Теләче районы, Татартстан.

..., Йөрүзән елгасы тамагы ярында булган иске зират, Караидел (?) районы, Башкортстан, №5.
Кемнең каберенә куелганы билгесез таш, 17 нче гасыр азагы. Бүздәк төбәге, Яңа Әмир авылы кырында, №3.
1673-1674 еллар. (Фрагмент, «михраб» бизәге). Томск, Төмән өлкәсе, Русия, № 63.

Эпиграфические произведения камнерезного искусства созданных представителями династии князя Ишмана (Ишмухаммеда)

Резчики письма по камню из княжеского рода Ишмухаммеда (Ишмана) жили во второй половине XVII в начале XVIII вв. Я отношу их творчество к третьему периоду существования татарской эпиграфики и этот период условно ограничиваем промежутком времени с 1552 по 1743 гг., где сменилось более 8-и поколений мастеров. Конечно же, они в своем творчестве продолжали многовековые традиции предшественников. Несмотря на ликвидацию государственности Казанского ханства, этот вид художественного творчества продолжало, не только существовать, но и дальше развиваться, не утрачивая своего прежнего высокого «классического» уровня на базе казанской школы (эти образцы относятся к **I типу**). Продолжатели столичного искусства письма по камню могли работать в различных мастерских (по цеховому принципу) в Ново-Татарской слободе и в других населенных пунктах вокруг Казани. Этого типа кабрташи выполнялись (по нашим исследованиям) аж до 1720-х гг.

Ко **II типу** относятся работы множества разных и разрозненных провинциальных катибов выполнявших в технике врезанной резьбы почерками насх или сульс. К этой группе относятся эпитафии выполненные катибами - **Дэвеш** катиб, **Дусмет** хафиз бине Тиляш[16], [**Морзабай** катиб бине Бикбулат].

К **III типу** относятся работы вышедших из династической мастерской рода Ишмана.

К **IV тип**у относятся работы принадлежащих множеству разных и разрозненных столичных и провинциальных неизвестных мастеров выполнявших во врезанной и рельефной технике почерками насх или сульс.

Несомненно, все эти мастера, создававшие произведения мемориального искусства в этом условном отрезке времени, положили фундамент для последующего развития этого вида искусства в Среднем Поволжье и Приуралье, в частности, в Каргалах и Оренбурге.

При сравнительном анализе мусульманских эпиграфических памятников, при выполнении классификации арабописьменного наследия татар мы применяем различные принципы, методы и критерии.

1) **Хронологический принцип.** По этому принципу в условно ограниченном периоде с 1552 по 1743 гг. разделяем этот отрезок времени на 8 частей, где ориентировочно сменилось более 8-и поколений мастеров.

1) с 1553 по 1575 гг.;

2) с 1576 по 1600 гг.;

3) с 1603 по 1625 гг.;

4) с 1626 по 1648 гг.;

5) с 1649 по 1671 гг.;

6) с 1672 по 1696;

7) с 1697 по 1719 гг.

8) с 1720 по 1743 гг.

2) **Географический принцип**; т. е. по этому принципу, используемый материал в эпиграфике, во многих случаях, привязывается к географическому местоположению каменных карьеров.

а) Разбор применения различных материалов исходя из наличия местных карьеров.

(Например, работы XIX-XX вв. Троицких резчиков письма по зауральскому вулканическому камню (плитняку) выполненных в манере местных катибов невозможно спутать ни с какими другими эпитафиями других регионов, стран, разных времен и народов.

---

[16] Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г., Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. - Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. - 148 б. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап) – Б. 93.

3) **Типологический принцип.** Сложилось так, например в г. Троицке на протяжении с нач. XIX до середины XX вв. работало более 20 резчиков, и многие из них сообща выработали (или так получилось) единый тип «*троицкого письма*», (видимо) зависящий от свойств твердого плитняка вулканического происхождения; т. е. приемы и методы работы по твердому камню диктовал сам материал. Хотя «*белых ворон*» с индивидуальными почерками среди троицких катибов тоже имеются.

4) **Языковой принцип**. (Например, если на эпитафии встречаем слова относящиеся к «*R- язык*»у, значит, они принадлежат однозначно к эпохе Улуса Джучи, а не последующим XV- XX вв.).

4) **Палеографический принцип.**

Представим ситуацию: Показывают нам фотографии арабописьменных намогильных памятников (например, включая мелкие фрагменты); возможно ли визуально определить ориентировочное время или место создания? Ответ: «Да» и «нет». Это все зависит от ситуации. Например, работы резчиков Килмухаммеда, Кулмухаммеда, Худжатуллы ал-Ушмави, Фаляхеддина Князбаши, Сайфеддина бин Хафизеддина, Нигматуллы бин Мухаммедсафы, Габдуллы Тукаева, Мингажеддина бин Фахреддина, Ибнеябана, Губайдуллы ал-Оренбури, Гарифджана Буави и т. п. легко выявить, а вот произведения таких резчиков как - муэдзина Шарифджана, Шакира, Фатхелкадыра Кальметова и других, представляют определенную трудность, это во первых. Во-вторых, не всегда, внутри одной школы троицких мастеров, также, нет возможности выполнить четкую атрибутику, если не указаны автографы.

Проблемность определения авторства тех или иных эпитафий по палеографическим признакам заключается в том, что, каллиграфическое письмо, как правило, выполняется по определенным каноническим требованиям.

Интерес к татарской эпиграфике XVII в. в России начался еще с начала XVIII века. Еще, В.В. Вельяминов-Зернов, а потом Н.Ф. Катанов, обратили внимание на некоторые многочисленные мемориалные памятники.

Далее, в 1920 году исследователь Г.Ф.Вилданов (06.02.1879-09.02.1954) специально изучал чишминские камни и зафиксировал их документально, например, известен один его эстампажей выполненные им.

1950-2025 гг. Эпиграфическое творчество наследников Ишмана было под пристальным вниманием казанских ученых Н.Ф. Калинина, Г.В.Юсупова, М.И.Ахметзянова. Значительный вклад в изучение творчества татарских резчиков письма этого периода были сделаны ведущими специалистами Р.Ф. Мәрдановым, И.Г. Хадиевым, (и также, И.А. Мустакимовым).17 Среди ими выявленных имен катибов конца XVII века:

[17] Во вступительной части, когда материал требовал более детального изложения сведений о катибах рода Ишмана, сочтено было целесообразным привести авторизованные цитаты и исторические сведения с фотографиями из публикаций Р. Марданова и И. Хадиева.

1. **Дауш** катиб18.

2. **Дусмет** хафиз бин Тиляш[19].

3. [**Морзабай** катиб бин Бикбулат].

4. **Килмухаммед** (Килмэк) бин Ишмухаммед (Ишман).

5. **Баймухаммед** бин Ишмухаммед (Ишман).

6. **Сарый20** катиб бин Багыш Исанкилдэ. Очевидно, он работал в одной команде с наследниками мурзы Ишмана. Вполне вероятно, что он был в родственных отношениях к этой известной династии (См.: эпиграфический памятник №29).

7. **Кулмухаммед** (Кулмэк) бин Килмухаммед (Килмэк) бин Ишмухаммед (Ишман).

Необходимо отметить и то, что труды вышеперечисленных мастеров камнерезного искусства не доведены до совершенства высоких классических образцов (наподобие уровня произведений «*казанского барокко*»), но однако, их творчество является обективным отражением состояния культуры того времени и их окружения. Хотя, в композициях катиба Кулмухаммеда бин Килмухаммеда присутствует простота и мастерство в стилизации арабских надписей, присущей только профессиональным каллиграфам.

Этот каталог является первой попыткой составления свода, где в максимальном объеме представлены работы вышеназванных катибов-камнерезов, которые разбросаны в разных территориях Среднего Поволжья, Приуралья и Сибири. Надеемся, в будущем увидят свет полные каталоги работ этих и других мастеров, снабженные фотографиями хорошего качества, ведь, в наше время в России все возможности для этого есть.

1) Аскын районы, Башкортстан

№1

Туйкилде Ишкәй углы каберенә куелган таш, 1689/1690 ел. Кыйгазы авылы, иске зират.

Бу ядкяр турында кара:
Мирасханә: 72 ф. - 1 тасвир. - 30 саклау берәмлеге, 33 бит;
Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.133-134.

---

[18] См.: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011.- С.14.

[19] Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г., Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. - Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. - 148 б. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап) – Б. 93.

[20] См.: *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. 200.-148 б. - Б.116. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап).

2) Благовар районы, Башкортстан

№2

Иксән Мөхәммәдхафиз углы каберенә куелган таш, 1686/1687ел. Төркәй авылы, Благовар районы, Башкортстан.

«Бүгенге көндә Уфада крайны өйрәнү музее экспозициясендә тора».
Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.132.

3) Бүздәк районы, Башкортстан

№3

Кемнең каберенә куелганы билгесез таш, 17 нче гасыр азагы. Бүздәк төбәге, Яңа Әмир авылы кырында.[Кятиб Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд].

Алгы ягында (уйма язулы):

هو الحى الذى لا يموت كل حى
سيموت قال النبى عليه السلام كل نفس ذائقة الموت

صدق الدنيا ساعة فجعالهه طاعت قال النبى عليه

السلام الدنيا جيفة و طالبها كلاب□□□□

4) Илеш районы, Башкортстан

№4

Байтимер Теләй углы каберенә куелган таш[21], Түрәче авылы[22], Илеш районы. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән].

هوَ الحَى الذى لا يموت كل حى سيموت قال الله عليه السَلام الدنيا ساعت فجعلها طاعت
صدق قال الله عليه السَلام الدنيا سجن المؤمن و جنت الكافر تاريخ مينكدا توقصان توروتدا
ايردى تيلاى اوعلى باي تمركا قريناشى منكلييباى بو بيلكنى قويدى ايرانلاردين دعا اوميد
اوچن تمام تمام

Алгы ягында (уйма язулы):

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт калә ән-нәби галәйһи

2) әс-сәлам әд-дөнйа сагать фә-әҗгальһа тагать. Садака.

3) Калә ән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа сиҗнүн мөэмин вә җәннәт әл-кяфир.

4) Тарих мең дә туксан түрүтд[ә] [23]ирде. Теләй

---

[21] Материалы… С.39-56.

[22] Кабер ташы Түрәче авылыннан 1,5 чакырым ераклыкта басу кырындарак Әвеште елгасы янәшәсендә урнашкан булган, хәзерге вакытта бу ядкяр Илеш музейханәсендә саклана.

[23] Һиҗри 1094 ел милади буенча 1682-1683 елларга туры килә.

5) углы Байтимеркә карендәше Миңлебай бу билгене ку-

6) -йды, ирәнләрд[и]н дога өмид өчүн. Тәммәт. Тәмам.

Кара: Материалы по эпиграфике Урало-Поволжья. Вып. 1. Арабографичные эпитафии Илишевского района РБ и Актанышского района РТ. 1682-1964 гг. / Сост. И.М. Василев. - Уфа: Мир печати, 2017. - 488 с. - С.39-56.

5) Караидел (?) районы, Башкортстан

№5

Йөрүзән елгасы тамагы ярында булган иске зират, Караидел (?) районы, Башкортстан.

Мирасханә: 72 ф. - 1 тасвир. - 30 саклау берәмлеге — Б. 31, 32, 83;
Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.132-133.

6) Чишмә районы, Башкортстан

№ 6

Такыйбәк батыр, Кубауның [Йәрми] угылы каберенә куелган таш[24], 1695-1696 ел. Тирмә авылы, Чишмә районы, Башкортстан. Үлчәмнәре: 25x59x196 см. [Кятиб Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд].

هوَ الحَى الذى لا يموت كل حى سيموت قال الله عليه السَلام الدنيا ساعت فجعلها
طاعت صدق قال الله عليه السَلام الدنيا سجن المؤمن و جنت الكافر تاريخ مينكدا توقصان
توروتدا ايردى تيلاى اوعلى باي تمركا قريناداشى منكليباى بو بيلكنى قويدى ايرانلاردين
دعا اوميد اوچن تمام تمام

Кара: *Вельяминов-Зернов В.В.* Исследования о Касимовских царях и царевичах. Ч. I. 1863. Ч. II. 1864. Ч. III. 1866. – С. 557-558.

Мирасханә: 72 ф. - 1 тасвир. - 30 саклау берәмлеге — Б. 34-36;

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.134-135.

Әхмәтҗанов М.И. Ташбилгеләргә язылган татар әдәбияты үрнәкләре. – Казан, 2011. – 215 б. – Б. 47.

№ 7

Салтыкбай Амангилде угылы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел. Чишмә авылы, Чишмә районы, Башкортстан. [Кятиб Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд].

هوَ الحَى الذى لا يموت و كل حى سيموت قال النبى عليه   السلام كل نفس
ذائقة الموت صدق الدنيا ساعت فجعلها طاعت   النبى عليه السَلام
الدنيا جيفة و طالبها كلاب تاريخ مينكدا يوزدا   يتى دا ايردى مينكني ک امان

[24] Г.Ф. Вильданов буенча: Таки батыр угылы Ярми би. Кара : *Гарустович Г.Н., Нечвалода А.И.* Средневековые каменные мавзолеи Башкортостана. - Уфа, Китап, 2020. – С. 238. Бу ядкяр бүгенге көндә Уфа шәһәре Милли музейханәсендә саклана. Аның күчермә-эстампажы 1926 елда Г. Вилданов кулы белән ясалган булган.

Һ. В. Йосыпов буенча: Кубау (ыруы) Ярми би угылы Такый батыр. Кара : *Гарустович Г.Н., Нечвалода А.И.* Средневековые каменные мавзолеи Башкортостана. - Уфа, Китап, 2020. – С. 186.

کیلدی اوغلی سلطق بای ننک بلکوسی دور بو لوحنی اوغلی یونس بای بیقلدی
ایرانلاردین دعای

Алгы ягында (калку язулы):

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт

2) калә ән-нәби галәйһи-с-сәлам: көлли нәфси заикате-л-мәүт

3) Сыйдыкун: Әд-дөнйа сәгатән фә-әҗгальһә тагатән. Кала-н-нәби галәйһи

4) әс-сәлам! Дөнйа җифәтүн вә талабиһа киляб.

5) Тарих мең дә йөз дә йитидә ирди миңниң

6) Амангилде углы Салтыкбай

7) ...ның билгүсидүр, бу ләүхәне углы

8) Йуныс бай би [на] кылды, ирәнләрдин догаи

Кабер ташының сул як кабыргасында нәсел тамгасы уеп ясалган.

Үлчәмнәре: 130х48х21 см.

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.138-139.

Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники Республики Башкортостан: Чишма – Казань: ИЯЛИ, 2021. - 48 с.- 11-14.

№ 8

Төнбикә Исергәб кызы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел. Чишмә авылы, Чишмә районы, Башкортстан. [Кятиб Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд].

Алгы ягында (калку язулы):

هوَ الحَی الذی لا یموت کل حی سیموت قال النبی علیه السلام کل ذائقة الموت صداق
الدنیا ساعت فجعلها طاعت تاریخ منکدا یوزدا یتی دا ایردی اسرکب قزی تُن بکاننک
بلکوسی دور اوغلی یونس بقلدی   ایرانلاردین دعای اوموت

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көлли хәййе

2) сәйәмүт. Калә ән-нәби галәйһи-с-сәлам:

3) көлли [нәфсүн] заикате-л-мәүт. Сыйдыкун: Әд-дө-

4) -нйа сәгатән фә-әҗгальһә тагатән. Тарих

5) мең дә йөз дә йите дә ирди. Исергәб

6) кызы Төнбикәнең билгүсидүр. Углы

7) Йуныс би[на] кылды, ирәнләрдин догаи өмүт.

Кабер ташының сул як кабыргасында нәсел тамгасы уеп ясалган.

Үлчәмнәре: 130х55х25 см.

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.136.
Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники Республики Башкортостан: Чишма – Казань: ИЯЛИ, 2021. - 48 с.- 15-17.

№ 9

Нуркәй батыр Ямашбай угылы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел. Чишмә авылы, Чишмә районы, Башкортстан. [Кятиб Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд].
Алгы ягында (калку язулы):

هوَ الحَى الذى لا يموت كل حى سيموت قال النبى عليه السلام كل نفس ذائقة الموت
صداق الدنيا ساعت فجعلها طاعت تاريخ منكدا يوزدا يتى دا ايردى يماش باى اوغلى
نوركاى باطورنك بلكوسى دور منكنك ايرانلاردين دوعاى اوموت صداق الدنيا جيفة و
طالبها كلاب

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көлли хәййе

2) сәйәмүт. Калә ән-нәби галәйһи-с-сәлам: көлли нәфсүн за-

3) -икате-л-мәүт. Сыйдыкун: Әд-дөнйа сәгатән фә-әҗгальһә тагатән.

4) Тарих мең дә йөз дә йите дә ирди. Йамаш бай

5) углы Нуркәй батурның билгүсидүр.

6) Меңнең ирәнләрдин догаи өмүт.

7) Сыйдакун: әд-дөнйа җифәт вә таләбиһа киляб.

Кабер ташының сул як кабыргасында нәсел тамгасы уеп ясалган.

Үлчәмнәре: 142х65х24 см.

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.140-141.
Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники Республики Башкортостан: Чишма – Казань: ИЯЛИ, 2021. - 48 с.- 18-20.

№ 10

Арык Ямаш угылы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел. Чишмә авылы, Чишмә районы, Башкортстан. [Кятиб Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд].

Алгы ягында (калку язулы):

هوَ الحَى الذى لا يموت كل حى سيموت قال النبى عليه السلام كل نفس ذائقة الموت
صداق الدنيا ساعت فجعلها طاعت تاريخ منكدا يوزدا يتى دا ايردى منكنك يماش اوغلى
اريق نك بلكوسى دور ايرانلاردين دوعاى اوموت

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт.

2) Калә ән-нәби галәйһи-с-сәлам: көлли нәфсүн заикате-л-мәүт.

3) Сыйдыкун: Әд-дөнйа сәгатән фә-әҗгальһә тагатән. Тарих мең дә

4) йөз дә йите дә ирде. Меңнең Йамаш

5) углы Арыкның билгүсидүр.

6) Ирәнләрдин догаи өмүт.

Кабер ташының сул як кабыргасында нәсел тамгасы уеп ясалган.

Үлчәмнәре: 120х65х30 см.

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.135-136.
Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники Республики Башкортостан: Чишма – Казань: ИЯЛИ, 2021. - 48 с.- 21-22.

№ 11

Ямаш Мөхәммәдкол угылы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел. Чишмә авылы, Чишмә районы, Башкортстан. [Кятиб Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд].

Алгы ягында (калку язулы):

هوَ الحَى الذى لا يموت كل حى سيموت قال النبى عليه السلام كل نفس ذائقة الموت
صداق الدنيا ساعت فجعلها طاعت الدنيا جيفت و طالبها كلاب تاريخ منكدا يوزدا يتى دا
ايردى منكنك محمد قول اوغلى يماش باى نك بلكوسى دور ايرانلاردين دوعاى

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт. Калә

2) ән-нәби галәйһи-с-сәлам: көлли нәфсүн заикате-л-мәүт.

3) Сыйдыкун: Әд-дөнйа сәгатән фә-әҗгальһә тагатән; әд-дөнйа җифәт.

4) вә тәлабиһа киляб. Тарих мең дә йөз дә йите

5) дә ирде. Меңнең Мөхәммәдкол угылы Йамаш

6) байның билгүсидүр, ирәнләрдин

7) догаи (өмүт).

Кабер ташының арткы ягында нәсел тамгасы уеп ясалган.

Үлчәмнәре: 145х65х28 см.

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.139-140.
Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники Республики Башкортостан: Чишма – Казань: ИЯЛИ, 2021. - 48 с.- 24-26.

№ 12

Йәнүкәй Илмәмәт кызы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел. Чишмә авылы, Чишмә районы, Башкортстан. [Кятиб Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд].
Алгы ягында (калку язулы):

هوَ الحَی الذی لا یموت کل حی سیموت قال النبی علیه السلام کل نفس ذائقة الموت
صداق الدنیا ساعت فجعلها طاعت قال النبی علیه السلام الدنیاجیفة و طالبها کلاب تاریخ
منکدا یوزدا یتی دا ایردی ایل ممات قزی ینوکاینك بلکوسی دور ایرانلاردین

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт. Калә ән-нәби

2) галәйһи-с-сәлам: көлли нәфсүн заикате-л-мәүт. Сыйдыкун: Әд-дөнйа

3) сәгатән фә-әҗгальһә тагатән. Калән-нәби галәйһи-с-сәлам: әд-дөнйа

4) җифәт вә тәлабиһа киляб. Тарих мең дә йөз дә

5) йите дә ирде, Илмәмәт кызы Йәнүкәйнең

6) билгүсидүр, ирәнләрдин (догаи өмүт).

Кабер ташының аскы өлешендә нәсел тамгасы уеп ясалган.

Үлчәмнәре: 112х66х22 см.

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.137.
Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники Республики Башкортэстан: Чишма – Казань: ИЯЛИ, 2021. - 48 с.- 27-29.

№ 13

Йәнәй[25] Арык угылы каберенә куелган таш, 1700/1701 ел. Чишмә авылы, Чишмә районы, Башкортстан. [Кятиб Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд].

[25] Мәрхүмнең исеме, бәлки - «Йәнәбәк»тер?

Алгы ягында (калку язулы):

هوَ الحَى الذى لا يموت كل حى سيموت قال النبى عليه السلام كل نفس ذائقة الموت
تاريخ منكدا يوزدا اون ايكدا منكنك

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт

2) вә көлли хәййе сәйәмүт.

3) Калә ән-нәби

2) галәйһи-с-сәлам:

3) көлли нәфсүн заикате-л-мәүт.

4) Тарих мең дә йөз дә

5) ун икедә, меңнең

6) Арык углы Йәнәйнең (билгүсидүр).

Кабер ташының аскы өлешендә нәсел тамгасы уеп ясалган.

Үлчәмнәре: 125x22x15 см.

Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники Республики Башкортэстан: Чишма – Казань: ИЯЛИ, 2021. - 48 с.- 30-32.

№ 14

Солтан би Котлы би угылы каберенә куелган таш, 1700/1701 ел. Чишмә авылы, Чишмә районы, Башкортстан. [Кятиб Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд].
Алгы ягында (калку язулы):

هوَ الحَى الذى لا يموت كل حى سيموت صداق كل نفس ذائقة الموت صداق الدنيا
ساعت فجعلها طاعت قال النبى عليه السلام الدنيا جيفة و طالبها كلاب ارى الدنيا حربا
بعتبارى فلا يبقى مداما بالقرارى تاريخ منكدا يوزدا يتى دا ايردى قوتلو بى اوغلى سولطَن
بى بلكوسى دوعاى

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт. Сыйдыкун:

2) көлли нәфсүн заикате-л-мәүт. Сыйдыкун: Әд-дөнйа сәгатән фә-әҗгальһә тагатән

3) Калә ән-нәби (галәйһи-с-сәлам): Әд-дөнйа җифәт вә таләбиһа киляб. Ара әд-дөнйахәрә-

4) -бән би-игътибари, фә-ла йәбка мәдамән би-л-карари. Тарих

5) мең дә йөз дә йете дә ирде. Котлу би углы Солтан би билгүси (-дүр, ирәнләрдин) догаи (өмүт).

Кабер ташының уң ягындагы кабыргасында нәсел тамгасы уеп ясалган.

Үлчәмнәре: 94х50х24 см.

Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники Республики Башкортостан: Чишма – Казань: ИЯЛИ, 2021. - 48 с.- 30-32.

№ 15

Тулунби Мәңкә кызы каберенә куелган таш, 1695/1696 ел. Чишмә авылы, Чишмә районы, Башкортстан. [Кятиб Колмөхәммәд бине Килмөхәммәд].
Алгы ягында (калку язулы):

هوَ الحَى الذى لا يموت كل حى سيموت قال النبى عليه السلام كل نفس ذائقة الموت
صداق الدنيا ساعت فجعلها طاعت صداق الدنيا جيفة و طالبها كلاب تاريخ منكدا يوزدا يتى
دا ايردى منكنك قزى طولنبى بلكوسى كورارمن دنيا وايران بارى هميشه ايرماس باقى يوق
قرارى ايرانلاردين دوعاى

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көллү

2) хәййе сәйәмүт. Калә ән-нәби (галәйһи-с-сәлам):

3) Әд-дөнйа сәгатән фә-әҗгальһә тагатән. Сыйдыкун: Әд-дөнйа җифәт вә та-

4) -ләбиһа киляб. Тарих

5) мең дә йөз дә йете дә ирде. Мәңкә кызы Тулынби билгүси.

6) Күрәрмән дөнйа вәйран бары, һәмишә ирмәс, бакый

7) йук карары. Ирәнләрдин догаи (өмүт).

Кабер ташының сул ягындагы кабыргасында нәсел тамгасы уеп ясалган.

Үлчәмнәре: 125х38х23 см.

Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники Республики Башкортостан: Чишма – Казань: ИЯЛИ, 2021. - 48 с.- 30-32.

7) Актаныш районы, Әҗәкүл авылы, Татартстан

№ 16

Ишкәй Килкәй угылы каберенә куелган таш, 1682/1683 ел. Әҗәкүл авылы, Актаныш районы, Татартстан

Кара: *Әхмәтҗанов М.И.* Әҗәкүльнең язулы ташы // Фән һәм тел. 2010. №1. 47-48 б.; *Әхмәтҗанов М.И.* Ташбилгеләргә язылган татар әдәбияты үрнәкләре. Казан, 2011. 41 б.; *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. Казан, 2011. 104-105 б.; Материалы по эпиграфике Урало-Поволжья. Вып. 1. Арабографичные эпитафии Илишевского района РБ и Актанышского района РТ. 1682-1964 гг. / Сост. И.М. Василев. - Уфа: Мир печати, 2017. - 488 с. - С.109-121.

7) Алабуга районы, Иске Юраш авылы, Татартстан

№ 17

Дәүләтк[илде] Тәңребирде [угылы] каберенә куелган таш. Иске Юраш авылы, Алабуга районы, Татартстан. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән].

Алгы ягында (уйма язулы):

1) [Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт калә ән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа са-

2) -гать фә-әҗгальһа тагать садака калә ән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа сиҗнүн мөэмин

3) вә җәннәт әл-кяфир калә ән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа җифәт вә талябиһа киляб [тарих]

4) миң дә туксан бердә ирди Дәүләт-К[илде углы]

5) Тәңребирде чирүгә барыб, дөнйадин үтте, ирәнләрдин дога [өмид]

6) [өчүн] бу билгене куйды. Күрәрмен дөнйаны [вәйра]н [бары]

7) бакый ирмәс

8) һәмишә йук карары.

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. Казан, 2011. 259 б. – Б. 98, 205.

8) Арча районы, ... (?) авылы, Татартстан

№ 18

Хәсән Ятай [Чатай-?] угылы каберенә куелган таш[26], 1689-1690 еллар. (?) авылы, Арча районы, Татартстан. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән].

Ташъязма истәлек Татарстан Республикасының Милли музеенда саклана, имеш.

Аның үлчәмнәре: 91x59x22.

Алгы ягы (калкытып язылган):

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт

2) калә ән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа сагать фә-әҗгальһа тагать

---

[26] Бу ядкяр турында кара: *Юсупов Г.В.* Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960.- Табл.73.

3) тарих миңдә йөздә бер йыл ирде Йатай углы Хәсән

4) морза... атасындин үзе өчен ирләрдин

5) дога өмид өчүн

Үлчәмнәре: 91х59х22.

Кара: Н.Ф.Калинин архивыннан, ф.8, тасв. 1, сакл. берәмл. 62.

Юсупов Г.В. Татарские эпиграфические памятники XV в. (К вопросу о происхождении Казанских татар) // Эпиграфика Востока. М.-Л., 1951. Т. 5. С. 78-94.

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. Казан, 2011. Б. 66-67.

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – 173 б.: рәс. белән. - Б.158.

Кара: Гайнетдинов А.М. Арча районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. 456 б. + 16 б. цв. вкл. - Б. 13.

№ 19

Сарбай Корбан угылы каберенә куелган таш, 1684-1685 еллар. Кәче авылы (беренче зират[27]) авылы, Арча районы, Татартстан

«Алгы ягы (калкытып язылган):

1) ...

2) ...

3) ... [мең дә ту-]

4) -ксан алтыда ирде Корбан углы Сар-

5) -бай түрәләргә бар иле халайыйга рәхимле ирде үзү

6) вахытында бу билгине куйды ирәнләрдин дога өмид [өҗин]»[28].

Кара: *Гайнетдинов А.М. Арча* районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. 456 б. + 16 б. цв. вкл. - Б. 106.

№ 20

Түкәш бикә Биктимер морза хатыны каберенә куелган таш, 1687-1688 еллар. Арча районы, Татартстан.

Килмөхәммәд бине Колмөхәммәд кулы белән язылган дип фараз ителә.

«Алгы ягы (калкытып язылган):

[27] Әлеге зират тимер юл артында, ягъни авылның көньягында урнашкан.

[28] Бу ташъязманы галим М.И. Әхмәтҗанов укыган.

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт калә ән-нәби галәйһис-сәлам

2) әд-дөнйа сагать фә-әҗгальһа тагать садака калә ә

3) н-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа сиҗнүн мөэмин вә җәннәт әл-кяфир тарих

4) мең дә йүздә дирләр ирде Биктимер морза үзү-

5) -нең җефүте Түкәш бикәгә бу билек куйды ирә-

6) -нләр дога өмед өчүн».

Таш үлчәмнәре: 105х47х10.

Кара: *Гайнетдинов А.М. Арча* районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. 456 б. + 16 б. цв. вкл. - Б. 272.

№ 21

9) Әгерҗе районы, Татартстан

Акманай Итәш угылына куелган кабер ташы, 1679 ел. Әгерҗе шәһәре, Татартстан

Алгы ягында (калку язулы):

1) Һуәл-хәййе әл-ләзи лә йәмүт вә көлли хәййе сәйәмүт калә ән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа са-

2) -гать фә-әҗгальһа тагать садака калә ән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа сиҗнүн мөэмин

3) вә җәннәт әл-кяфир калә ән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа җифәт вә талябиһа киляб

4) тарих мең дә туксанда дирләр ирде Акманай Итәш[29] углы үз

5) вакытында бу билгене куйды догадин [өмид] өчен ирән[ләре]

Үлчәмнәре: 99х49х16

Бу ядкяр турында кара: *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. 200.-148 б. - Б.24 - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап).

[29]Һиҗри 1090 ел милади буенча 1679 елга туры килә.

№ 22

Кемгә куелганы билгесез таш, XVII гасыр. Иж-Бәйки авылы, Әгерҗе районы, Татартстан.

Сакланган язуы (калку язулы):

1) [куйды] ирәнләре догадин өмид күрәрмен дөньйаны [вәйран бары]

2) бакый ирмәс һәмишә йук карары

Иж-Бәйки авылы ташбилгесе, (фрагмент), язгучылар - Ишмән нәселеннән булулары Марсель ага Әхмәтҗанов китабындагы рәсемнән күренеп тора. Кара: *Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре*. Казан, 2011. Б. – Б.217).

Бу ядкяр турында кара: *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. 200.-148 б. - Б.33 - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап).

№ 23

Савәләй Борнаш угылына куелган кабер ташы, 1684 ел. Иске Эсләк авылы, Әгерҗе районы, Татартстан. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән]. Ядкяр хәзерге көндә Сарапул шәһәре музеенда саклана. Үлчәмнәре: 120х44х13

Кара: *Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре*. Казан, 2011. 260 б. – Б.100.

Бу ядкяр турында кара: *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. 200.-148 б. - Б.57-58. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап).

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – 173 б.: рәс. белән. - Б.161

№ 24

Балтач каберенә куелган таш, XVIII гасыр азагы. Кодаш авылы, Әгерҗе районы, Татартстан.

Сакланган язуы (калку язулы):

1)... әд-дөнйа җифәт вә талябиһа киляб тарих мең дә

2) ... у... ...да ...с Балтач өчен ирәнләрдин дога өмид берлә билге куйды атасы Ала ... каласында ... ырак [туфрак] басты күрәрмен дөнйаны вәйран бары бакый ирмәс һәмишә йук карары

Бу ядкяр турында кара: Ахметзянов М. О лексике татарских эпитафий XVII-XVIII вв. // Историко-лингвистический анализ старописьменных памятников. - Казань: Казанский филиал АН СССР, 1983. С.75-83.

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. Казан, 2011. 260 б. – Б. 214.

Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. 200.-148 б. - Б.61-62. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап).

№ 25

Кемгә куелганы билгесез таш, [XVIII гасыр азагы]. Көчек авылы, Әгерҗе районы, Татартстан. Үлчәмнәре: 195x65x16

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. Казан, 2011. 260 б. – Б. 218.

Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. 200.-148 б. - Б.63. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап).

№ 26
Уразмөхәммәд Исәк хафиз угылына куелган таш, 1689 ел. Нажар авылы, Әгерҗе районы, Татартстан.

Алгы ягында (калку язулы):

1) Һуәл-хәййе лә йәмүт вә көлли хәйи сәйәмүт

2) калән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнйа сәгать фә-әҗгальһә

3) тагать садак калән-нәби галәйһиссәлам

4) әд-дөнйа сиҗнүн мөәмин җәннәт кяфир

5) калән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнйа җифәт талябиһа киляб

6) тарих мең дә йөздә[30] ирде Уразмөхәммәд Исәк

7) хафиз углы үзенә ирәнләрдин дога өмид

Сул ягы: 1) күрәрмен дөнйаны вәйран бары

Уң ягы: 1) бакый ирмәс йук карары

Үлчәмнәре: 195x65x16

Кара: Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. Казан, 2011. 260 б. – Б. 213.

Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. 200.-148 б. - Б.74. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап).

№ 27
Тутач Сака угылына куелган таш, 1681 ел. Рыс (Ырыс) авылы, Әгерҗе районы, Татартстан.

---
[30] Һиҗри 1100 ел милади буенча 1689 елга туры килә.

Бу таш хәзерге вакытта сакланмаган. Ырыс авылы су төбендә калганчы аның зиратындагы бу ташны 1977 елның 5 августында галим М. Әхмәтҗанов өйрәнгән, фотога төшергән һәм текстын язып алган.

Алгы ягында (калку язулы):

1) Һуәл-хәййе лә йәмүт вә көлли хәйи сәйәмүт калән-нәби галәйһиссәлам

2) әд-дөнйа сәгать фә-әҗгальһә тагать садак калән-нәби галәйһис-сәлам

3) әд-дөнйа сиҗнүн мөәмин җәннәт кяфир калән-нәби галәйһис-сәлам

4) әд-дөнйа җифәт талябиһа киляб тарих мең дә ту-

5) -ксан икедә ирде Сака угылы Тутач үзе вахытында билге

6) куйды ирәнләрдин дога өмид өчен күрәрмен дөньяны вәйран бары бакый ирмәс

7) һәмишә йук карары

Кара: Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. Казан, 2011. 260 б. – Б. 206.

Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. 200.-148 б. - Б.77. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап).

№ 28

[Те]ләүбирде Котлыгуҗа углы каберенә куелган таш. Салагыш авылы, Әгерҗе районы, Татартстан.

Алгы ягында (калку язулы):

1) [Һуәл-хәййе лә йәмүт вә көлли хәйи сәйәмүт калән-нәби галәйһиссәлам]

2) әд-дөнйа сәгать фә-әҗгальһә тагать садак калән-нәби галәйһис-сәлам

әд-дө-

3) -нйа сиҗнүн мөәмин җәннәт кяфир калән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа җифәт талябиһа

4) киляб тарих мең дә туксан сикездә[31] йылкы йылы дирләр ирде

6) ...лардин [ба]кый [ирмәс] йук кара[ры]

2 нче һәм 3 нче юллар арасында (калку язулы):

Кәтәбәһе Килмөхәммәд ибне Ишмән.

Кара: Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. Казан, 2011. 260 б. – Б. 206.

[31] Һиҗри 1098 ел милади буенча 1687 елга туры килә.

Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. 200.-148 б. - Б.79. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап).

№ 29

Багыш Исәнкилде угылы каберенә куелган таш, 1676 ел. Тоба авылы, Әгерҗе районы, Татартстан.

Алгы ягында (калку язулы):

1) Һуәл-хәййе лә йәмүт вә көлли хәйи сәйәмүт калән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнйа сәгать фә-әҗгальһа

2) тагать садак калән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа сиҗнүн мөәмин җәннәт кяфир ка-

3) -лән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа җифәт талябиһа киляб тарих мең дә сиксән

йитидә[32] дирләр [ир]де ир(?) Исәнкилде угылы Багыш дарел-фәна-

5) -дин дарел-бәкага рихләт кыйлды атасы өчен углы **Сарый**

6) мөселманнардин дога өмид өчен **битеде** Аллаһүммә әгъфәрә ләһү вә ли-вәлидәййә

Үлчәмнәре: 107x51x27

Кара: Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. 200.-148 б. - Б.116. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап).

№ 30

Сармөхәммәд Бакай угылы каберенә куелган таш, 1677 ел. Чишмә авылы, Әгерҗе районы, Татартстан

Алгы ягында (калку язулы):

1) Һуәл-хәййе лә йәмүт вә көлли хәйи сәйәмүт калән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнйа сәгать

2) фә-әҗгальһа тагать садак калән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа сиҗнүн

3) мөәмин җәннәт кяфир калән-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа җифәт талябиһа киляб

4) тарих мең д[ә] сиксән сикездә[33] дирләр ирде Бакай

5) угылы Сармөхәммәдкә ошбу билгене мөселманнардин дога өмид өчен куйды

[32] Һижри 1087 ел милади ел исәбе буенча 1676 елга туры килә.
[33] Һижри 1088 ел милади ел исәбе буенча 1677 елга туры килә.

6) күрәрмен дөнйаны вәйран бары бакый ирмәс

7) һәмиш[ә] йук

8) карары

Үлчәмнәре: 107х51х27

Кара: Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. 200.-148 б. - Б.121 - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап).

№ 31

Исәнәй морза Симәнәй бик улы кабереренә куелган таш, 1693 ел. Күшәр авылы зираты, Әтнә районы, Татартстан.

Кятиб Колмөхәммәд Килмөхәммәд углы.

Кара: Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г. Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. 595 б. – Б.300).

№32

Кишәк бикә Батик бикә кызы кабереренә куелган таш, 1689 ел. Олы Мәңгәр авылы зираты, Әтнә районы, Татартстан.

Язгучылар - Ишмән нәселе.

Кара: Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г. Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. 595 б. – Б.392).

№ 33

Туктаргали Көчек угылы каберенә куелган таш, 1675 (1676) ел. Бөрбаш авылы, Балтач районы, Татартстан.

Алгы ягында (калку язулы):

1) Һуәл-хәййе лә йәмүт вә көлли хәйи сәйәмүт калән-нәби галәйһи-

2) -с-сәлам әд-дөнйа сәгать фә-әҗгальһа тагать садак калә-

3) -н-нәби галәйһис-сәлам әд-дөнйа сиҗнүн мөәмин җәннәт кяфир калән-нәби галәйһи-

4) -с-сәлам әд-дөнйа җифәт талябиһа киляб тарих

5) мең дә сиксән алтыда ирде тавышкан елы[34]

6) Көчек углы Туктарга ...

Уң ягында (калку язулы):

[34] Һиҗри 1086 ел милади 1675-1676 елларга туры килә.

1) кәтәбәһе Килмөхәммәд ибне Ишмән

Үлчәмнәре: 96х44х19 см.

Кара: Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Балтач төбәгенең ташъязма истәлекләре. - Яр Чаллы: «Ислам нуры» Дини-эшмәкәрлек Үзәге, 2021. 212 б. - Б.49 - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 5 нче китап).

№ 34

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш, 1692 ел. Туктамыш авылы зираты, Биектау районы, Татартстан. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән].

Үлчәмнәре: 20х55х115 см. Координатлары: N 56°04.788’, E 049°25.682’.

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – 173 б.: рәс. белән. - Б.160.

№ 35

Туйкә Җамбакты углы ташбилгесе, Өлги авылы зираты, Кукмара районы, Татартстан; язгучылар - Ишмән нәселе.

Кара: Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. *260 б.* – Б.190).

№ 36

Кадыйрмөхәммәд мулла угылына куелган кабер ташы[35], 1676 ел. Ятмас-Дусай авылы зираты, Кукмара районы. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән].

Искәрмә: “Син” хәрефләре астында өч нокта куелган.

Үлчәмнәре: 121 х 50 х 20 см.

---

* Бу ташның тексты хаталы рәвештә басылган: Әхмәтҗанов М.И. XVII–XVIII гасыр татар ташбилгеләре. – Казан, 2011. – Б. 60-61.

** Соңгы юлдагы астына сызылган сүзләр ике юлга бүлеп, вак кына итеп уеп язылган.

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – 173 б.: рәс. белән. - Б.159.

№ 37

Сакланмаган, Мамадыш районы, Татартстан.

№ 38

---

[35] Бу ядкяр турында кара: *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Кукмара төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Милли китап, 2014. 200.-Б.162.

Дусмөхәммәд хафиз Байыш суфый улы каберенә куелган таш[36], 1677 ел. Дусай авылы зираты (Дусай авылы эчендәге аерым каберлек), Мамадыш районы, Татартстан.

(Һадиев... – Б.44); Соңкар углы ташбилгесе, язгучылар - Ишмән нәселе, (Әхм. – Б.189).

ДУСАЙ АВЫЛЫ ЭЧЕНДӘГЕ АЕРЫМ КАБЕРЛЕК

№ IXa-1 ***Байыш суфый улы Дусмөхәммәд хафизга куелган таш*. 1677 ел.***

Алгы ягында *(күпертмә язулы)*:

1) һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмүт вә көллү хәййүн сә-йәмүт калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дө-

2) -нья сәгать фә-әҗгальһа тагать садака калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья сиҗнүн

3) әл-мөэмин вә җәннәтел-кяфир калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья җифәт вә талябиһа киляб

4) тарих мең дә сиксән сикездә дирләр ирде Байыш суфый угылы Дусмөхәммәд хафиз үзе

5) [вакы]тында ошбу билкене мөселманлардин дога өмид өчен күрәрмән дөньяны вәйран бары

6) бакый ирмәс һәмишә юк карар[ы] кәтәбәһе Килмөхәммәд Ишмән угылы*

(Р.Ф.Мәрданов һәм И.Г. Һадиев хезмәтләреннән алынган мәгълүматлар).

№ 39

Шәехмөхәммәд Сабай остабикә улы каберенә куелган таш[37], 1679 ел. Дусай авылы зираты (Дусай авылы эчендәге аерым каберлек), Мамадыш районы, Татартстан. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән]. (Кара: *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. 199 б. – Б.44);

№ IXa-2* *Сабай остабикә улы **Шәехмөхәммәд**кә куелган таш. 1679 ел.*

«Алгы ягында *(күпертмә язулы)*:

1) һу әл-Хәййү әл-ләзи лә йәмүт вә көллү хәййүн сә-йәмүт калә ән-нәби

2) галәйһиссәлам әд-дөнья сәгать фә-әҗгальһа тагать садака

3) калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья сиҗнүн әл-мөэмин вә җәннәтел-кяфир

4) калә ән-нәби галәйһиссәлам әд-дөнья җифәт вә талябиһа киляб тарих

[36] *Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. 199 б. - Б.162.
[37] Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. 199 б.- Б.162.

5) мең дә туксанда дирләр ирде Сабай остабикә угылы

6) Шәехмөхәммәд дөньядин үтде анасы мөселманлардин дога өмид ө-

7) -чен [күр]әрмән дөньяны вәйран бары

8) бакый ирмәс һәмишә юк карары

Алгы якның уң як бордюрында вертикаль – өстән-аска таба: *(уйма язулы)*:

1) кәтәбәһе Килмөхәммәд Ишмән угылы

Үлчәмнәре: 140 x 48 x 22 см.

---

* Бу ике ташның текстлары һәм фоторәсемнәре басылды: Мәрдәнов Р., Һадиев И. Хәтер сакчылары // Нократ. – 2013. – 10, 17 апрель; Мәрданов Р., Һадиев И. «...Мөселманлардин дога өмид өчен» // Чын мирас. – 2013. – № 7. – Б. 28-30.

Р.Ф.Мәрданов һәм И.Г. Һадиев хезмәтләреннән алынган мәгълүматлар һәм фоторәсемнәр.

Тимер койма белән әйләндереп алынган. Шуның эчендә зәңгәр төскә буялган тимер чардуган белән бүлеп алынган ике кабер ташы янәшә тора. Бу ташлар икесе дә XVII гасырга карый. Икесенең дә көньяк тарафларында гарәп хәрефләре белән уелган язулар бар.

Дусай авылында яшәүче Зиннәтулла Галимуллин һәм тагын берничә кеше бу урында элек зират булган диделәр. Бу каберләргә, имеш, юлаучылар, хаждан кайтучылар җирләнгән дип әйтелгән сүзләрне искә алдылар.

Бу ташъязмалар турында фәнни хезмәтләрдә моңарчы түбәндәге мәгълүматлар бар иде.

Борынгы болгар-татар ташъязма истәлекләрен өйрәнгән галим Һарун Йосыповның 1960 елда рус телендә чыккан «Введение в булгаро-татарскую эпиграфику» исемле хезмәтенең 27 битендә Татарстан районнарында һәм Чуашстанда сакланган XVII гасыр ташлары исемлегендә 22 торак пункт исәпкә алынган. Ул исемлектә Тәкәнеш районының Дусай авылы да бар. Китапта шуннан башка мәгълүмат юк һәм Дусайдагы ташларның ике булуы искәртелмәгән.

Татар ташъязма истәлекләрен өйрәнүгә зур өлеш керткән филология фәннәре докторы Марсель Әхмәтҗановның 2011 елда дөнья күргән «XVII–XVIII гасыр татар ташбилгеләре» исемендәге китабының 60–61 битләрендә бу ташларның берсе турында мәгълүмат басылган. Анда «Мамадыш төбәге Дусай авылындагы әүлия ташы язмасы тексты» исеме астында текст бирелгән. Ташның датасы 1677 (1678) ел дип билгеләнгән, кеше исемнәре ялгыш укылып «Сонкар угылы Хафиз» рәвешендә тәкъдим ителгән. М.Әхмәтҗанов китабында да Дусай авылындагы икесе янәшә торган ташларның берсе турында гына мәгълүмат бирелеп, икенчесе хакында бер сүз дә әйтелмәгән. Марсель Әхмәтҗановның 2011 елда басылган «Ташбилгеләргә язылган татар әдәбияты үрнәкләре» китабының 33 битендә дә югарыда әйтелгәнчә мәгълүмат бирелгән.

Әхмәтҗанов китапларында язылган ташъязманың тексты безнең түбәндәге тасвирда беренче номер белән билгеләнгәненә туры килә» (Кара: Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. 199 б.-Б.162).

№ 40

Баймөхәммәд каберенә куелган таш, 1694 ел. Олыяз авылы зираты (Олыяз авылы янындагы каберлек (иске зират)), Мамадыш районы, Татартстан .

(*Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. 199 б. – Б.44);

№ 41

[**Җөмләсолтан**] Әптәҗ кызы каберенә куелган таш, 1697 ел. Югары Ушмы авылы зираты, Мамадыш районы, Татартстан.

(*Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. 199 б. – Б.145);

هو الحی الذی لا یموت و کل حی سیموت قال النبی علیه السلام الدنیا ساعت فجعالها طاعت صدق هو الحی الذی لا یموت و کل حی سیموت قال النبی علیه السلام الدنیا ساعت فجغلها طاعت صدق قال النبی علیه السلام الدنیا سجین المؤمن و جنت الکافر قال النبی علیه السلام جیفت و طالبها کلاب تاریخ منکدا یوزدا الید دیرلار ایردی دوسکه مورضا اوعلی یرمحمد مورضا دعا اومید اوجن قویدی

بو بیلکینی قویدی

№ 42

Югары Ушмы авылы зираты, **Ярмөхәммәд** морза Дүскәй морза улы каберенә куелган таш, 1695 ел. Югары Ушмы авылы зираты, Мамадыш районы, Татартстан.

(*Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф.* Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. 199 б. – Б.146);

№ 43

Бибулды Байсубы углы каберенә куелган таш, Турай авылы зираты, Менделеев районы, Татартстан, таш язгучылар - Ишмән нәселе.

(*Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. *– 260 б. –* Б.204).

№ 44

Чувашай Турай угылы каберенә куелган таш, Бәзәкә авылы зираты, Менделеев районы, Татартстан, язгучылар - Ишмән нәселе.

(*Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. *– 260 б. –* Б.212).

№ 45

Әкил каберенә куелган таш, Туйгуҗа авылы зираты, Менделеев районы, Татартстан язгучылар - Ишмән нәселе.

(*Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. *– 260 б. –* Б.215).

№ 46

Татар Әхтиялы ташбилгесе, Татар Әхтиялы авылы зираты, Менделеев районы, Татартстан, язгучылар - Ишмән нәселе.

(*Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. *– 260 б. –* Б.216).

№ 47

Бикбау Сөлек углы каберенә куелган таш, Бикбау авылы зираты, Минзәлә районы, Татартстан. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән].

(*Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. *– 260 б. –* Б.211).

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – 173 б.: рәс. белән. - Б.154

№ 48

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш, 1673 - 1674 еллар. Гөлек авылы зираты, Минзәлә районы, Татартстан, һиҗри 1084 елгы таш. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән]. (Әхм. – Б.201).

Ком ташыннан ясалган, ядкяр җимерелеп юкка чыгу халәтендә.

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – 173 б.: рәс. белән. - Б.155, 156.

№ 49

Билгесез. Кемгә куелганы мәгълүм булмаган таш[38], 1673-1674 еллар. Гөлек авылы (“Изгеләр зират»), Минзәлә районы.

*Искәрмә: Китабәнең авторы М.Әхмәтҗановта укылмаган.

Ишмән углы Килмөхәммәд – “таш язгучы.”

Үлчәмнәре: 17 х 47 х 95 с38м.

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – 173 б.: рәс. белән. - Б.162

№ 50

Сәедгуҗа ташбилгесе, язгучылар - Ишмән нәселе. Гөлек авылы зираты, Минзәлә районы, Татартстан. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән].

(*Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.209).

№51

Бикмөхәммәд (Бикмәт) Акчура угылына куелган кабер ташы[39], 1683-1684 еллар. Гөлек авылы, “Изгеләр зираты”, Минзәлә районы. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән].

Үлчәмнәре: 17 х 47 х 90 см.

№52

“Урыс кулындин һәляк”булучы изгеләргә куелган кабер ташы, 1683-1684 еллар. Югары Тәкермән авылы биләмәсендә, Минзәлә районы. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән].

Алгы ягында (калку язулы):

Текст	**Укылышы**
هو الحى الذي لايموت و كل حى سيموت قا	

[38] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.89-90.

[39] Бу ядкяр турында кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.105-106.

ل النبى عليه السلام الدنياساعت فجعلها طاعت صدق النبى عليه السلام الدنيا سجين المومن وجنت الكافر تاريخ منكده تو قساب بيشدا ديرلار اردى باباى سولطان ننك جيفتى اوصتابيكا بيك محمد (انسى)ننك اوعلى محمدتقى يردى اننك جوفتى باباى سولطان يردى بو ادملار سيد ياعفر جيروندا اروص قولوندا(ن) حلاك بولدى ايرنلاردين دعا اومد اوجون كوررمن دنيانى ويرن بارى	*Һувәл-хәййүл-ләзии ләә йәмүтү вә күллү нәфсин сәйәмүт ка- лән-нәбиййү галәйһис-сәлләм әд-дүнйә сәгатүн фәҗгальһә тагать садак каалән-нәбиййү галәйһис-сәлләм әд-дүнйәә сиҗҗиинүл-мәъмини вә җәннәтүл-к әфир* тарих мең дә ту- ксан бишдә дирләр ирде бабай Солтанның җефете Остабикә Бикмөхәммәд энесенең углы Мөхәммәдтәкый ирде аның җуфете бабай Солтан ирде** бу әдәмләр Сәйид Йагъфәр чирүендә урыс кулындан хәляк булды ирәнләрдин дога өмед өчүн күрәрмен дөньяны вәйран бары

** Бу эпиграфик һәйкәл беренче мәртәбә безнең тарафтан фәнни әйләнешкә кертелә. Киләчәк елларда бик әһәмиятле дип саналган (мәсәлән, борынгырак һәм затлырак) китабәләрнең урнашу координатларын JPS ярдәмендә төгәл билгеләп барырга кирәк булачак.

** Бу каберлектә җирләнгән мәрхүмнәрнең исемлеге:

1) бабай Солтан;
2) бабай Солтанның хатыны – Остабикә;
3) бабай Солтанның энесе Бикмөхәммәднең угылы – Мөхәммәдтәкый;
4) Мөхәммәдтәкыйның хатыны, дип фараз итәргә кирәк.

Үлчәмнәре: 19х44,5х100 см.

5)

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. Б.157.

6)

№ 53

Нугай бәк углы **Җанбай** каберенә куелган таш, Катмыш авылы зираты, Мөслим районы, Татартстан.

Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән кулы белән язылган дип фараз ителә.

(*Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.200).

№ 54

Чура Батыр углы каберенә куелган таш, Катмыш авылы зираты, Мөслим районы, Татартстан, таш язгучылар - Ишмән нәселе.(*Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. *– 260 б. –* Б.207).

№ 55

Кармыш углы **Туйкилде хафиз** ташбилгесе, Имәнкискә авылы, Лаеш районы, Татартстан, язгучылар - Ишмән нәселе.

Алгы ягында (калку язулы):

هو الحى الذى لا يموت و كل حى سيموت قال النبى عليه السلام الدنيا ساعت فجعالها طاعت صدق هو الحى الذى لا يموت و كل حى سيموت قال النبى عليه السلام الدنيا ساعت فجغلها طاعت صدق قال النبى عليه السلام الدنيا سجين المؤمن و جنت الكافر قال النبى عليه السلام جيفت و طالبها كلاب تاريخ منكدا يوزدا اليد ديرلار ايردى دوسكه مورضا اوعلى يرمحمد مورضا دعا اوميد اوجن قويدى

بو بيلكينى قويدى

مسلمانلاردين دعا اوميد اوجون كورارمن

دنيانى ويران بارى باقى ايرماس هميشه يوق قارارى كتبه كيلمحمد بن اشمان

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – 260 б. – Б.57, 187.

№ 56

Ишбирде Акман углы каберенә куелган таш[40], 1684 ел. Тау Иле авылы, Питрәч районы, Татартстан.

Алгы ягында (калку язулы):

Текст
هو الحى الذى لا يموت
ملاسلاهيلعىبنلالاق تعاطاهلعجفتعاسايندلملاسلاهيلع
وجنت الكافر الدنياجيفة و طالبهاكلاب و نمؤملانجسايندلا
تاريخ منكده توقسان بشدا ديرلار ايردى ايشتر [ک]

[40] *Казаков Е.П., СтаростинП.Н., Халиков А.Х.* Археологические памятники Татарской АССР. – Казань: Татар. кн. изд-во, 1987. – С.186.

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. *– Б.63, 191.*

Ф. 72. Оп. 487. Ед. Хр. ....

اقمان اوعلى اوز وحتندا بو بلكنى قويدى ايرانلار
ايزگو دعا برلا ياد قيلغايمو ديب اوميد اوچون

Укылышы
Һу әл-Хәййү [әл-ләзи лә йәмүт вә көллү хәййүн сә-йәмүт калә ән-нәби]
[галәйһиссәлам әд-дөнья сәгатүн фә-әҗгалҗһа тагатән калә ән-нәби галәйһиссәлам]
Әд-дөнья [сиҗнүн лил-мөэмин вә җәннәт лил- кяфир әд-дөнья җифәт вә талябиһа киляб]
Тарих мең дә туксан бишдә[41] *дирләр ирде Иштирә[к]42*
Акман угылы үз вахытында бу билгене куйды ирәнләр
изгү дога берлә йад кылгайму диб өмид өчүн

Уң ягында (калку язулы):

Текст	*Укылышы*
كتبه كيل محمد ايشمن اوعلى	*Кәтәбә[һә] Килмөхәммәд Ишмән углы*

Сул ягында (калку язулы):

Текст	*Укылышы*
[كورارمن دنيانى ويران بارى هميشه باقى ايرمس يوق قرارى]	*[Күрәмен дөнйаны: вәйран бары: Һәмишә бакый ирмәс, йук карары]*

N 55º49x582’
E 049º49x959’
Үлчәмнәре:16-18x45x50+50 см.
Кара: *Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.191.

№ 57

Килмөхәммәд Чирүче угылы каберенә куелган таш. 1088 һиҗри сәнә. Олы Нырты авылы, Саба районы, Татартстан. Кабер ташының сакланып калу торышы бик аяныч хальдә (җимерелгән).

(*Әхмәтҗанов М.И.* XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. – *260 б.* – Б.188).

Алгы ягында (калку язулы):

[41] Һиҗри 1095 ел милади 1684 елга туры килә.
[42] И.Һадиев, Р.Мәрданов мәкаләсендә: мәрхүмнең исеме “*Ишбирде [морза]”дип бирелгән.* Кара: *Һадиев И., Мәрданов Р.* Тау Иленең ташъязма истәлекләре. Безнең мирас. – 2019. – №4. — Б.31.

* هو الحى الذى لا يموت و كل حى سيموت قال النبى عليه السلام

* الدنيا ساعت فجعالهه طاعت صدق قال النبى عليه

السلام * الدنيا سجن المؤمينا و جنت الكفر قال النبى علي السلام

الدنيا جيفت و طالبها كلاب تاريخ مندا سكسن سكيزدا ايردى

ديرلار جيروجى اوعلى كيل محمد اوز وختييندا تووردى مسلمانلاردين

دعا اوميد اوجون كورارمن* دنيانى ويران بارى باقى ايرمس هميشه يوق قرارى

* كتبه كيلمحمد بن اشمان

3. ... тарих миң дә сиксән сигездә

4. дирләр ирди, Чирүче углы Килмөхәммәд үз вакытында ... мөселманнардин

5. дога өмид өчүн. Күрәрмен дөньяны вәйран бары, бакый ирмәс һәмишә йук карары.

Бордюрда язылган: *Кәтәбәһү Килмөхәммәд бине Ишмән.*

Кара: Әхмәтҗанов М.И. Ташбилгеләргә язылган татар әдәбияты үрнәкләре. – Казан, 2011. – 215 б. – Б. 59-60.

Калинин Н.Ф. эстампажы, 03.08.1956 ел. Фонд №5, тасвирлама №39, саклау берәмлеге №27.

Усманов В.М. күчермәсе (фрагмент).

№ 58

Кисбикә Барсай кызы каберенә куелган таш. 1092 һиҗри сәнә, 1685 миляди ел. Максабаш авылы, Теләче районы, Татартстан.   Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән.

Юсупов Г.В. Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. 322 с.- С. 101.

И.Һадиев, Р.Мәрданов. Теләче төбәгенең борынгы ташъязма истәлекләре. Безнең мирас, 2022, №12. - Б.19.

№ 59

Ишәй суфый каберенә куелган таш. 1088 һиҗри сәнә, 1681 миляди ел. Максабаш авылы, Теләче районы, Татартстан.

Кара: Һ.В. Йосыпов архивыннан, ф. 72, тасвирлама 1, саклау берәмлеге 491.

Юсупов Г.В. Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960. 322 с. - С. 101.

И.Һадиев, Р.Мәрданов. Теләче төбәгенең борынгы ташъязма истәлекләре. Безнең мирас, 2022, №12. - Б.19.

№ 60

М[ө]лек суфый Яа[нтыбай]43 угылы каберенә куелган таш. 1088 һижри сәнә, 1677 миляди ел. Олы Нырсы авылы, Теләче районы, Татартстан. [Кятиб Килмөхәммәд бине Ишмән].

Кара:Һадиев И., Мәрданов Р. Теләче төбәгенең борынгы ташъязма истәлекләре. Безнең мирас, 2022, №12. - Б.12.

№ 61

Кемгә куелганы билгесез таш, XVII гасыр. Татарстан -(?). 1673-1674 еллар. (Фрагмент, «михраб» бизәге).

№ 62

Иштир[экә] Үткәй углы Нократлыга куелган таш, 1702/1703 ел. Татарстан - (?).

Һ.Йосыпов архивыннан.

№ 63

Кемнең каберенә куелганы билгесез таш, XVII гасыр азагы. Татарстан - (?).

Кара: 1) Н.Ф.Калинин архивыннан, ф. 8, тасвирлама 1, саклау берәмлеге 62;

2) Һ.В. Йосыпов, ф. 72, тасвирлама 1, саклау берәмлеге 493.

№ 64

Ш**[әүкә** Кәмай угылы] каберенә куелган таш, 1689-1691 ел. Татарстан - (?).

Кара: Һ.В. Йосыпов архивыннан, ф. 72, тасвирлама 1, саклау берәмлеге 49.

№ 65

Мирзабакый һәм **Мөхәммәдбакый**га куелган кабер ташы.[44]

1) Төмән шәһәре, Русия. Кятиб Баймөхәммәд бине Ишмән.

---

[43] «Яа[нтыбай]» исеме дөрес укылдымы икән?
И.Һадиев, Р.Мәрданов укылышы – «Ямантай» дип тәкъдим телгән.

- [44] *Усманов В.М.* Исторические памятники. Мусульманские эпитафии Чишмы. 10-ая книга. Уфа, 2014.- С.88-89.

Чагыштыру өчен тәкъдим ителгән кушымта

0,2.
Бикбау авылы ташъязмасы (Минзәлә районы, Татарстан).

0,3-0,10
Катмыш авылы ташъязмалары (Мөслим районы, Татарстан).
0,12
Мәсгуд авылы ташъязмалары (Азнакай районы, Татарстан).

0,13.
Чыты авылы ташы (Питрәч районы, Татарстан).
Калинин архивыннан. Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә саклана: Ф.8, тасв. 1, сакл. берәмлеге 67.

Кятиб Морзабай бине Бикбулат

0,14

Туйса (Тойси) авылыннан көньякка таба 1,5-2 км ераклыкта (бер-ничә тополь агачы үсә торган урында, басу янәшәсендә) “Ак таш” дип аталган кабер ташы бар. (Батыр районы, Чувашстан Республикасы).

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст		Укылышы
.........م...تای ...اشی	1	....
....	2	....
حا..ت............	3	....
تاریخ منكدا یوزدا	4	Тарих мең дә йөз дә
اتمش ده ایردی	5	[йе]тмешдә[45] ирде
دنیا دین اوتتیی ...		.... дөньядин үтте

[45] Бәлки “алтмыш”тадыр?.

…………..	7	……..

Кабер ташының ике як кабыргасында да үрмә геометрик бизәк ясалган.

Ташъязманың авторы кятиб Бикбулат Морзабай дип фараз ителә.

Үлчәмнәре:27х40х96+… см. N 55˚03.744᾽ E 047˚45.300᾽

Лит.: Археологическая карта Чувашской Республики. Т. I. 2013. С. 124.

Җәмил абый Мөхәмәтшин укылышы:

“Местонахождение: с. Тойси Батыревского района.

Дата 1160 г. х.

1) По летоисчислению в тысяча сто

2) шестидесятом было

3) кто”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения:28.08.2022).

0,15

Аттиково авылы янәшәсендәге борынгы каберташлар (Козлов төбәге, Чувашстан Республикасы).

“ В Аттиковском приходе Чебоксарского уезда, в версте от села Аттикова (Пурмас) находится старинное кладбище с сохраняющими в нем двумя надгробными камнями с высеченными на них татарскими надписями; известно у чуваш под названием “сичкас музаре” – кладбище семи деревень[46].

Кара: *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. Б. 134, 190;

Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә саклана: 72 фонд, 1 тасв., 497 сакл. бер. (Юсупов Г.В. Эпиграфические памятники Чувашской АССР (XIII-XIX вв.). На 48 лл. Ф. 72, оп. 1, д. 497);

Лит.: Археологическая карта Чувашской Республики. Т. I. 2013. С. 186.

0,16

Новочелны-Сюрбеево (Шерби), Комсомол районы, элекке кирпеч заводы биләмәсе кырында:

Алгы ягында (уйма язулы):

[46] Магнитский В.К. Из поездки в село Шуматова Ядр. Уезда Каз. Губ. Изв. ОАИЭ, т. III, Казань, 1884. С. 172.

Текст		*Укылышы*[47]
تاریخ منکده	1	*Тарих меңдә*
یوزده [التی دا]	2	*йөздә [алтыда]*
ایردی	3	*ирде* ....
....	4	....

Уң ягында (уйма язулы):

Текст		*Укылышы*
بولاط مرزابای	1	*Булат Морзабай*[48]

Сул ягындагы язулар җуелган, укылмый.

Җәмил абый Мөхәмәтшин укылышында:

“Дата 1106 г. х.

1-й блок:

1) по летоисчислению (тысяча)

2) сто шестом

3) было

Левая боковая сторона: Сурта [«*çурта*» ?]

Правая боковая сторона: Пулад марзыя”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения:28.08.2022).

0,17

Буа (Систеби) авылы янәшәсендәге борынгы ташъязма. (Урмар төбәге). Имеш, Ковали авылы музеенда саклана (без күрмәдек). “Здесь покоится дочь Мингалея Сарби. 1383 год”.

[47] Ташъязма начар сакланган, өлешчә укылышы Җәмил абый Мөхәммәтшин язмасы буенча бирелде.
[48] Ташъязманың авторы кятиб Бикбулат Морзабай дип фараз ителә.

“На старом кладбище около д. Систеби отмечен арабографичный надгробный камень, с 1980-х гг. экспонирующийся в историко-краеведческом музее в с. Ковали. Надпись прочитана казанскими исследователями: «Здесь покоится дочь Мингалея Сарби. 1383 год»”. Режим доступа: *https://zen.yandex.ru/media/istoria_ot_rybaka/moi-bulgarskie-korni-arheologiia-chuvashskogo-povoljia-5e5a1e2ccdb5b2604ab629ab* (дата обращения:28.08.2022).

Лит.: Археологическая карта Чувашской Республики. Т. II. 2014. С. 171.

0,18

Иске Урмар (Акҗегет) авылы. (Урмар төбәге, Чувашстан Республикасы).

Ашмарин буенча: элек биредә 105 кабер ташы булган, имеш. Башка мәгълүматлар буенча, 5-7 таш булган , берсен 1920 елга кадәр Казанга алып киткәннәр. Бик күп ташларны чиркәү төзелешендә кулланганнар. Борынгы каберстан биләмәсе әлеге чуваш зиратыннан ары (янәшәдә) урнашкан. Совет чорында анда алма бакчасы ясаганнар һәм шунда ук умарталык та булган, хәзер ташландык хәлдә, хуҗалары юк. Зират челтәрле тимер ихата белән уратып алынган.

Борынгы зиратны алып барып күрсәтеп йөреде шушы авыл кешесе Геннадий Германович Эверсков, 1949 елгы. Хәзер биредә кадимге өч таш сакланып калган, шуларның берсе язусыз.

Бу зираттан булган бер-ничә ташъязма Чуваш дәүләт музей бинасында һәм ЧГИГН (Чувашстан Дәүләт гуманитар фәннәр институты)да саклана.

1920 нче еллар башында А.П. Милли кайбер ташъязмаларның эстампаж күчермәләрен ясаган булган (ул мәгълүматлар ЧММ мирасханәсендәдер).

Кара: *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. Б. 185, 208.

Лит.: Археологическая карта Чувашской Республики. Т. II. 2014. С. 185.

“Из письма чувашского этнографа Романова Н.Р. к профессору Воробьеву Н.И.: - “Татары ближайших селений часто приходили на это кладбище на поклонение покойным и несколько камней увезли отсюда неизвестно куда. Чуваши никакого почтения к этим памятникам не имели”[49].

0,19

Иске Урмар авылындагы 1149 һиҗри елдагы ташъязма. Ике өлешкә сынган, начар сакланган. Үлчәмнәре: 21x51x 85+94 см.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст		*Укылышы*

[49] Речь идет о древнем кладбище и надгробиях у с.Старые Урмары Урмарского района Чувашской АССР. – Юсупов, 1960, с.33; См.: *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. С.184.

تاريخ منكده يوزده	1	Тарих меңдә йөздә
قرق طوقوزده	2	*кырык тукызда*
ايردي كم من	3	ирде кем мин
ايشمن اوعلي [ابيش]	4	[Ишмән] углы [Әбеш]
....	5	....
....	6	....
....	7	....
.... تتاز ... اوفتي ...	8	.... вафаты ...

Ташъязма начар саклану сәбәбле начар укыла.

Җәмил абый Мөхәмәтшин укылышы:

“Дата 1149 г. х.

1) по летоисчислению в тысяча сто

2) сорок девятом

3) было, кто Большой

4) Истмалан, (его) сын

5) Иргали”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения:28.08.2022).

0,20

Иске Шигали (Тегеш) авылы кырындагы ташъязмалардан. (Урмар төбәге, Чувашстан Республикасы).

Җәмил абый Мөхәмәтшин укылышында:

“Дата 1132 г. х.

Местонахождение: с. Шигали (Тегешевский могильник) Урмарского района.

2-й блок:

1) По летоисчислению в тысяча с-

2) то тридцать втором было,

3) кто Бикбулат, (его) сы-

4) н Брланшар

Надпись правой боковой стороны состоит из 7 строк: не прочитана. Надпись левой боковой стороны состоит из 7 строк: не прочитана”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения:28.08.2022).

Лит.: Археологическая карта Чувашской Республики. Т. II. 2014. С. 190.

Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә саклана: 72 фонд, 1 тасв., 497 сакл. бер. (Һ. Йосыпов арх., язулары фоторәсемдә бик начар күренә).

0,21

Иске Шигали (Тегеш) авылы кырындагы ташъязмалардан. (Урмар төбәге, Чувашстан Республикасы).

Җәмил абый Мөхәмәтшин укылышында:

“Дата 1132 г. х.

Местонахождение: с. Шигали (Тегешевский могильник) Урмарского района.

2-й блок:

1) По летоисчислению в тысяча с-

2) то тридцать втором было,

3) кто Бикбулат, (его) сы-

4) н Брланшар

Надпись правой боковой стороны состоит из 7 строк: не прочитана. Надпись левой боковой стороны состоит из 7 строк: не прочитана”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения:28.08.2022).

Лит.: Археологическая карта Чувашской Республики. Т. II. 2014. С. 190.

Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә саклана: 72 фонд, 1 тасв., 497 сакл. бер. (Һ. Йосыпов арх., язулары фоторәсемдә бик начар күренә).

0,22

Константин Иванов ис. Әдәбият музее.

Бу ядкяр Татарстанның Яшел Үзән төбәге Бакырчы авылыннан китерелгән, имеш.

Җәмил абый Мөхәмәтшин укылышында:

“Дата 152 (3) 9 г.

1) Сказал Аллах (всевышний) : и не знает

2) душа, в какой земле она умрёт. И сказал Аллах славный

3) смерть

4) девятом”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения: 28.08.2022).

0,23

Константин Иванов ис. Әдәбият музее. Чабаксар шәһәренә Күлгәш (Кульгеши) авылыннан китерелгән.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст		*Укылышы*
....	1	..................[50]
....	2-6	....
ت[ا]ريخ مينكدا يوز	7	тарих меңдә йөз
الطي ايردي كم ...	8	... алты ирде кем
من ...الله اوغلى	9	мин ....улла углы
....	10	....

0,24

ЧГИГН (Чувашстан Дәүләт гуманитар фәннәр институты).

Имеш, Шигали авылыннан (Мартыновский могильник) 1992 елда китерелгән Е.П.Михайлов сүзләре буенча).

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст		*Укылышы*
تاريخ مينک دا	1	*Тарих меңдә*
يوزدا التى دا	2	*йөздә алтыда*
ايردي كم من	3	*ирде кем мин*
ايرباى اوعلي	4	*Ирбай углы*
ايرطو[عا]ن	5	*...Ирту[га]н*

[50] Михраб бизәге (тимпан) өлешендәге гарәб хоруфатындагы язулар начар күренә.

Кабер ташының ике як кабыргасында да бозылып җуелып беткән язулары бар.

Ташъязманың авторы кятиб Бикбулат Морзабай дип фараз ителә.

Үлчәмнәре: 31x41x193 см.

Җәмил абый Мөхәмәтшин укылышында:

“Дата 1106 г. х.

1) По летоисчислению в тысяча

2) сто шестом

3) было, кто Большой

4) Мирбай, (его) сын

5) Абдурахман Ирту (ган).

Надпись на боковой стороне состоит из 6 строк:

1-3)

4) Сурта [«*çурта*» ?]

5) кун”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения: 28.08.2022).

0,25

ЧГИГН (Чувашстан Дәүләт гуманитар фәннәр институты). Бу ядкяр Урмар төбәге Ковали авылыннан 1988 елда Чабаксар шәһәренә китерелгән, ике өлешкә сынган.

Ташъязма бик начар хәлдә сакланган.

Үлчәмнәре: 29x46x83+104 см.

Җәмил абый Мөхәмәтшин укылышында:

“3. Дата 1107 г. х.

Надпись состоит из 10 строк:

1-5) не прочитаны

6) было, кто по летоисчислению

7) в тысяча сто седьмом.

8) Гайнелкай (его) сын Садык

9) 86 лет

10) умер”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения: 28.08.2022).

Ташъязманың авторы - кятиб Бикбулат [угылы] Морзабайның тарафдарларыннан дип фараз ителә, мәсәлән, аның улы язуы ихтимал.

0,26

Карабай-Шомыршы (Новобуяново, Туруново) авылы (Шомыршы районы), чувашлар яши. “Мишәр мазары”. Кятиб Бикбулат Морзабай углы.

“Тарихи чыганакларда 1908 елда Сембердән Г. Кокол дигән тарихчы Яңа Торын зиратындагы кабер ташлары хакында мәгълүмат теркәп калдырган. "Шыгырданнан килгән татарлар тезләнеп гыйбадәт кылып утыралар иде. Алар монда Казан ханлыгы вакытындагы изге затлар - сугышчылар күмелгән дип әйтәләр”, - дип язып куйган ул” (https://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2021/04/19/chuvashstan-tatarlary-tormyshynda-yana-toryn, *Айзатуллова Илүзә Марат кызының фәнни-эзләнүләр эшеннән алынды, Шыгырдан, 2019 ел*).

0,27

Әлшәй каберенә куелган таш, 1115 һиҗри сәнә 1703-1704 милади елларга тәнгәл килә.

Карабай-Шомыршы (Новое Буяново (Туруново), Карабай), хәзерге чуваш авылындагы икенче таш, аскы өлеше, фрагмент.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст		*Укылышы*
تاريخ مينكدا يوزدا	1	Тарих меңдә йөздә
[اون بيشدا ايردى]	2	[унбишдә] ирде
ش... اوغلى ال شي...	3	...ш... углы Әлшәй
دونيادين اوتتي	4	дөньядин үтде
....	5	

Җәмил абый Мөхәммәтшин укылышы:

“Дата 1135 г. х.

1) по летоисчислению в тысяча сто

2) тридцать пятом было, кто

3) (его) сын Алхиш”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения: 28.08.2022).

“Шомыршы районына керә торган Карабай-Шомыршы авылында бүген чувашлар яши. Әмма татарлар бу урынны Яңа Торын авылы дип атый. Әлеге чуваш авылы уртасында, Карлы елгасы ярында борынгы мөселман зираты урнашкан. Анда өч кабер ташы да бар. Икесендәге язуларны укырлык түгел,

әмма өч кабер ташы да бар. Икесендәге язуларны укырлык түгел, әмма өченчесендәге язудан тарихны чамалап була”.

Кара: *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. Б. 187.

Лит.: Археологическая карта Чувашской Республики. Т. III. 2015. С. 143.

Үлчәмнәре: 26x39x34 см. N 55˚57.750̕ E 047˚32.614̕

0,28

Бикчура Тинчура угылы каберенә куелган таш, 1696|1697 еллар.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст		*Укылышы*
تاريخ مينكدا يوزدا	1	Тарих меңдә йөздә
پسكزدا ايرد[ى]	2	сикездә[51] ирде
تينچورا اوغلى بيكچورا	3	Тинчура углы Бикчура
دونيادين اوتتي	4	дөньядин үтде
بيكبولاط مرضه باي	5	Бикбулат Морзабай[52]

Җәмил абый Мөхәммәтшин укылышы:

“Дата 1108 г. х.

1-й блок:

1) по летоисчислению в тысяча сто

2) восьмом было.

3) Тикчура, (его) сын

4) Бикчура из мира этого ушёл

2-й блок. Бикпулад марзыя”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения: 28.08.2022).

Үлчәмнәре: 33x56x142 см. N 55˚57.750̕ E 047˚32.614̕

“В 1961 г. эпиграфический отряд археологической экспедиции Казанского филиала АН СССР под руководством Г. В. Юсупова побывал на мусульманском кладбище (*чув.* мишер масарĕ «кладбище мишарей») в д. Новое Буяново (Туруново) Шемуршинского района. Г. В. Юсуповым была расшифрована надпись арабскими буквами на одном из сохранившихся на нем камней : Дата 1696/1697 гг”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения: 28.08.2022).

Кара: *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. Б. 185.

---

[51] 1108 һиҗри сәнә 1696/1297 милади елларга тәңгәл килә.

[52] “Морзабай“ның укылышын “марзыя” дип ялгыш тәкъдим итәләр.

“Морзабай Бикбулат [углы]”, яисә “Бикбулат Морзабай [углы]”, я “Бикбулат углы Хаҗи Морза”га бәйле (?-1713) таш язгучы останың исем-шәриф вариантлары дип фараз итәргә кирәктер.

Лит.: Археологическая карта Чувашской Республики. Т. III. 2015. С. 143.

0,29

ЧГИГН (Чувашстан Дәүләт гуманитар фәннәр институты).

Кара: **116** (10)-2. Бу ядкяр Урмар төбәге Шигали авылыннан аталы-уллы Каховскийлар тарафыннан 1976 елда Чабаксар шәһәренә китерелгән, ике өлешкә сынган.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст		*Укылышы*
تاریخ مینک دا یو	1	*Тарих меңдә йө-*
زده اتوز ایکده	2	*здә утыз икедә*
ایردی	3	*ирде*
کم من بکبولات او	4	*кем мин Бикбулат у-*
علی [مردانشاه]	5	*глы [Мәрданшаһ[53]]*

Уң ягында (уйма язулы):

Текст		*Укылышы*
...در.............	1	....
...دونیاد[دان]	2	*дөнья[дан]......*
ي..............	3	....
اقبی......	4	....
وی..........	5	....

Үлчәмнәре: 28х45х152 см.
“ Янә өченче таш бар, баягы кебек казып язылгандыр, бу һәм бер кеше кулыдыр. Ошбу сүзләр язылгандыр: “***Тарих мең дә утыз елда Бикбулат угылы Хуҗа Мирза дөньядин үтте...***”. Моның язылганына 160 еллар бар, 1713 нче елларда язылгандыр”[54].

[53] Бәлки, “Мәрданшаһ” түгел, ә *“Хуҗа Мирза”дыр.*

[54] *Насыйри К.* Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык / төз. Р. Ф. Исламов. – Казан: Җыен, 2017. – Б. 272.

Ташъязманың авторы кятиб Бикбулат [углы] Морзабай дип фараз ителә.

Җәмил абый Мөхәмәтшин укылышында:

“Дата 1132 г. х.

Местонахождение: с. Шигали (Тегешевский могильник) Урмарского района.

2-й блок:

1) По летоисчислению в тысяча с-

2) то тридцать втором было,

3) кто Бикбулат, (его) сы-

4) н Брланшар

Надпись правой боковой стороны состоит из 7 строк: не прочитана. Надпись левой боковой стороны состоит из 7 строк: не прочитана”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения: 28.08.2022).

0,30

ЧГИГН (Чувашстан Дәүләт гуманитар фәннәр институты). Бу ядкяр Иске Урмар (?) авылыннан 1988 елда Чабаксар шәһәренә китерелгән.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст		*Укылышы*
تاریخ مینک دا یوزده	1	*Тарих меңдә йөздә*
اوتوز اجده	2	*утыз өчдә*
ایردی کم من	3	*ирде кем мин*
المنطای [او]	4	*Алмантай [у]-*
علی صالطانبای	5	*глы Солтанбай*
....پسبار پسرتمن حسالا	6	....
بالطاوی....	7	.......*Балтави*
حچوط[ای]....	8	....

Үлчәмнәре: 23х53х141 см.

Ташъязманың авторы - кятиб Бикбулат [угылы] Морзабайның тарафдарларыннан дип фараз ителә, мәсәлән, аның улы язуы ихтимал.

Җәмил абый Мөхәмәтшин укылышында:

“Дата 113 (4) 3 г. х.

1) По летосчислению в

2) тысяча сто

3) тридцать (сорок) третьем

4) было, кто

5) Алмантай”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения:28.08.2022).

0,31

Ташъязма ЧГИГН (Чувашстан Дәүләт гуманитар фәннәр институты) бинасында саклана, Чабаксар шәһәренә Күлгәш (Кульгеши) авылыннан китерелгән.

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст		*Укылышы*
تاريخ مينک دا يوز	1	Тарих меңдә йөз-
دا قرق طوقز[دا]	2	*дә кырык тукызда*
ايردي كم من	3	ирде, кем мин
اوغلي [55]شملان	4	[...] углы
...[56]	5	[Йангали] ......
[بيكمت]	6	[Бикмәт]

Ташъязманың авторы кятиб Бикбулат [угылы] Морзабай дип фараз ителә.

Җәмил абый Мөхәммәтшин укылышында:

“ Дата 1149 г. х.

1) по летоисчислению в тысяча сто

2) сорок девятом

[55] شملان, شمدان “*Шәмлан*”, бәлки “*Шәмдан*”дыр? Бу исемнәрнең укылышлары шик тудыралар. Чөнки, ни гарәпчә, ни фарсыча, ни төркичә түгелләр.
[56] ينعلي, ڀنَعلي Саглы, Йангали - ?

3) было, кто Большой

4) Истмалан, (его) сын

5) Иргали”.

Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения:28.08.2022).

0,32

Табырдан (чуваш) авылы янәшәсендәге борынгы мөселманнар каберлегендәге ташъязма. (Канаш районы).

Алгы ягында (уйма язулы):

Текст		*Укылышы*
....	1	..........[57]
تاريخ منكده يوزده	2	*Тарих меңдә йөздә*
....	3	....
ايردى	4	ирде ....
.... دنيادان	5	.... дөньядан
....	6	.....

Язулары җуелган. Таш язгучы останың исемнәре төгәл билгеле түгел, Бикбулат Морзабай даирәсеннән булган кеше язгандыр дип фараз ителә.

Имеш, бу җирләргә беренче булып күченеп утыручы гаскәр башлыгы Сәид исемле кешенең каберенә куелган.

Күрсәтеп йөреде: Павлова Елена Ильинична, 1960 нче елгы, урыс теле укытучысы.

Үлчәмнәре: 27-29x47-49x90+53+90=233 см.

Лит.: Археологическая карта Чувашской Республики. Т. I. 2013. С. 174.

Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә саклана: 72 фонд, 1 тасв., 497 сакл. бер. (Һ. Йосыпов арх.).

0,33

Константин Иванов исемендәге Әдәбият музее.

Алгы ягында (уйма язулы):

[57] Тимпан (ягъни михраб бизәге) урынында гарәп язулары да булган дип фараз итәргә кирәк.

Текст		*Укылышы*
تاريخ منكدا يوز دا	1	*Тарих меңдә йөздә*
اوتوز بردا دو	2	*утыз бердә ду-*
... نكز يلندا اولدى ... الاى	3	*ңгыз йылында улды ....*

Җәмил ага Мөхәмәтшин укылышында:

“Дата 1131 г. х. — XVIII в.

1) По летоисчислению в тысяча сто

2) тридцать первом, го-

3) да свиньи было”. Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения:28.08.2022).

Фоторәсем (162-3-4-2) Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә саклана: 72 фонд, 1 тасв., 497 сакл. бер. (Һ. Йосыпов архивы).

0,34

Чуваш милли музее.

Тениш Хаҗи угылы каберенә куелган таш[58], 1542-1543 еллар. Шигали авылы Урмар төбәгеннән китерелгән.

Җәмил абый Мөхәмәтшин укылышында:

“Село Шигали (Тегешевский могильник) Урмарского района. Дата 950 г. х.

1) Сказал Аллах всевышний: и не знает

2) душа, в какой земле она умрёт. Сказал Аллах

3) всевышний: каждая душа вкусит смерть.

4) По летоисчислению в девятьсот пятидесятом

5) Хаджи, (его) сын (севд) от рук

[58] Бу ядкяр турында кара: *Малов С.Е.* Булгарская и татарская эпиграфика // ЭВ. М.-Л., 1948. Вып. II. С. 39-48, (фото).; *Гариф Н.Г.* Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. - Б.28.; *Гариф Н.Г.* Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. - Б.174.

6) неверного погиб.

По боковым сторонам надпись на арабском и татарском языках: «Вижу мир развалиной по существу, не останется он продолжительно в покое». Режим доступа: https://сувары.рф/ru/content/epigraficheskie-pamyatniki-chuvashii (дата обращения:28.08.2022).

0,35

Килдебай Агыш углы каберенә куелган таш.

Ташлы Кавал, авыл уртасында, Биектау районы, 1591 ел.

0,36

Хәсән Дусай углы каберенә куелган таш. Олы Шырдан авылы, Яшел Үзән районы, 1690 ел.

0,37

Ор-Мөхәммәд Киләй улы каберенә куелган таш,Татар Казысы авылы, Питрәч районы, 1679-1700 еллар арасы.

0,38

Норлат авылы, Яшел Үзән районы, XVI гасырның икенче яртысы.

0,39

Тау Иле авылы, Питрәч районы, [XVII] гасыр.

0,40

Иске Кишет авылы, Арча районы, XVI гасырның беренче яртысы.

Кайчандыр (XX гасырның икенче яртысында), татар галимнәре тарафыннан Казан шәһәренә китерелгән (янәсе башкалада яхшырак саклана). Әлеге көндә, ул истәлек Казан кирмәне биләмәсендә җимерелеп юкка чыгу халәтендә. Бу ядкярнең Иске Кишет авылыннан булуы беркемгә дә мәгълүм түгел, вәләкин, аның документлары фәнни оешмалар архивында саклана дип фараз ителә.

0,41

Бу фрагмент Казан археологлары тарафыннан Ханкирмән шәһәреннән табылып китерелгән дип фараз итәбез. Аның документлары Археология инстиутында саклана дип уйланыла. Палеография үзенчәлекләренә нигезләнеп, бу ташъязманы фәкать Касыйм хөсне хат осталары иҗат иткәнлеге күзгә күренеп тора.

0,42

Бу фрагментта Казан археологлары тарафыннан Ханкирмән шәһәреннән табылып китерелгән дип фараз итәбез. Аның документлары Археология инстиутында саклана дип уйланыла.

0,43

Шаһгали төрбәсенә куелган ташъязма, 1557 ел..

Файдаланылган әдәбият исемлеге

Археологическая карта Чувашской Республики. Т. I. 2013. С. 186.

Археологическая карта Чувашской Республики. Т. II. 2014. С. 171.

Археологическая карта Чувашской Республики. Т. III. 2015. С. 143.

Ахметзянов М. О лексике татарских эпитафий XVII-XVIII вв. // Историко-лингвистический анализ старописьменных памятников. - Казань: Казанский филиал АН СССР, 1983. С.75-83.

Әхмәтҗанов М.И. Әҗәкүльнең язулы ташы // Фән һәм тел. 2010. №1. 47-48 б.

Әхмәтҗанов М.И. Нугай Урдасы: татар халкының тарихи мирасы. - Казан: Татар. кит. нәшр., 2009. - Б. 31-32.

Әхмәтҗанов М.И. XVII-XVIII гасыр татар ташбилгеләре. - Казан, 2011. *– 260 б. –* Б.134-135.

Вельяминов-Зернов В.В. Исследования о Касимовских царях и царевичах. Ч. I. 1863. Ч. II. 1864. Ч. III. 1866. – С. 557-558.

Гариф Н.Г. Казан ханлыгы чоры ташъязмалары. Казан: ТФА Тарих институты басмаханәсе, 2010. - Б.28.

Гариф Н.Г. Болгар-татар ташъязмалары / Булгаро-татарские надгробные камни. Казан: Иман, 2012. Б. 134, 190.

Гайнетдинов А.М. Әтнә районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2017. 556 б.

Гайнетдинов А.М. Арча районы эпиграфик истәлекләре. Казан: ТР ФА Ш.Мәрҗани исем. Тарих институты, 2016. 456 б. + 16 б. цв. вкл. - Б. 13.

Гарустович Г.Н., Нечвалода А.И. Средневековые каменные мавзолеи Башкортостана. - Уфа, Китап, 2020. – С. 238.

Казаков Е.П., СтаростинП.Н., Халиков А.Х. Археологические памятники Татарской АССР. – Казань: Татар. кн. изд-во, 1987. – С.186.

Малов С.Е. Булгарская и татарская эпиграфика // ЭВ. М.-Л., 1948. Вып. II. С. 39-48, (фото).

Материалы по эпиграфике Урало-Поволжья. Вып. 1. Арабографичные эпитафии Илишевского района РБ и Актанышского района РТ. 1682-1964 гг. / Сост. И.М. Василев. - Уфа: Мир печати, 2017. - 488 с. - С.39-56.

Мәрдәнов Р., Һадиев И. Хәтер сакчылары // Нократ. – 2013. – 10, 17 апрель.

Мәрданов Р., Һадиев И. «...Мөселманлардин дога өмид өчен» // Чын мирас. – 2013. – № 7. – Б. 28-30.

Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г., Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. - Казан: «Тамга» нәшрияты, 2008. - 148 б. - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 1 нче китап) – Б. 93.

Мәрданов Р.Ф. Һадиев И.Г. Әтнә төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2018. 595 б.

Насыйри К. Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык / төз. Р. Ф. Исламов. – Казан: Җыен, 2017. – Б. 272.

Тычинских З.А. Эпиграфические памятники Сибирских татар. Археология Евразийских степей. 2017. №6. - С.204.).

Усманов В.М. Исторические памятники. Мусульманские эпитафии Чишмы. 10-ая книга. Уфа, 2014.- С.88-89.

Усманов В.М. Татарские эпиграфические памятники Республики Башкортостан: Чишма – Казань: ИЯЛИ, 2021. - 48 с.- 11-14.

Усманов В.М. Татар ташъязма ядкярләре. XIII-XVIII гасырлар. Беренче китап. – Казан, 2019. – 173 б.: рәс. белән.

Усманов В.М. Чувашстан Республикасы татар эпиграфик һәйкәлләре – Казан, 2022. – 430 б.

Юсупов Г.В. Татарские эпиграфические памятники XV в. (К вопросу о происхождении Казанских татар) // Эпиграфика Востока. М.-Л., 1951. Т. 5. С. 78-94.

Юсупов Г.В. Введение в булгаро-татарскую эпиграфику. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960.- Табл.73.

Юсупов Г.В. Эпиграфические памятники Чувашской АССР (XIII-XIX вв.). На 48 лл. Ф. 72, оп. 1, д. 497.

Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Кукмара төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Милли китап, 2014. 200.-Б.162.

Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Балтач төбәгенең ташъязма истәлекләре. - Яр Чаллы: «Ислам нуры» Дини-эшмәкәрлек Үзәге, 2021. 212 б. - Б.49 - («Татар эпиграфикасы» сериясе; 5 нче китап).

Һадиев И.Г., Мәрданов Р.Ф. Мамадыш төбәгенең ташъязма истәлекләре. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. 199 б. - Б.162.

Һадиев И., Мәрданов Р. Тау Иленең ташъязма истәлекләре. Безнең мирас. – 2019. – №4. — Б.31.

Һадиев И., Мәрданов Р. Теләче төбәгенең борынгы ташъязма истәлекләре. Безнең мирас, 2022, №12. - Б.19.

Архив чыганаклары

Россия дәүләт борынгы актлар архивы. - 1209 ф., 1 тасв., 6453 (II) сакл. бер., 1021 б., 1021 битнең икенче ягы.

Писцовая книга Казанского уезда 1647-1656 годов. - Москва, 2001. - С.214, 382.

Писцовая книга Казанского уезда 1602-1603 годов: публикация текста. - Казань: изд-во Казанского ун-та, 1978. - С. 134-135.

Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә саклана: Ф.8, тасв. 1, сакл. Берәмлеге 67 (Калинин архивыннан).

Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә саклана: 72 фонд, 1 тасв., 497 сакл. бер. (Һ. Йосыпов архивыннан.).

МИНЗИЯ
МӨДӘРРИС КЫЗЫ
ГОСМАН НӘСЕЛЕ
1959-2024

МИНЗИЯ
МӨДӘРИС КЫЗЫ
ГОСМАН НӘСЕЛЕ
1959-2024

مينزيه
МИН БУ ҖИРНЕ
МАТУРЛАРГА
ТУДЫМ

مينزيه
МИН БУ ҖИРНЕ
МАТУРЛАРГА
ТУДЫМ

0,1

0,2

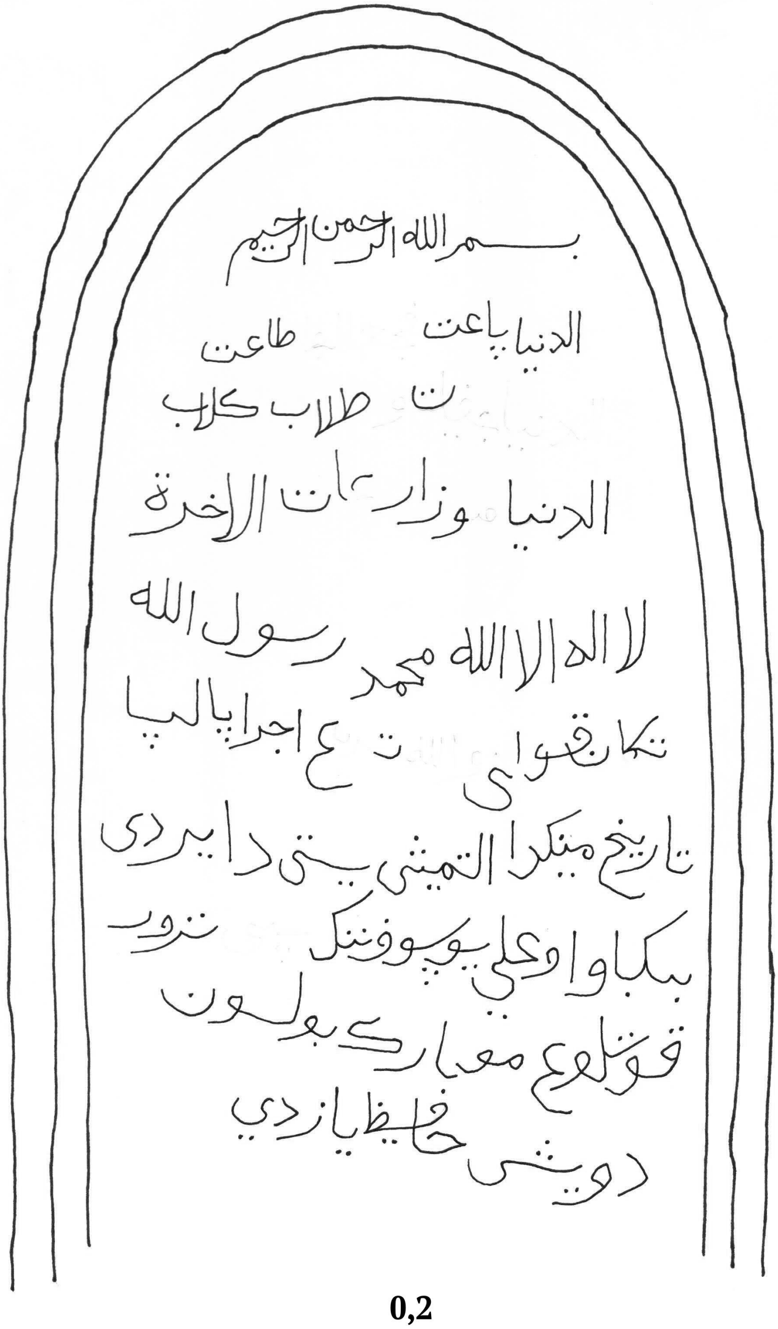

0,2

0,3

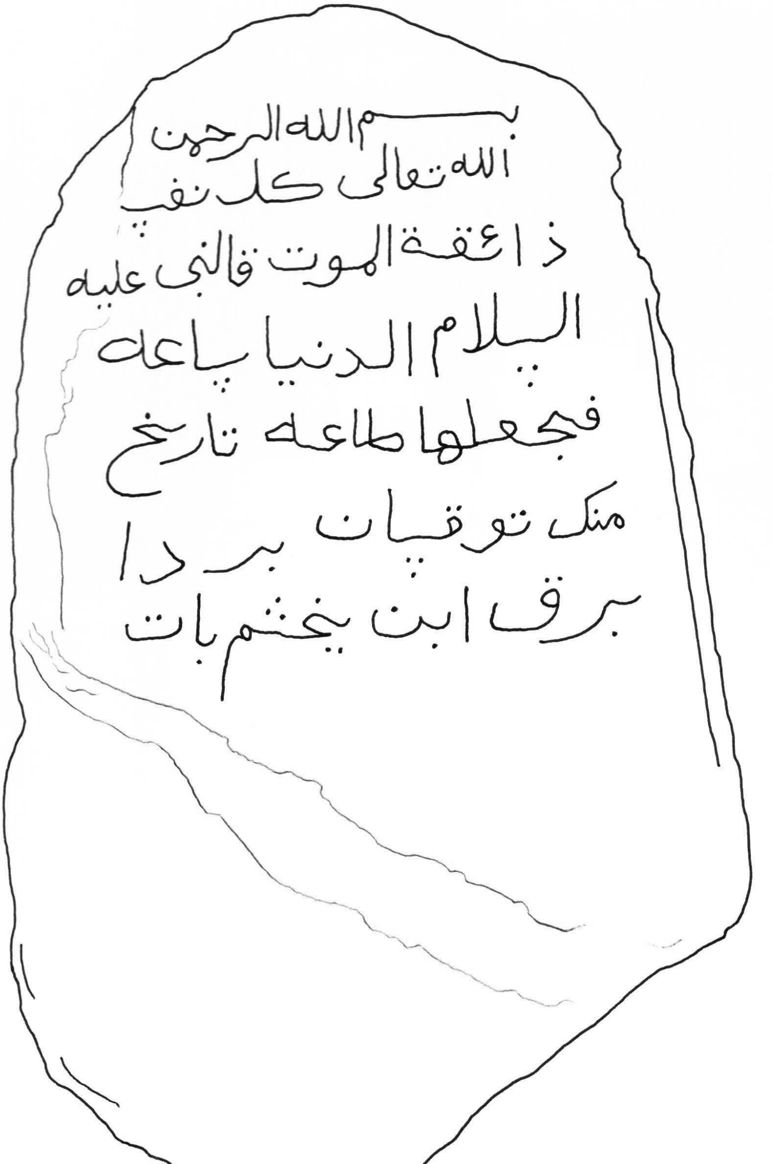
بسم الله الرحمن
الله تعالى كل نفس
ذاعقة الموت قالنبى عليه
السلام الدنيا ساعه
فجعلوها طاعه تارخ
منك توقيان
بر دا
برق ابن يخشم بات

0,3

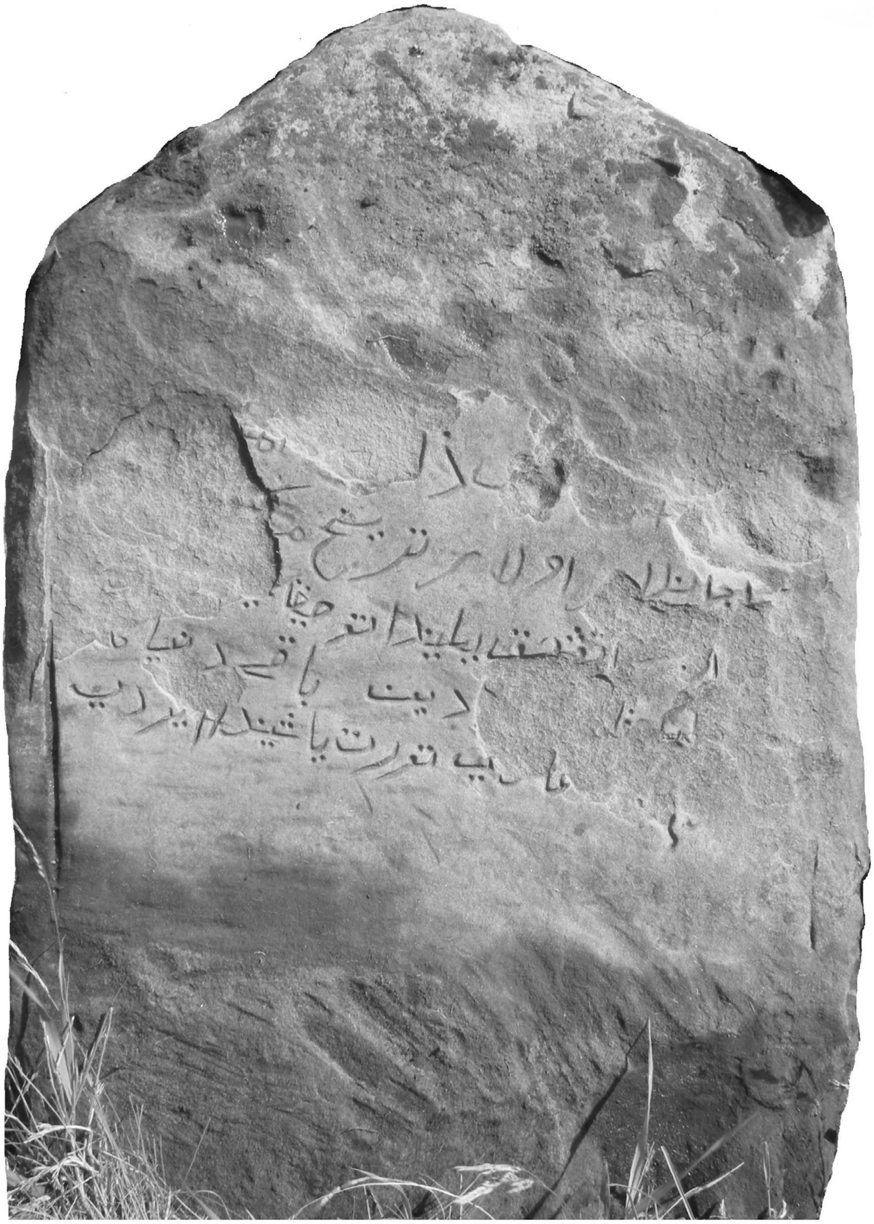

0,4

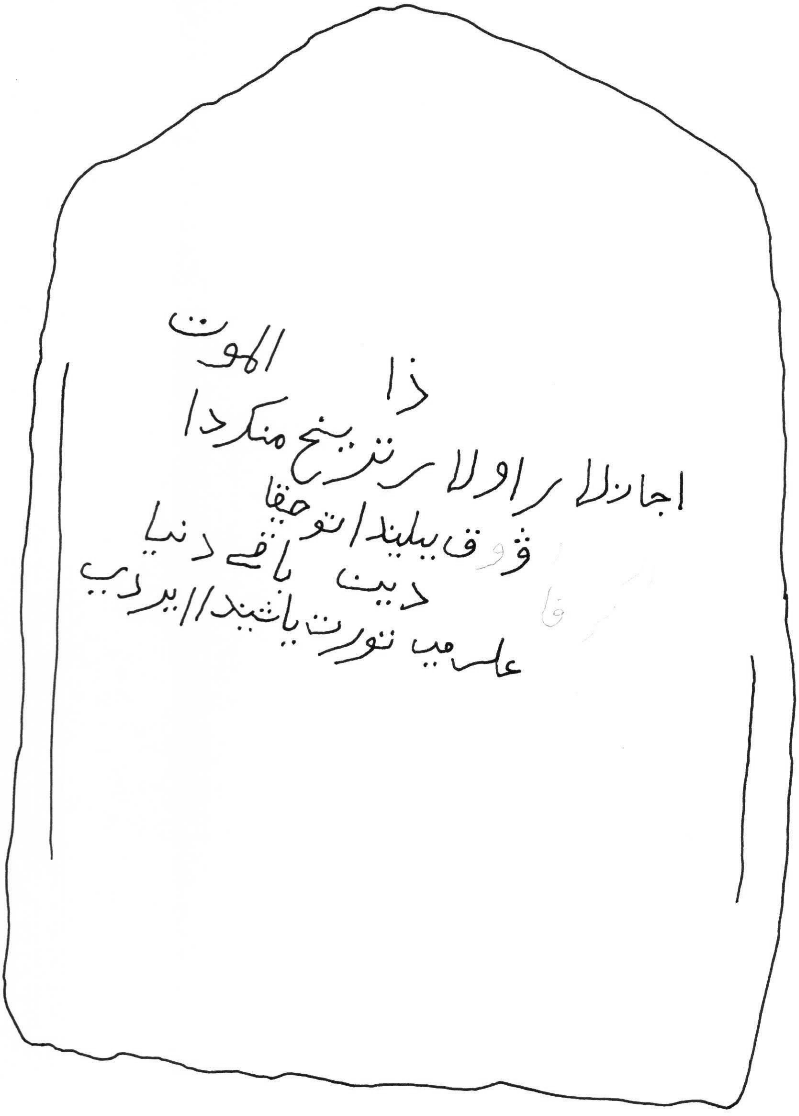

0,4

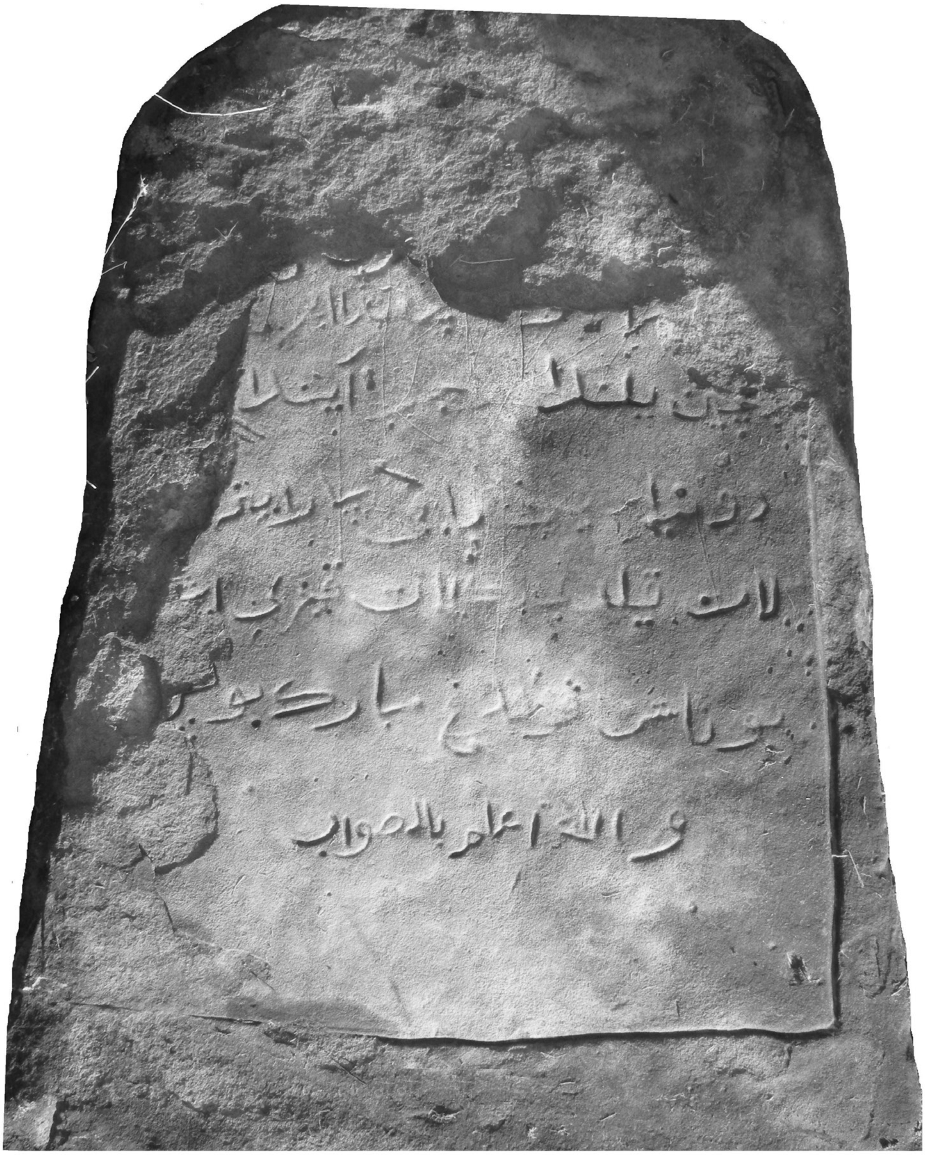

0,5

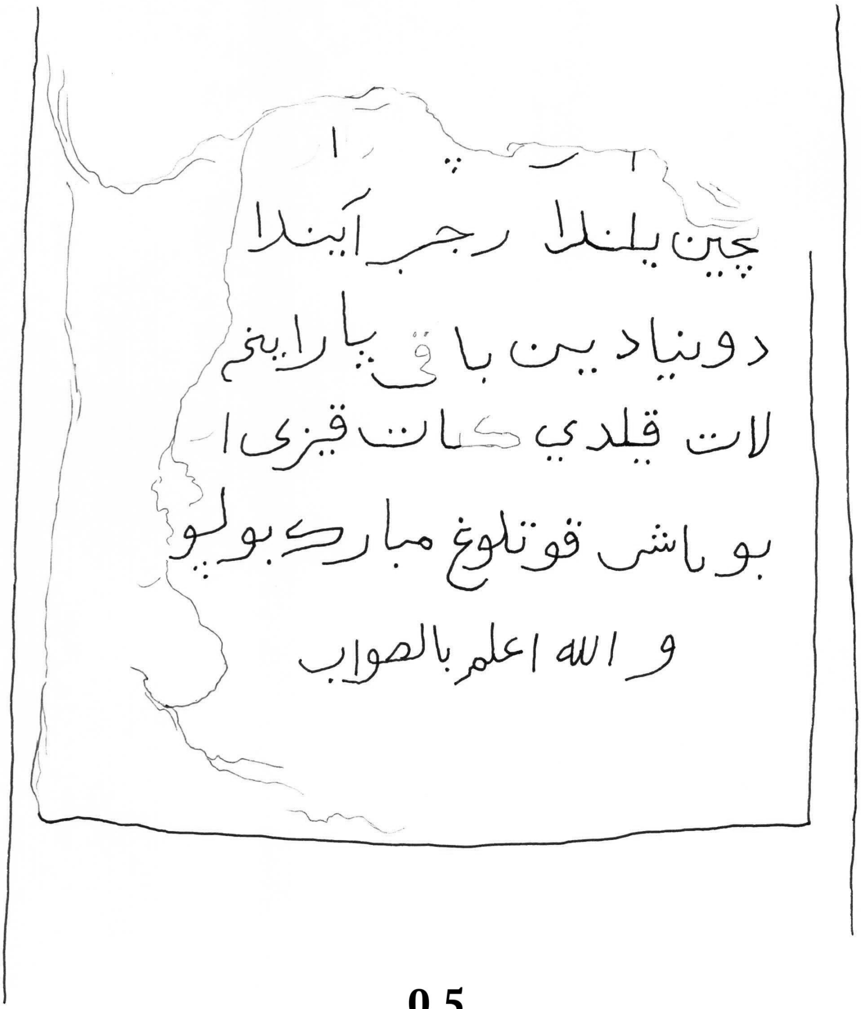
چین یلندا رجب آیندا
دونیادین باقی پارایغم
لات قیلدی کات قیزی ا
بوباش قوتلوغ مبارک بولپو
و الله اعلم بالصواب

0,5

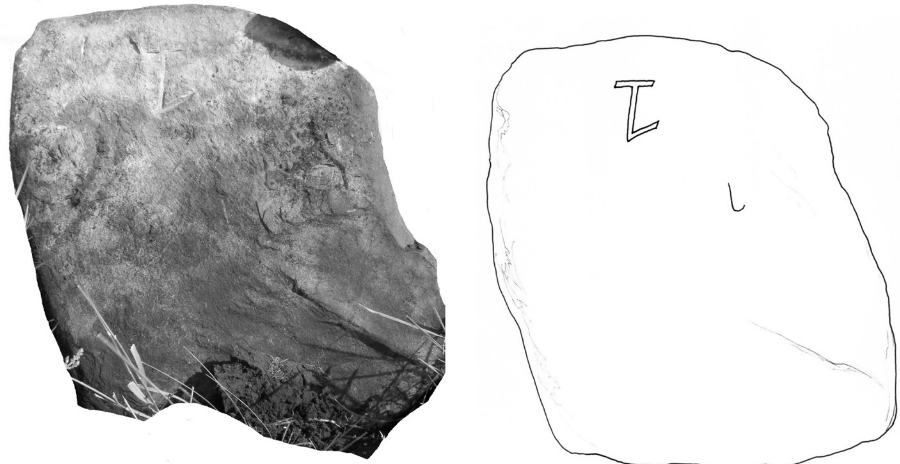

0,6

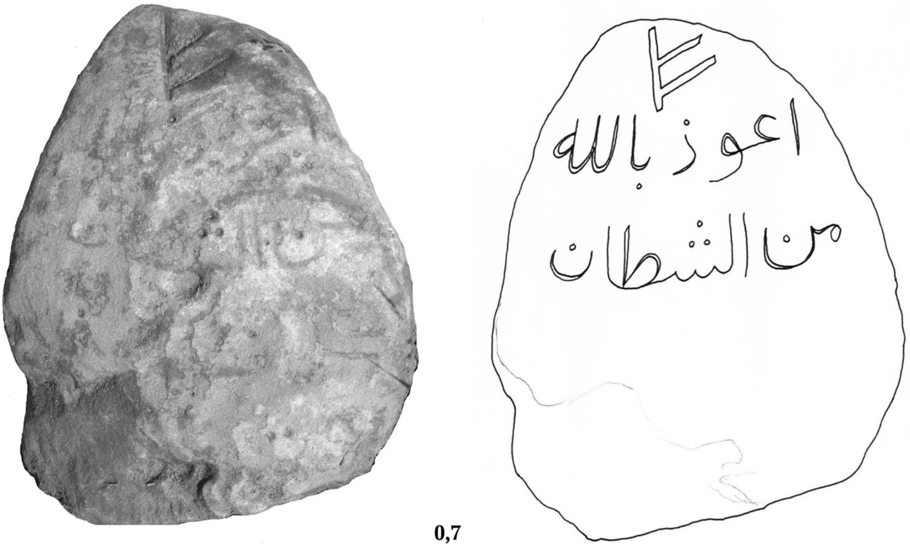

0,7

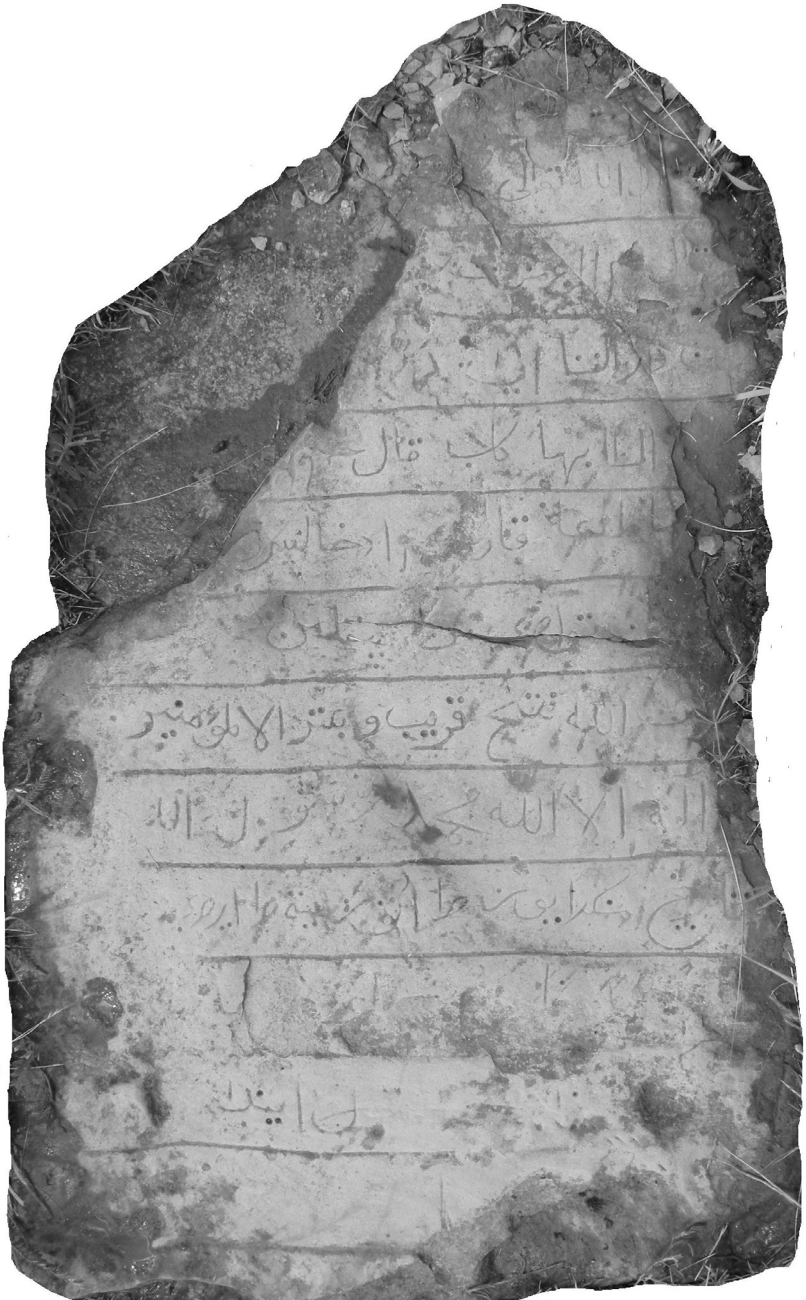

0,8

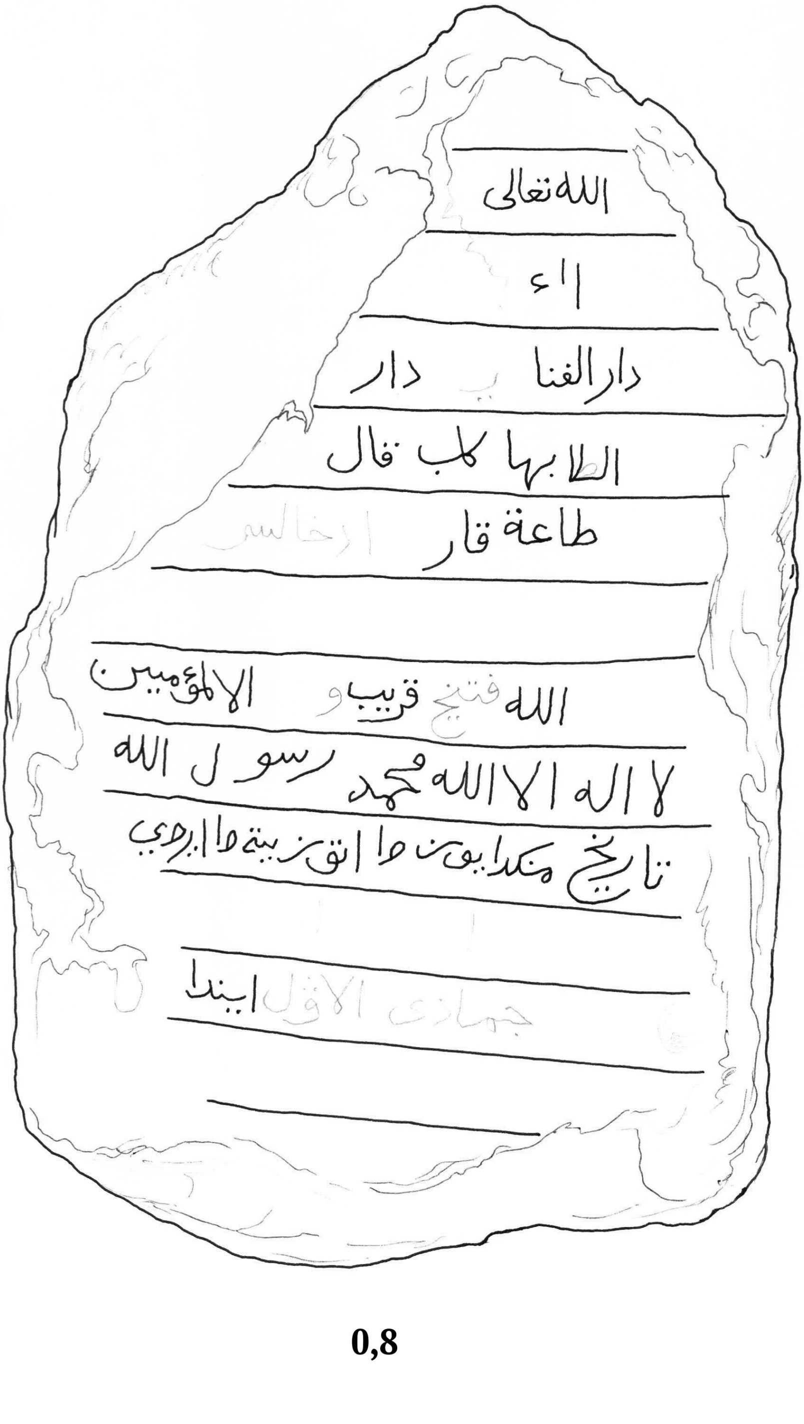

الله تعالى
دار الفنا دار
الطابها كلب قال
طاعة قار
الله فتح قريب و الالمومنين
لا اله الا الله محمد رسول الله
جمادى الاول ابندا

0,8

0,9

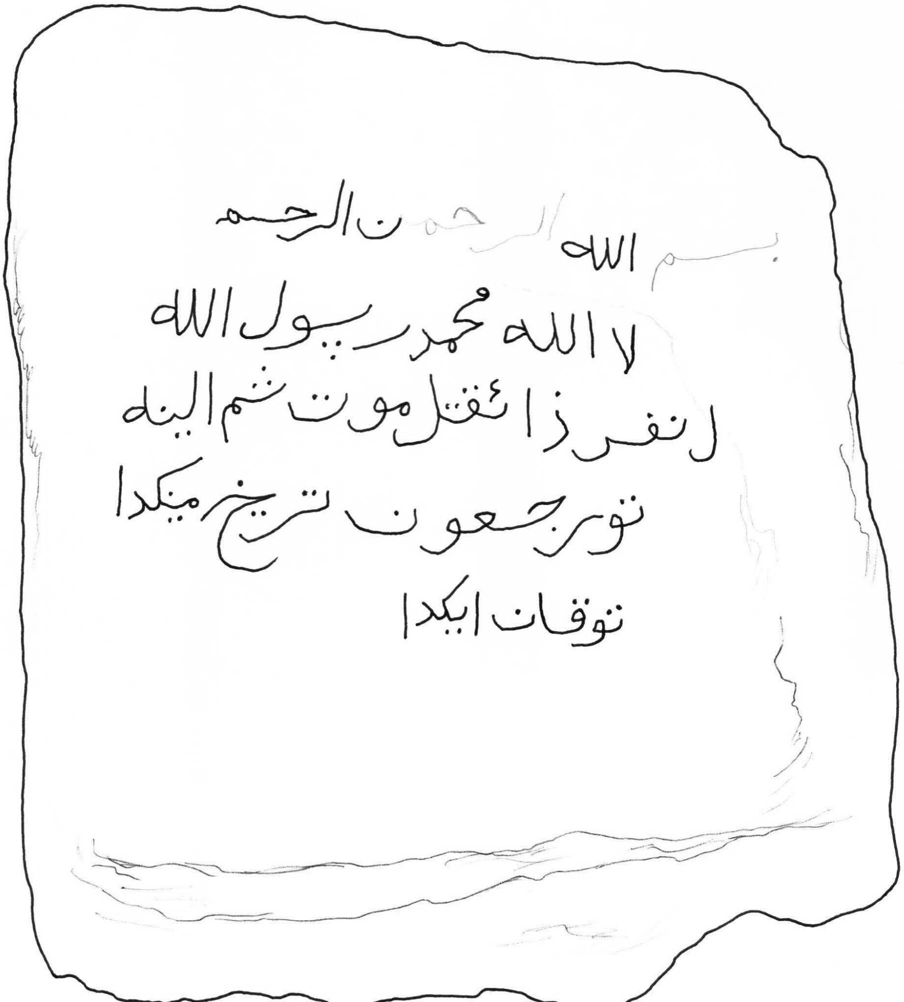

0,9

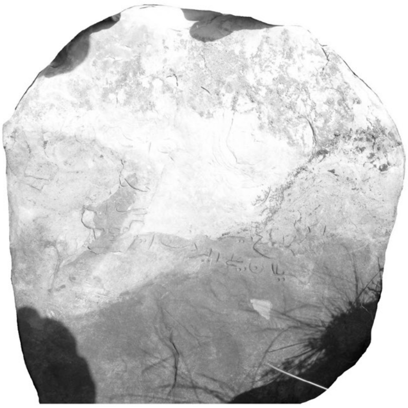

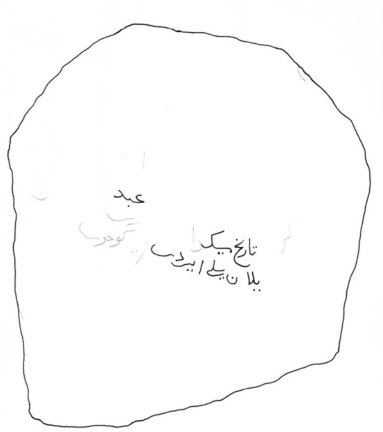

0,10

0,12

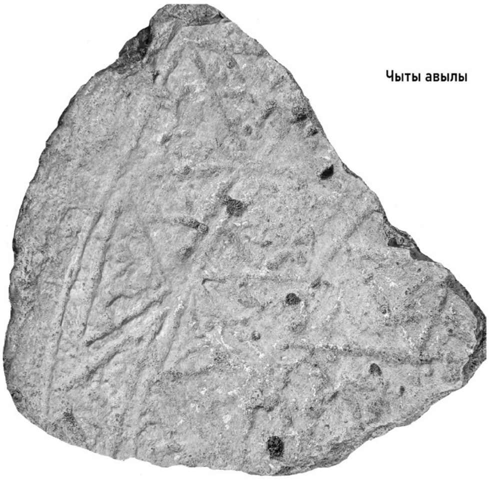

Чыты авылы

0,13

0,13
Чыты авылы

0,13

Чыты авылы

0,13
Чыты авылы

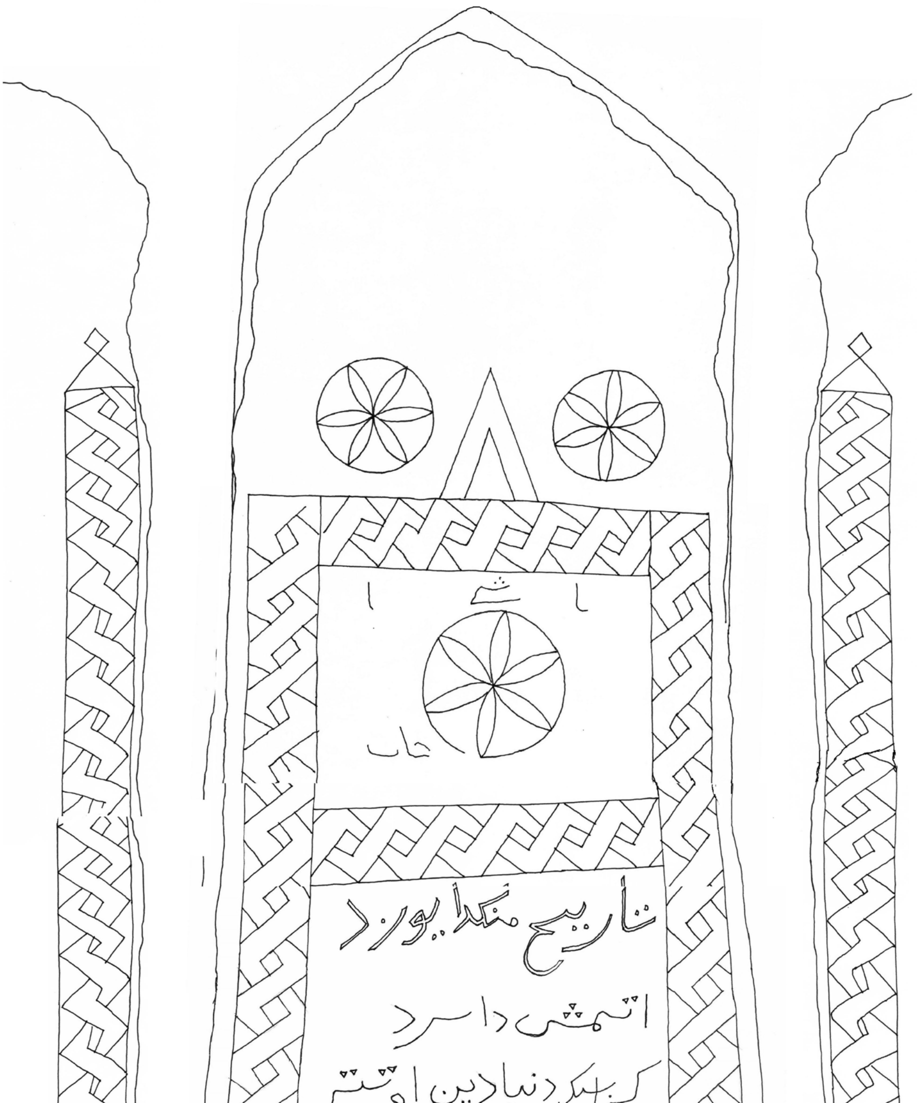

0,14 -А,Б,Г
Туйса авылы янәшәсендәге ташъязма

0,17

Шерби (Новочелны-Сюрбеево) авылындагы ташъязманың рәсеме

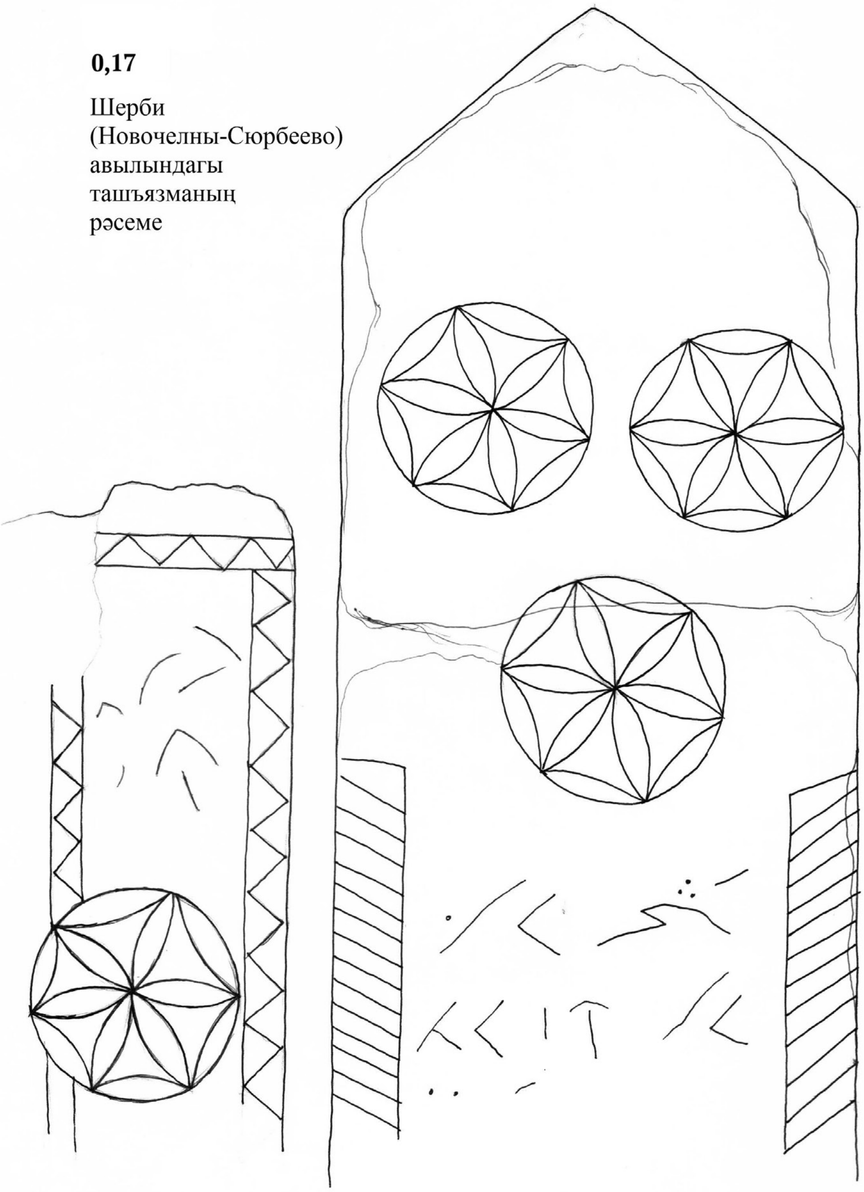

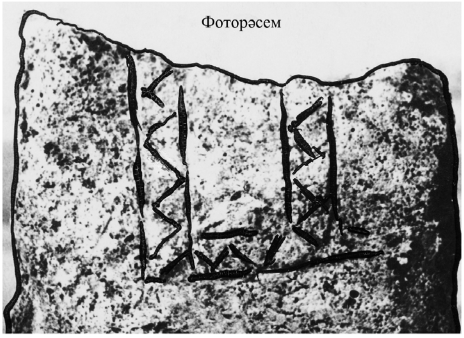

0,15

Аттиково авылы янәшәсендәге ташъязма

Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә саклана: 72 фонд, 1 тасв., 497 сакл. бер.

(Юсупов Г.В. Эпиграфические памятники Чувашской АССР (XIII-XIX вв.). На 48 лл. Ф. 72, оп. 1, д. 497);

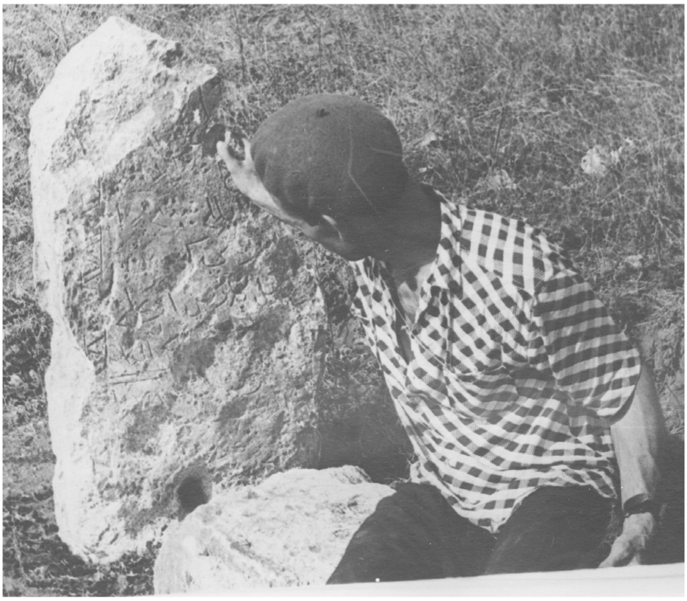

0,17

Буа (Систеби) авылы янәшәсендәге борынгы ташъязма. (Урмар төбәге).

Фоторәсем Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә саклана:

72 фонд, 1 тасв., 497 сакл. бер. (Һ. Йосыпов арх.).

Юсупов Г.В. Эпиграфические памятники Чувашской АССР (XIII-XIX вв.). На 48 лл. Ф. 72, оп. 1, д. 497.

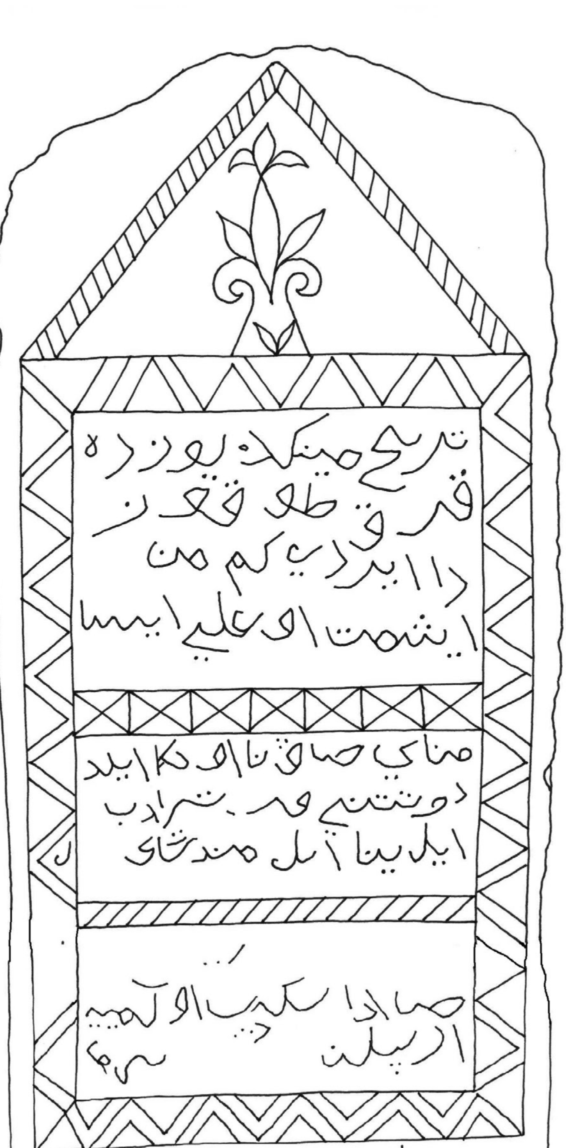

0,19

Иске Урмар (Акҗегет) авылы. (Урмар төбәге)

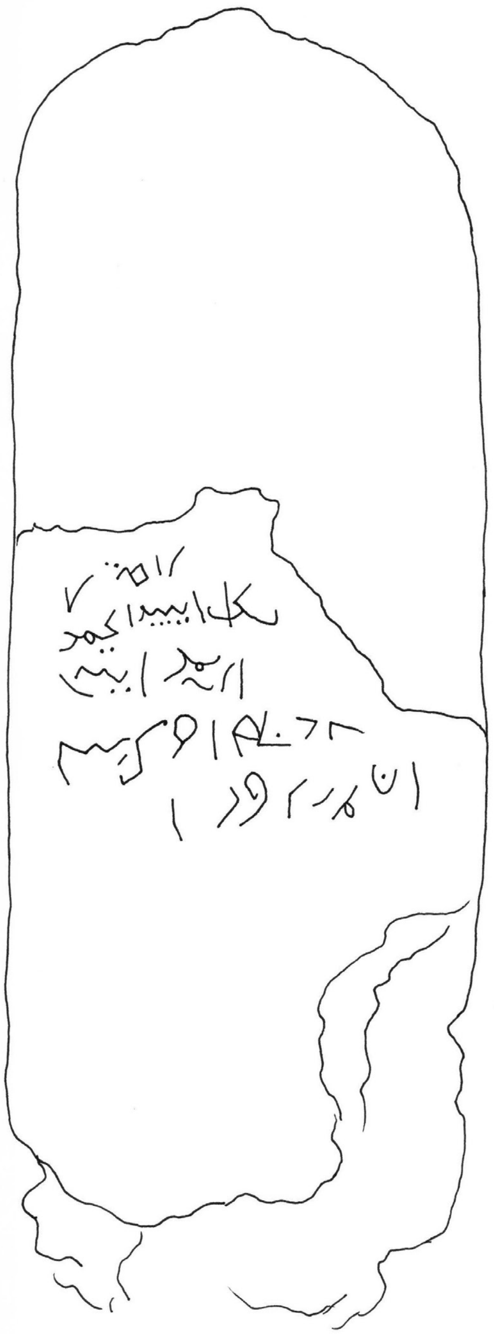

0,19

Иске Урмар (Акҗегет) авылы. Урмар төбәге

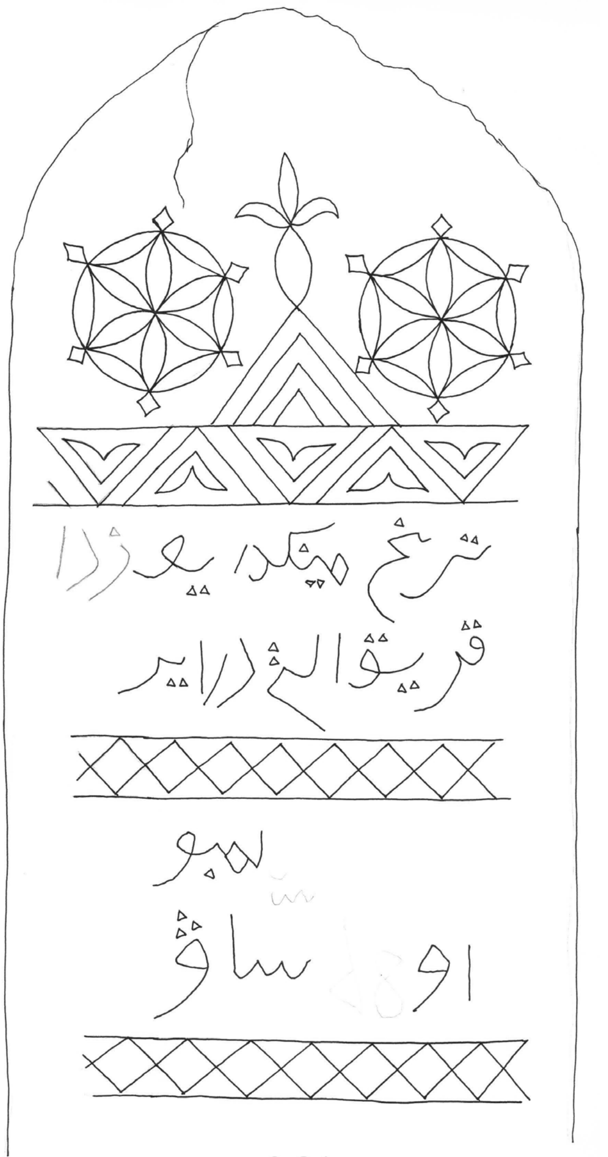

0,21

Ковали авылы музеенда саклнган гарәп язулы ташъязма (фрагмент). Урмар төбәге

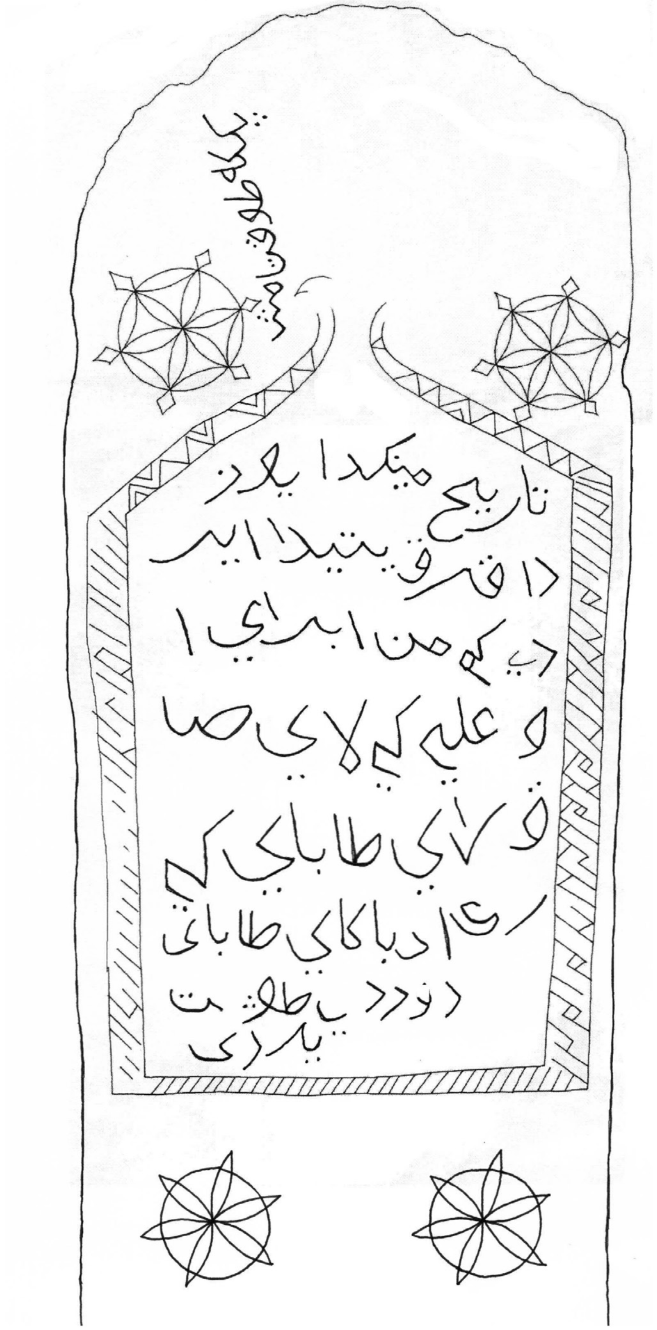

0,22

Ковали авылы ташъязмасы. Урмар төбәге

0,23

Константин Иванов ис. Әдәбият музеенда саклана

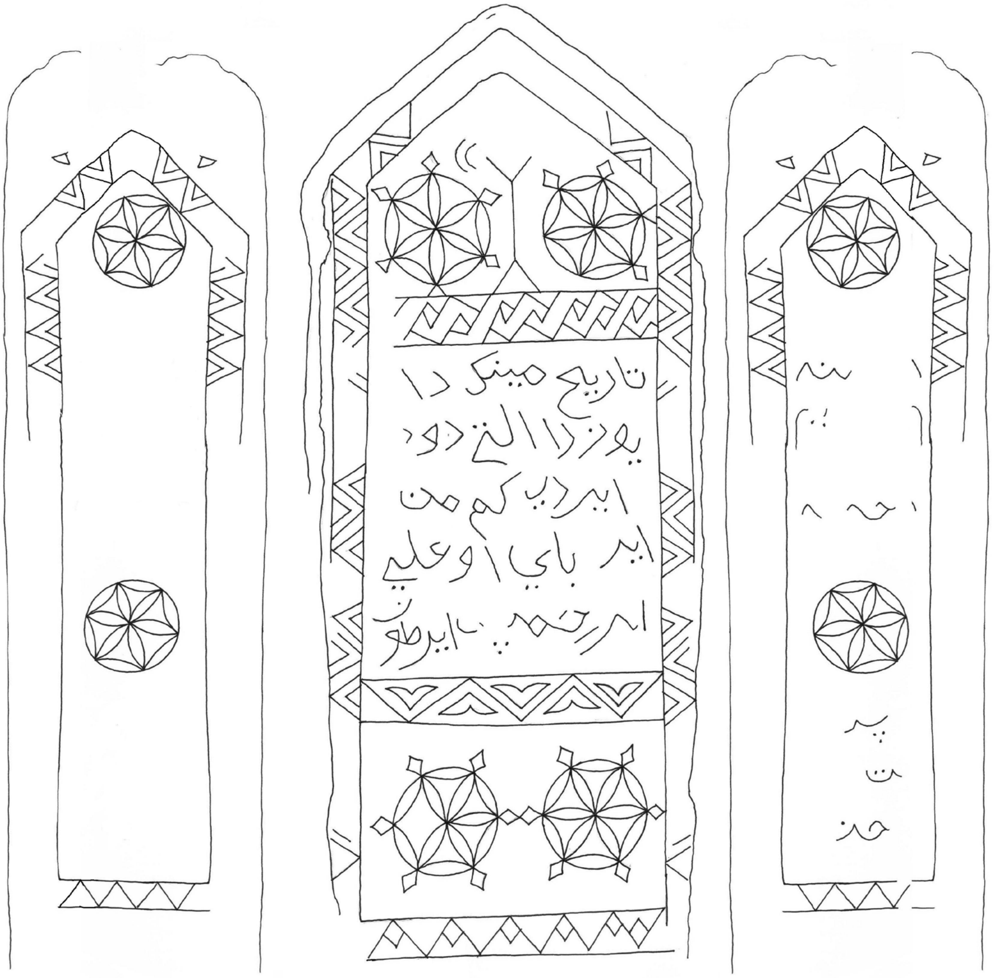

0,24

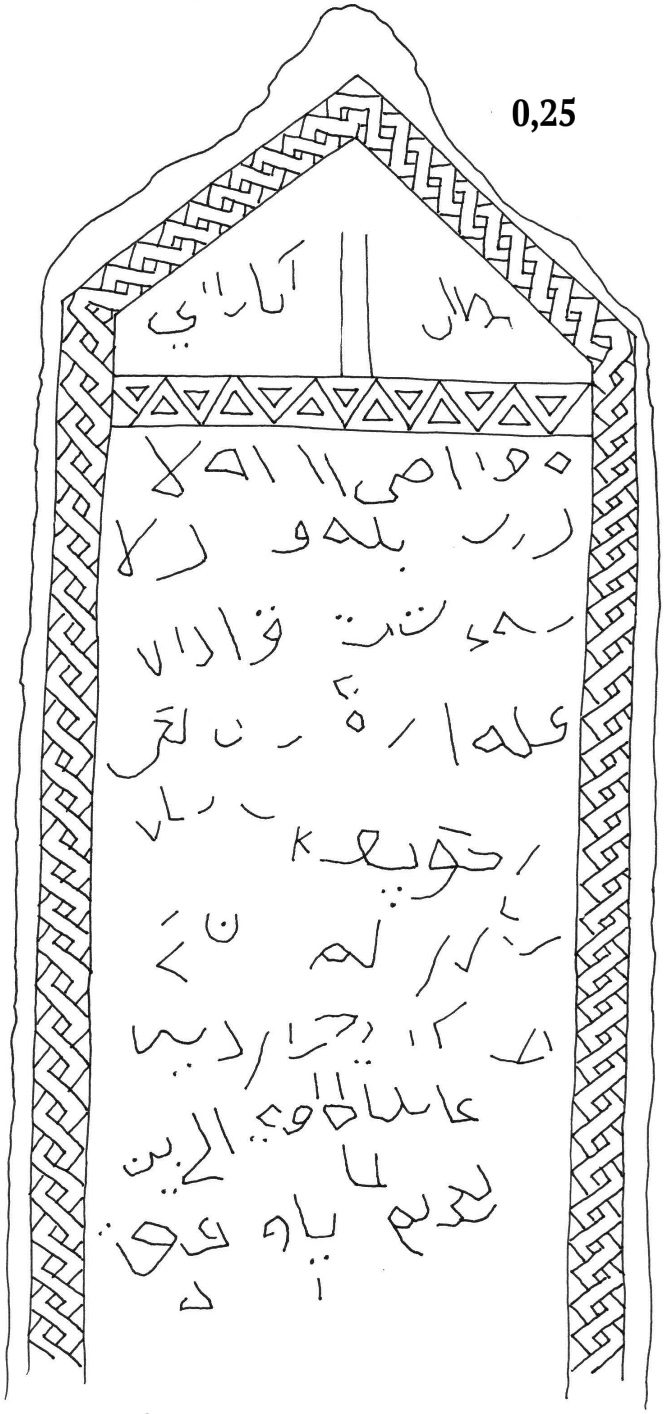

0,25

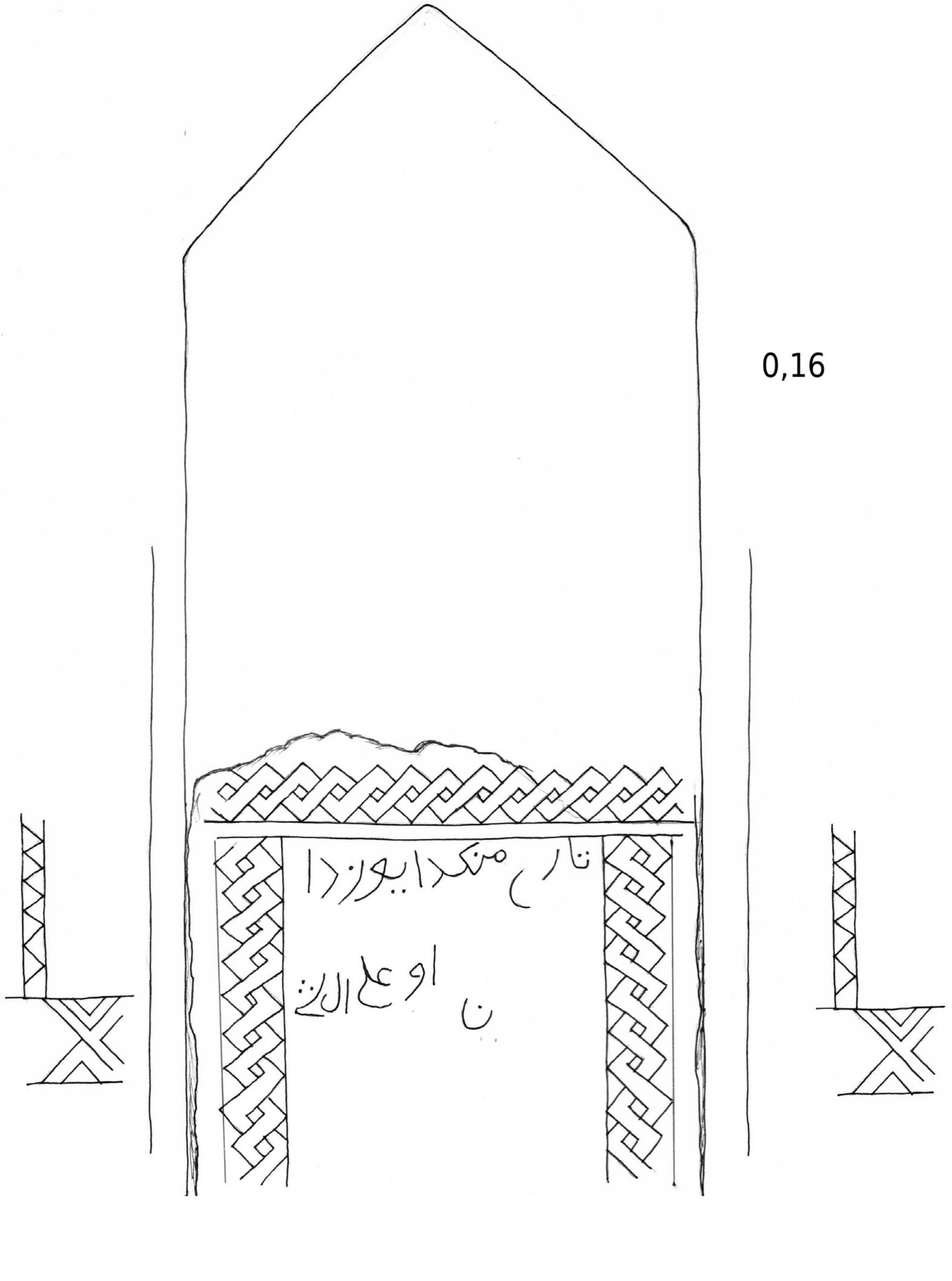
0,16

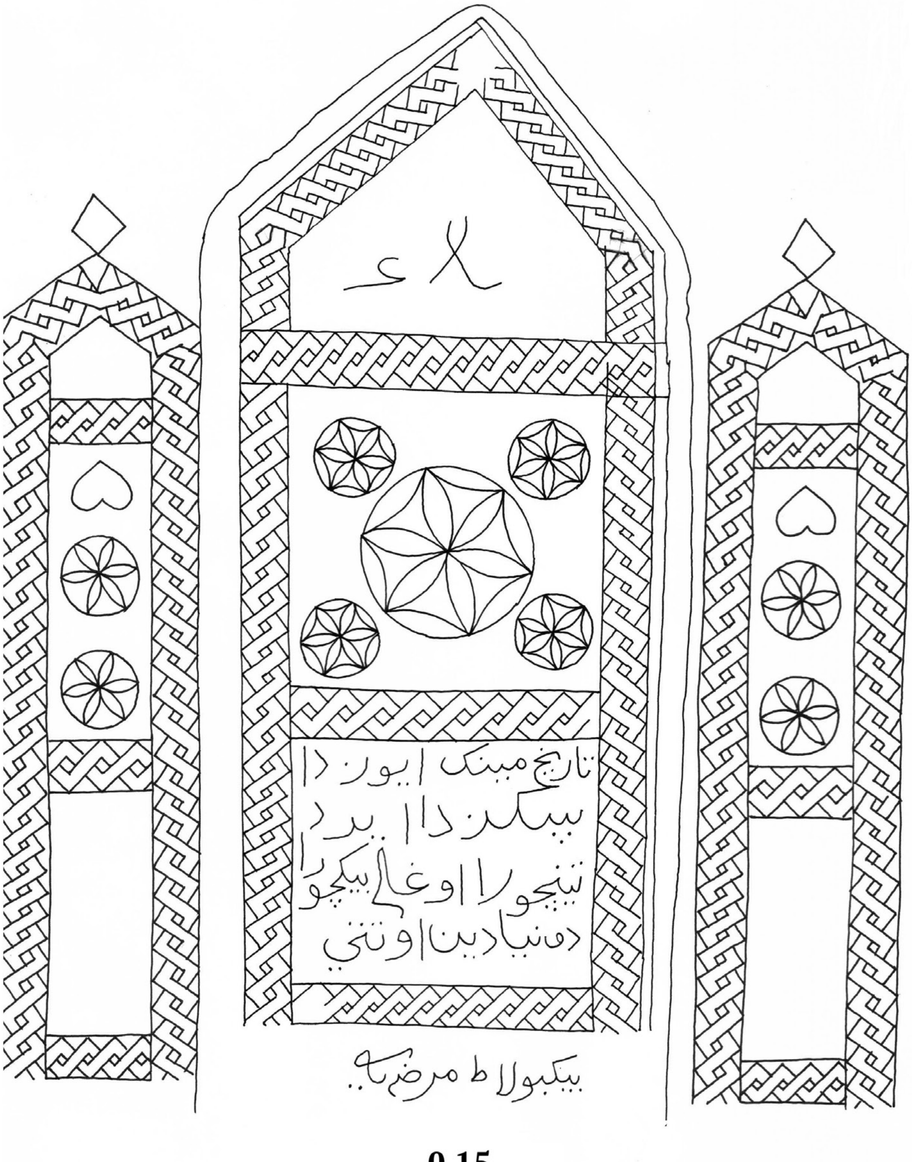

0,15

0,15

0,29

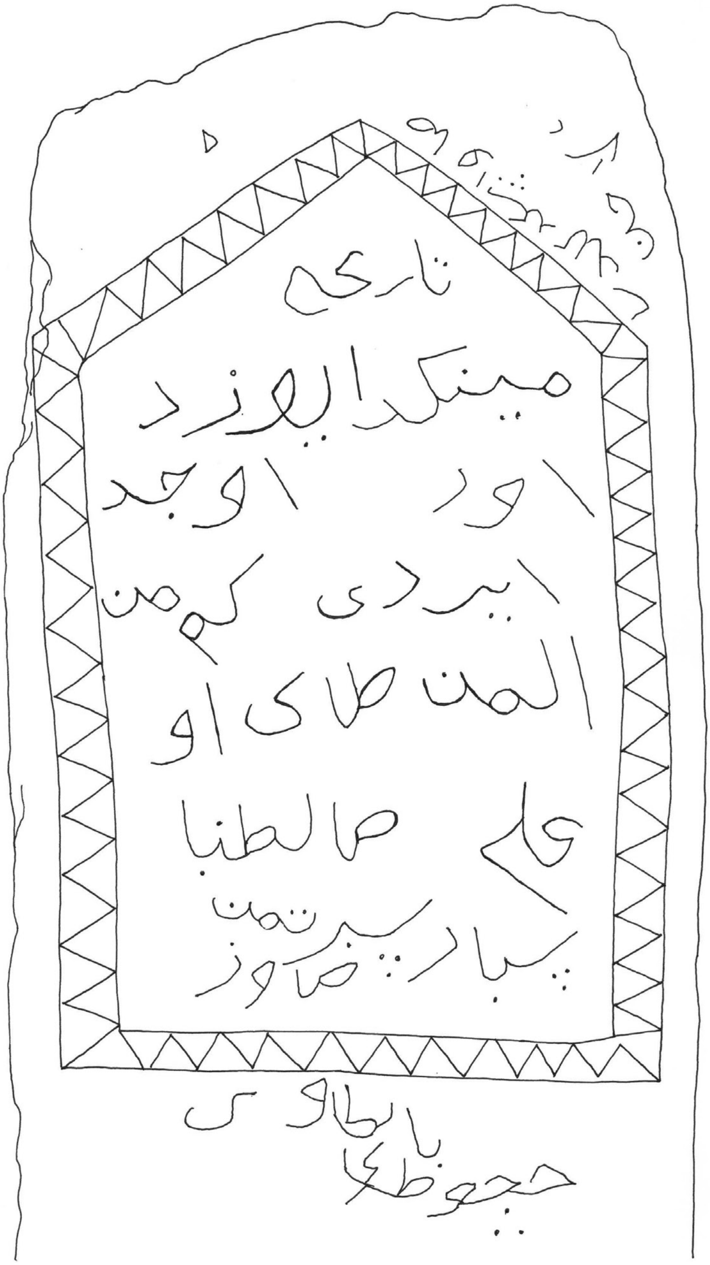

0,26

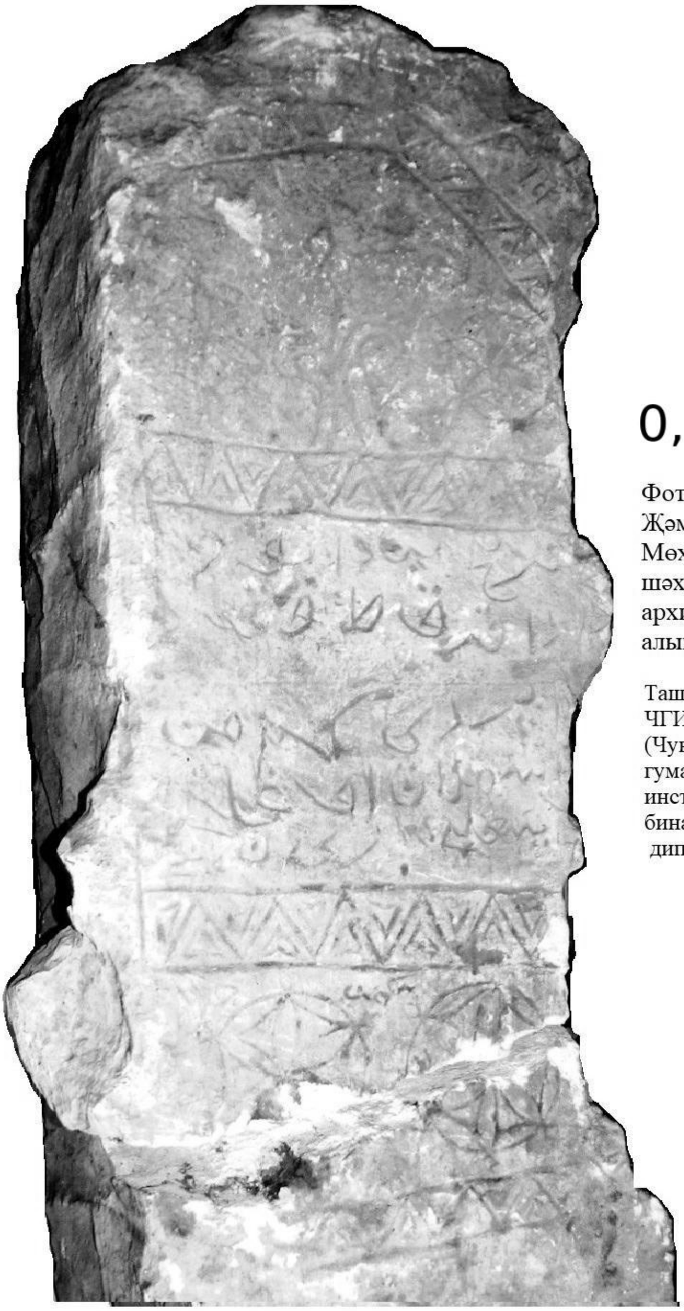

0,31

Фоторәсем Җәмил абый Мөхәмәтшинның шәхсый архивыннан алынды

Ташъязма ЧГИГН (Чувашстан Дәүләт гуманитар фәннәр институты) бинасында саклана дип фараз ителә

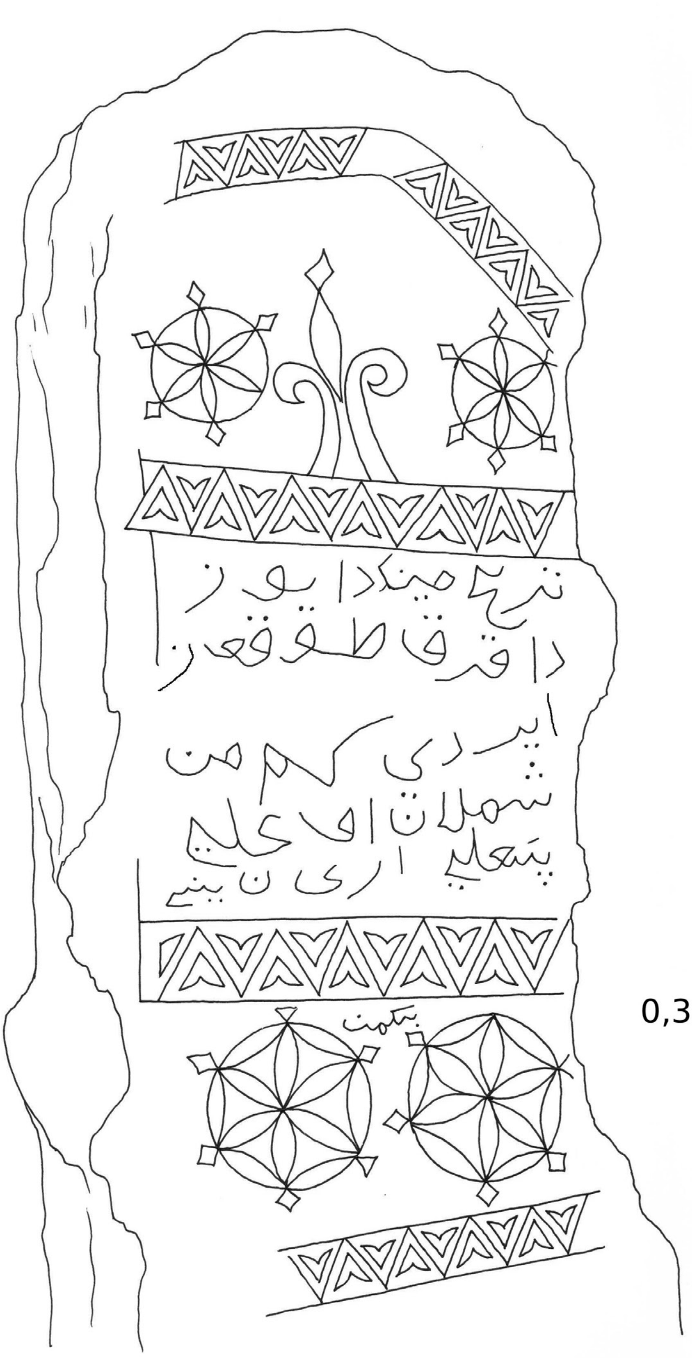

0,31

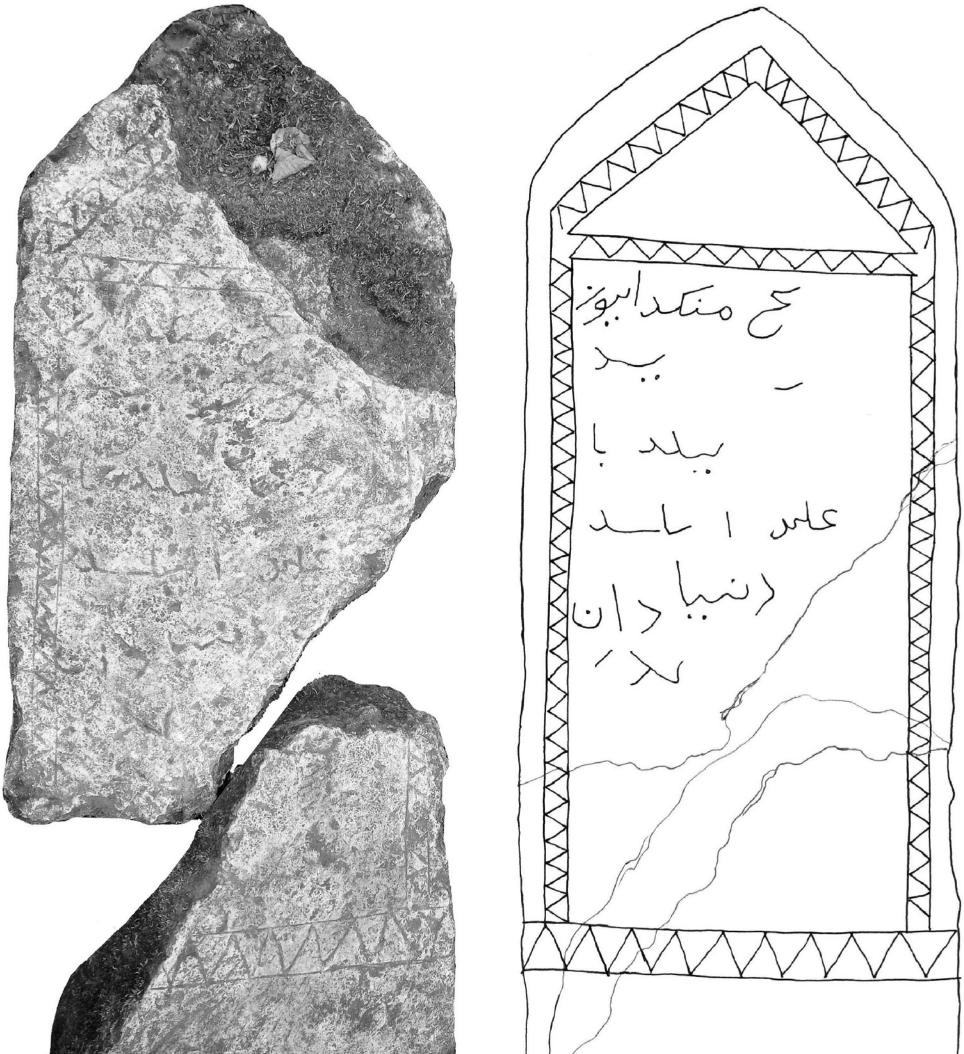

0,29

Табырдан авылы янәшәсендәге ташъязма

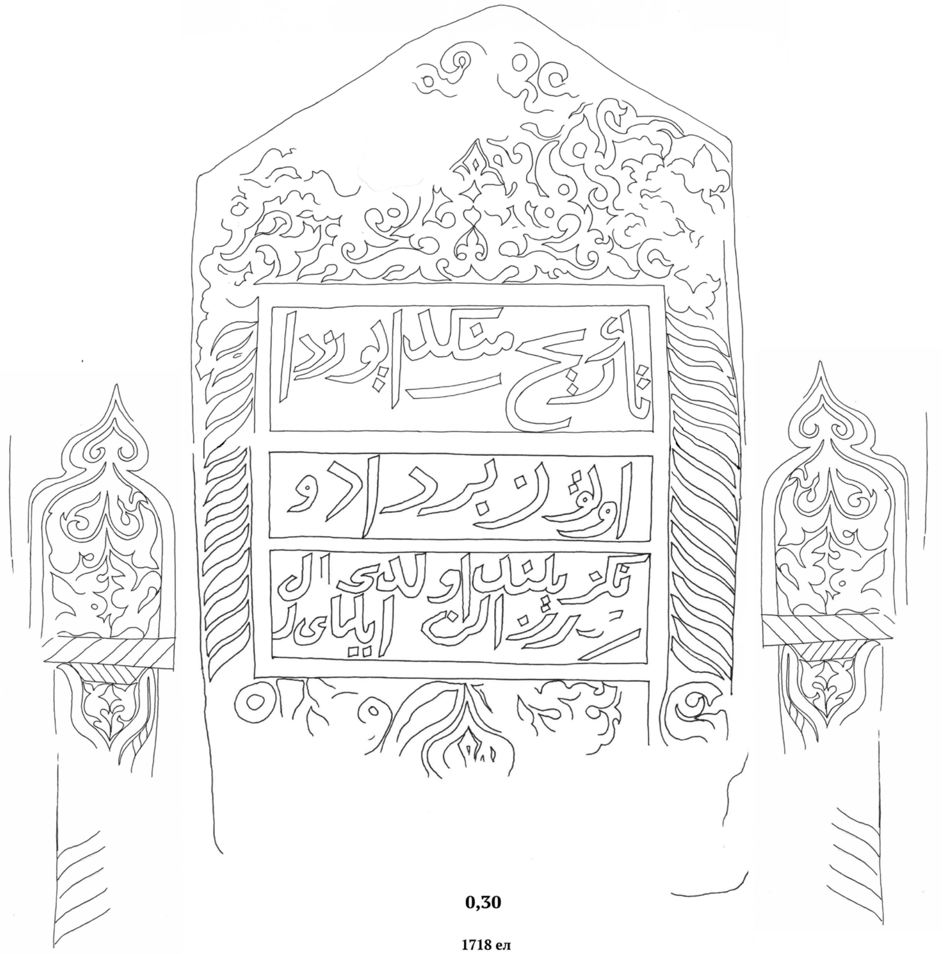

0,30

1718 ел

Константин Иванов исемендәге Әдәбият музеенда саклана.

0,30

Константин Иванов исемендәге Әдәбият музеенда саклана.

0,31
1591 ел

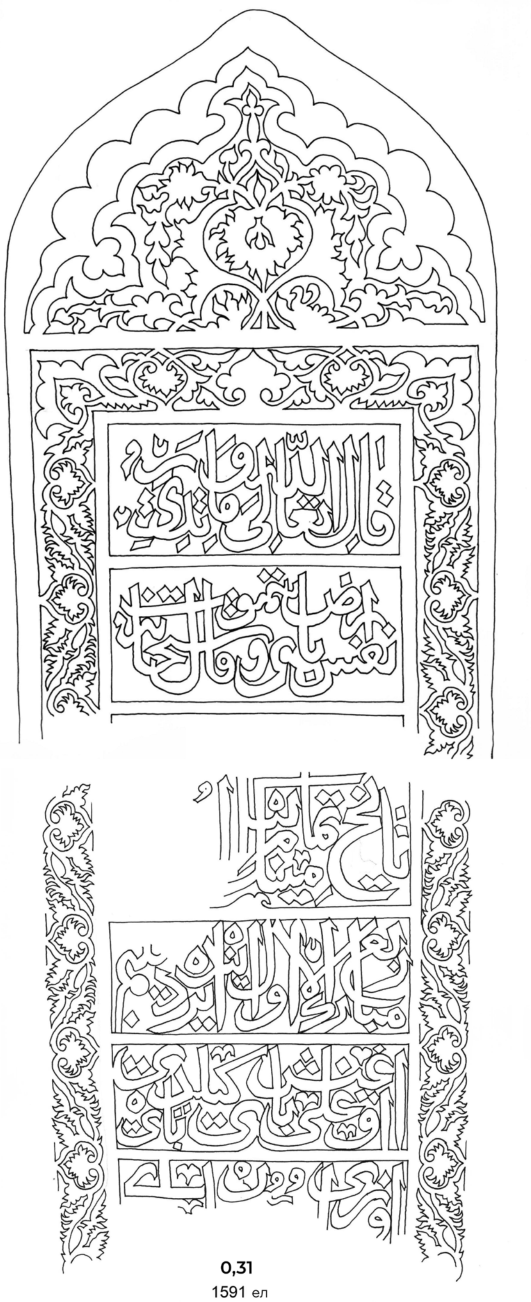

0,31

1591 ел

Ташлы Кавал авылы, Биектау районы

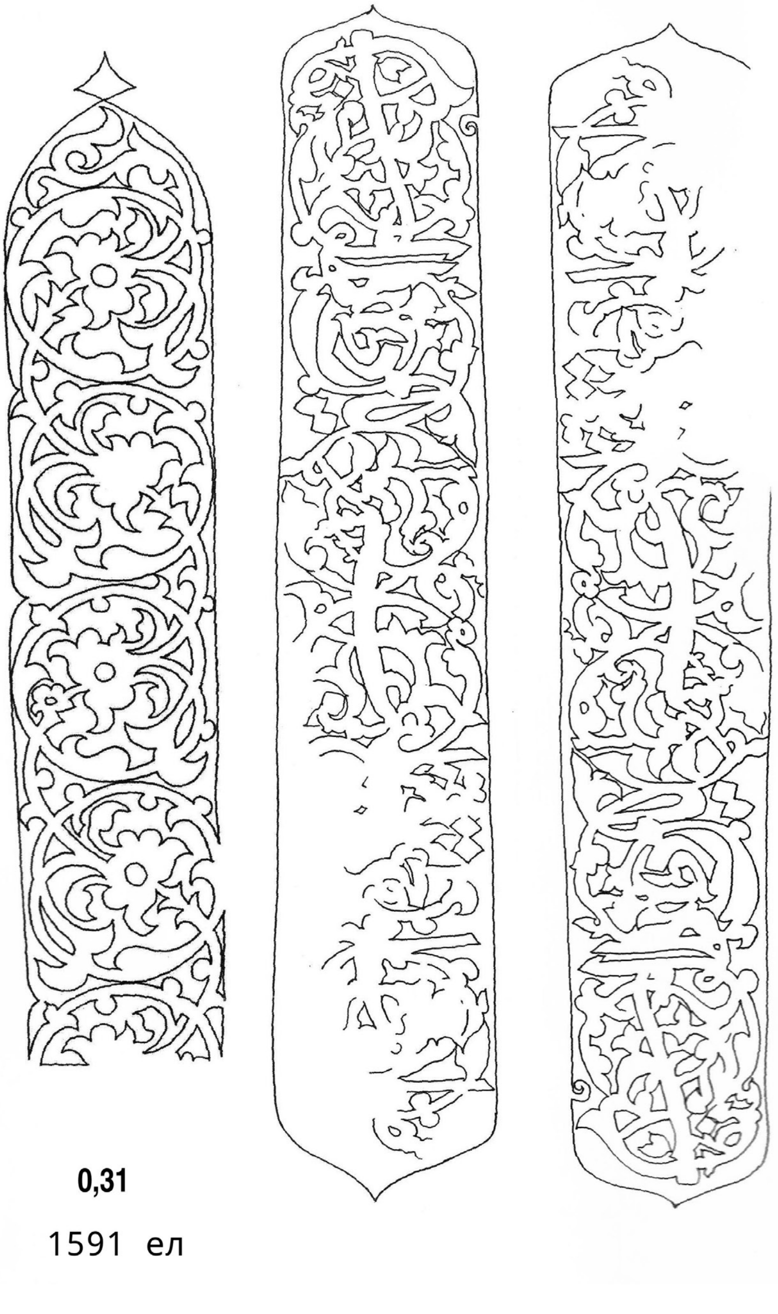

0,31

1591 ел

0,31

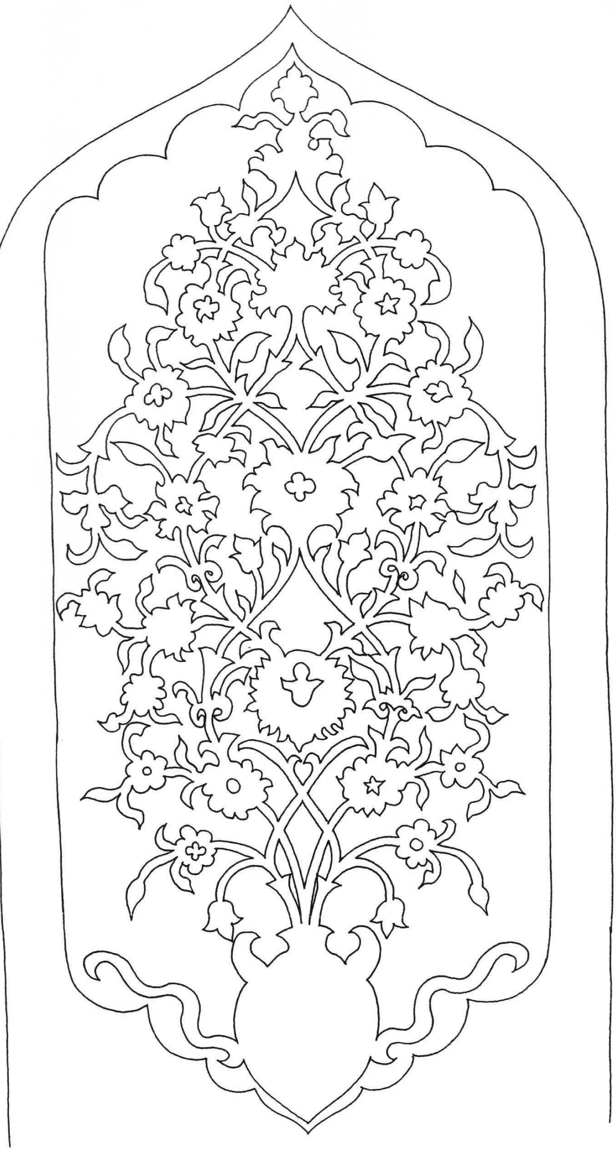

0,31

1591 ел
Ташлы Кавал авылы, Биектау районы

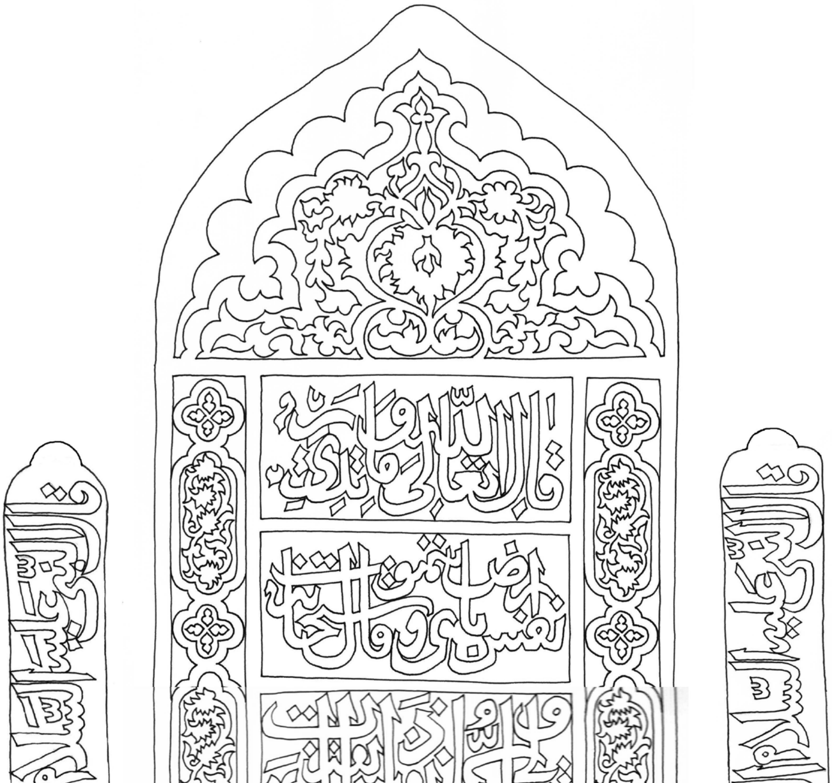

0,32

1677 ел

0,32

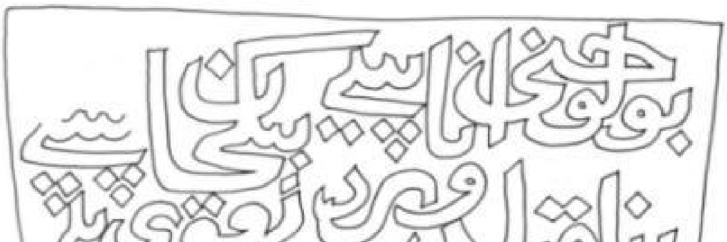

0,32=B

22=А=б
Татар Казысы авылы

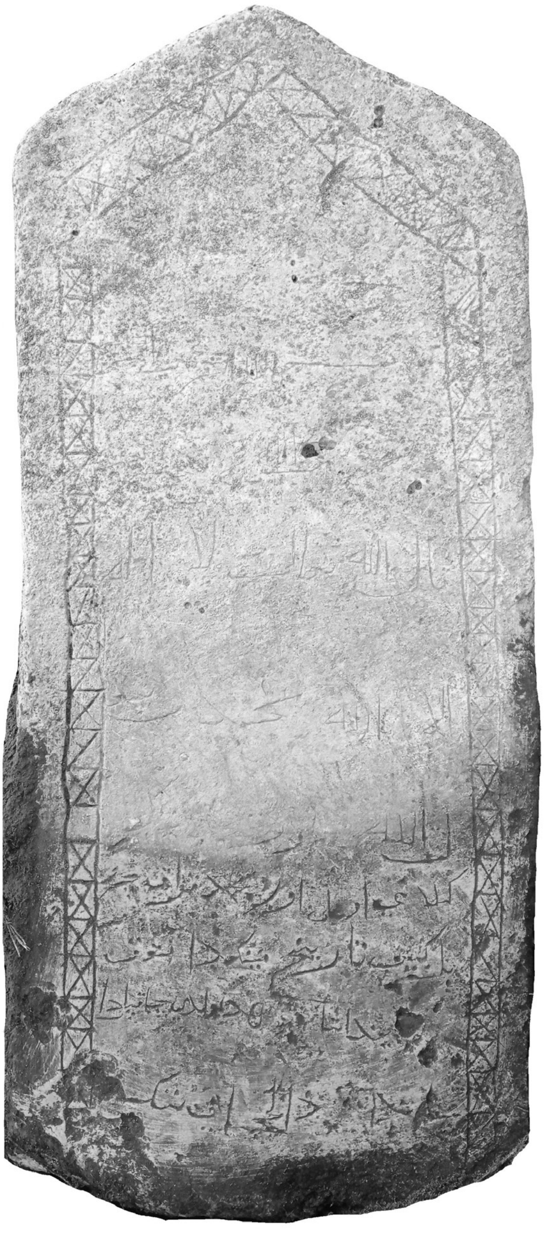

0,37
Татар Казысы авылы

0,33

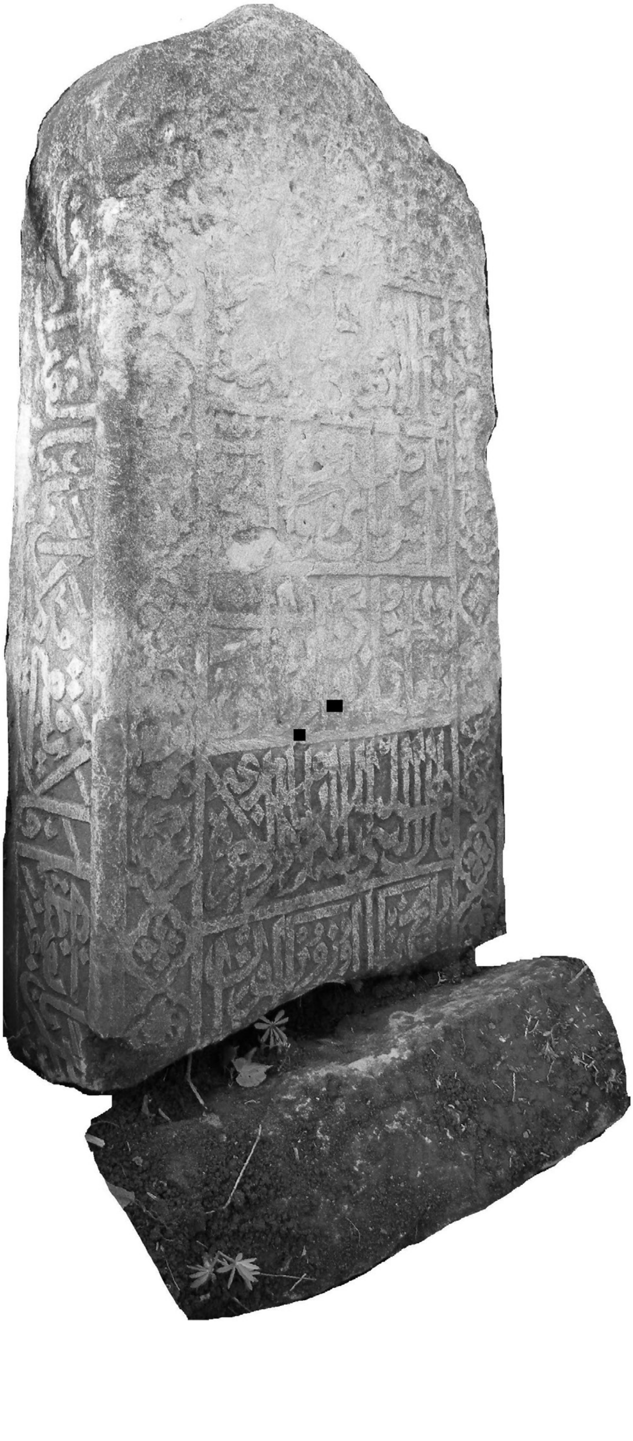

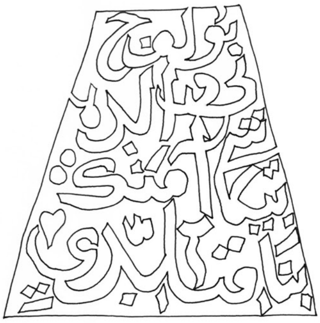

59=B

Беренче ташъязманың арткы ягының күренеше

0,35

Казан археологларының табышы
Ханкирмән осталарының эше дип фараз ителә

0,36

Ханкирмән осталарының эше дип фараз ителә
В.М.Усманов рәсеме

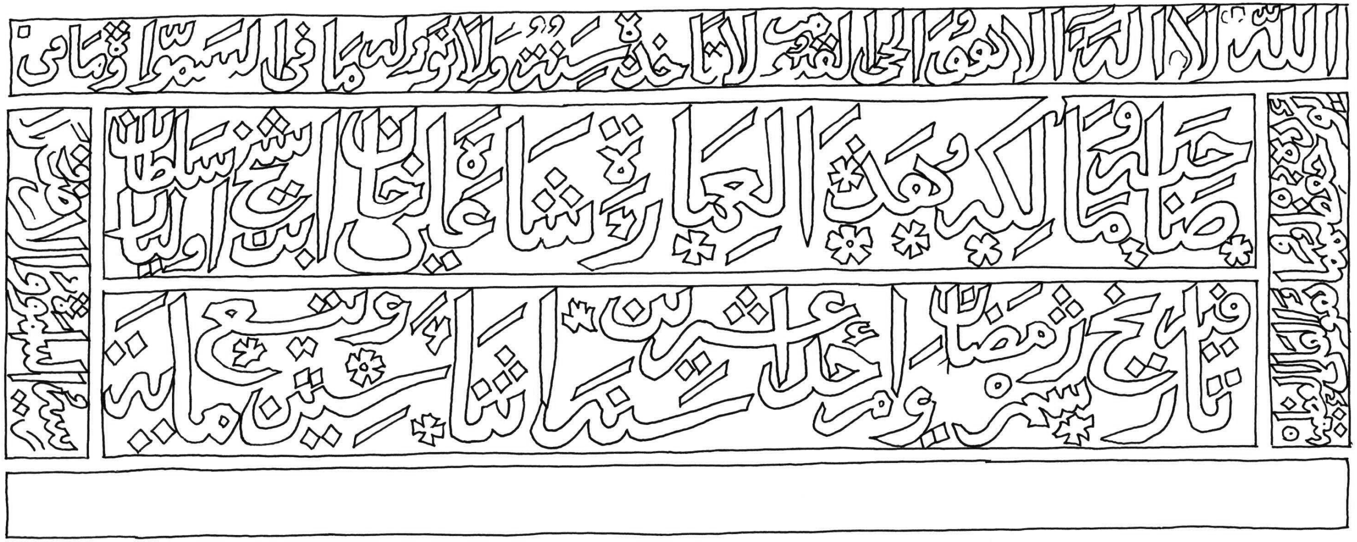

34 1557=1=A Ханкирмән (Касыйм шәһәре)

10
Ямаш Арык угылы каберенә куелган таш, 1695/1696 еллар

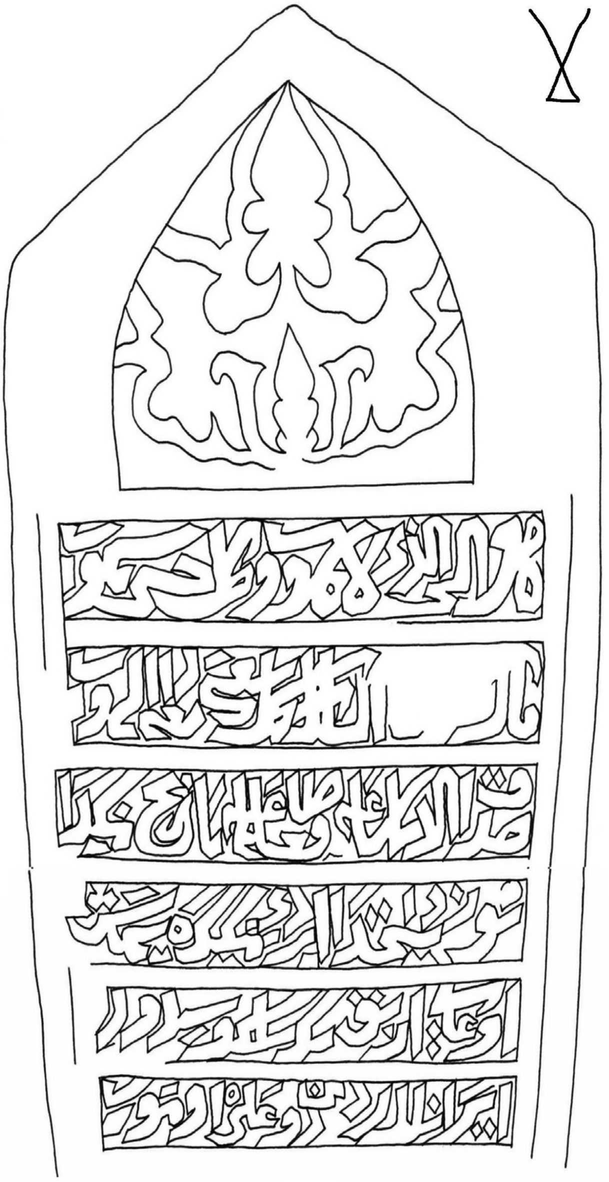

10

Ямаш Арык угылы каберенә куелган таш, 1695/1696 еллар

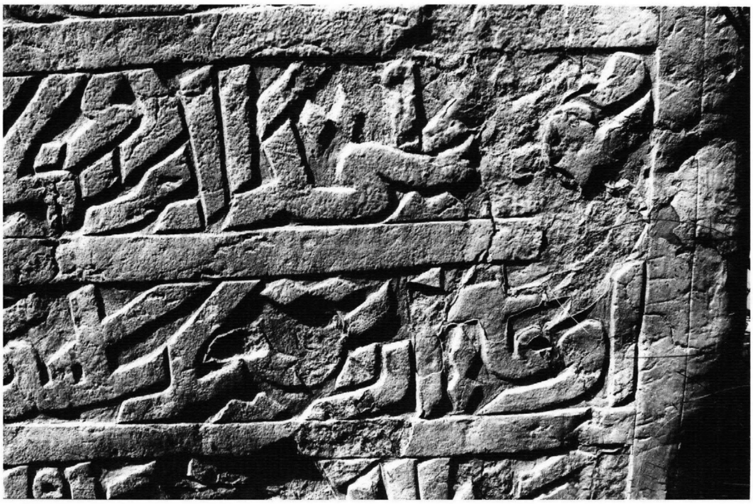

10

Ямаш Арык угылы каберенә куелган таш, 1695/1696 еллар

10

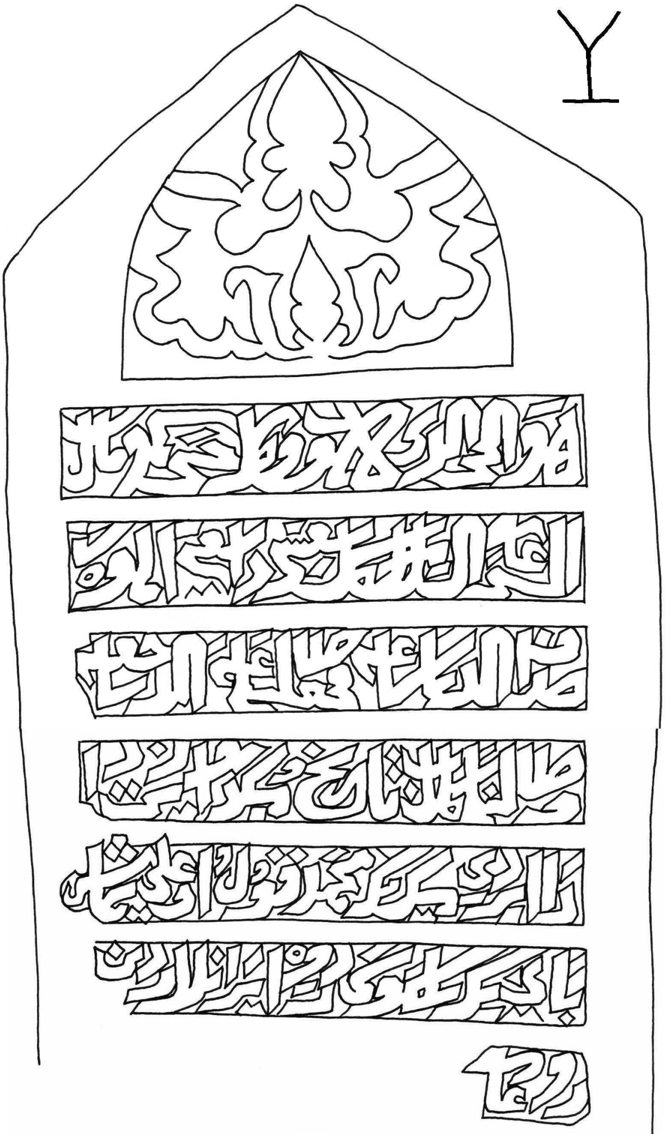

11

11

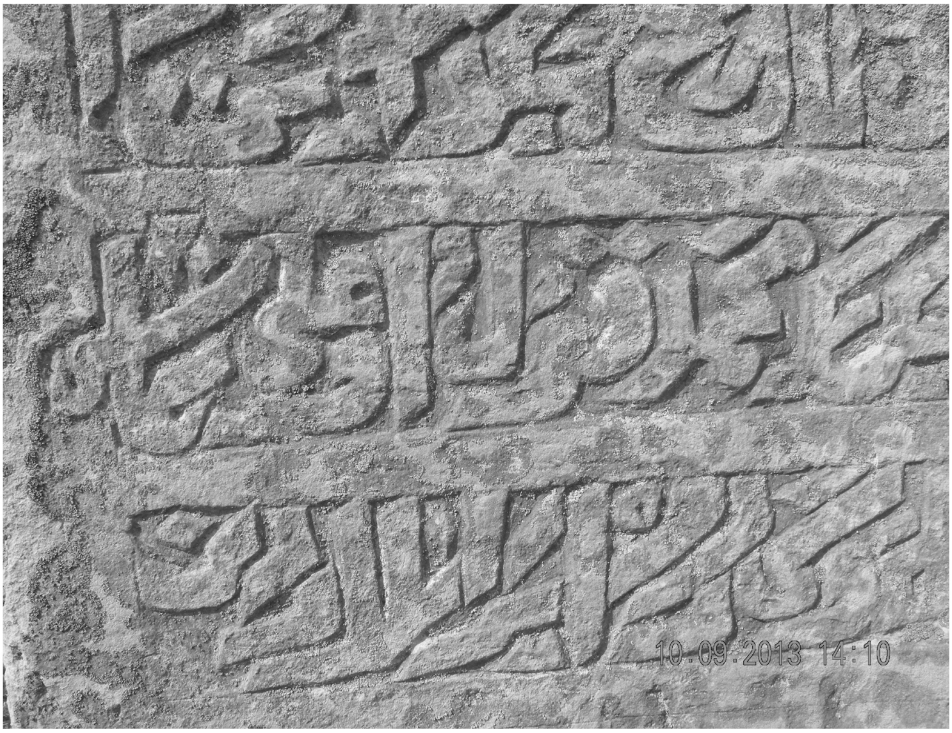

11=А=б

12

12

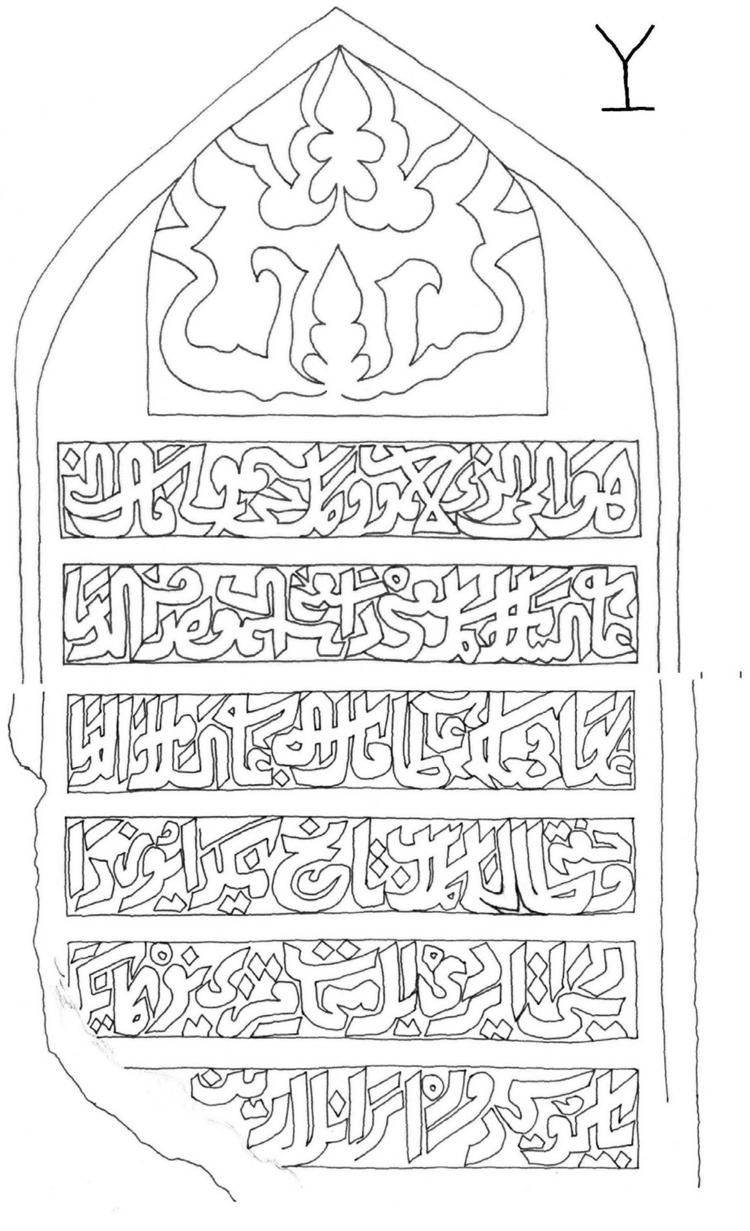

12

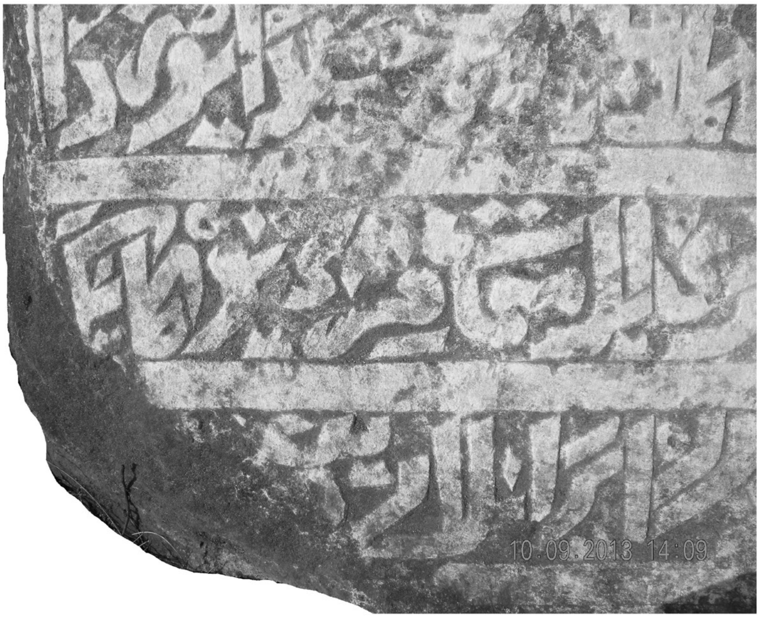

12

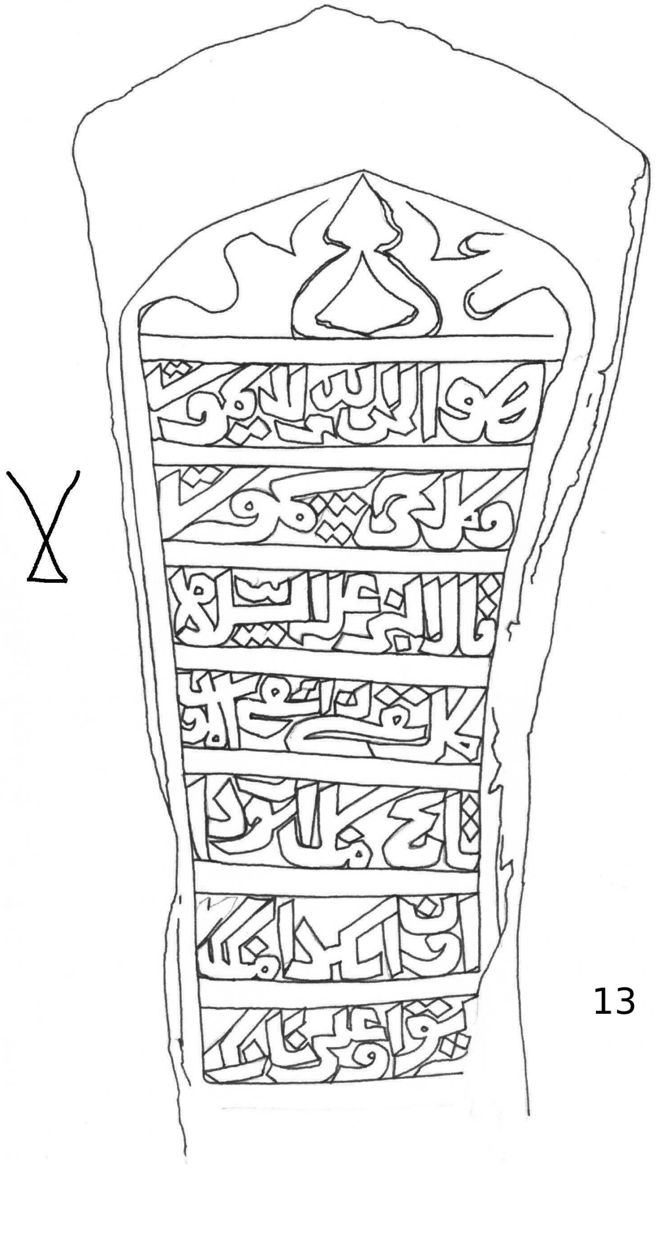

13

13

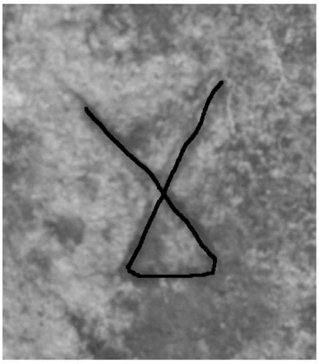

14 =**Б,Г**

Чишмә бистәсендәге сакланып калган Солтан би кабер ташын "яздыргучы"ның исемен ничек ачыкларга була? Сорау: "Котлыбай"мы, "Батырбай"мы, "Базарбай"мы?, ???
Киләчәктә, кемдер бу сорауга төгәл җавап бирер дип өмет итеп калабыз.

14

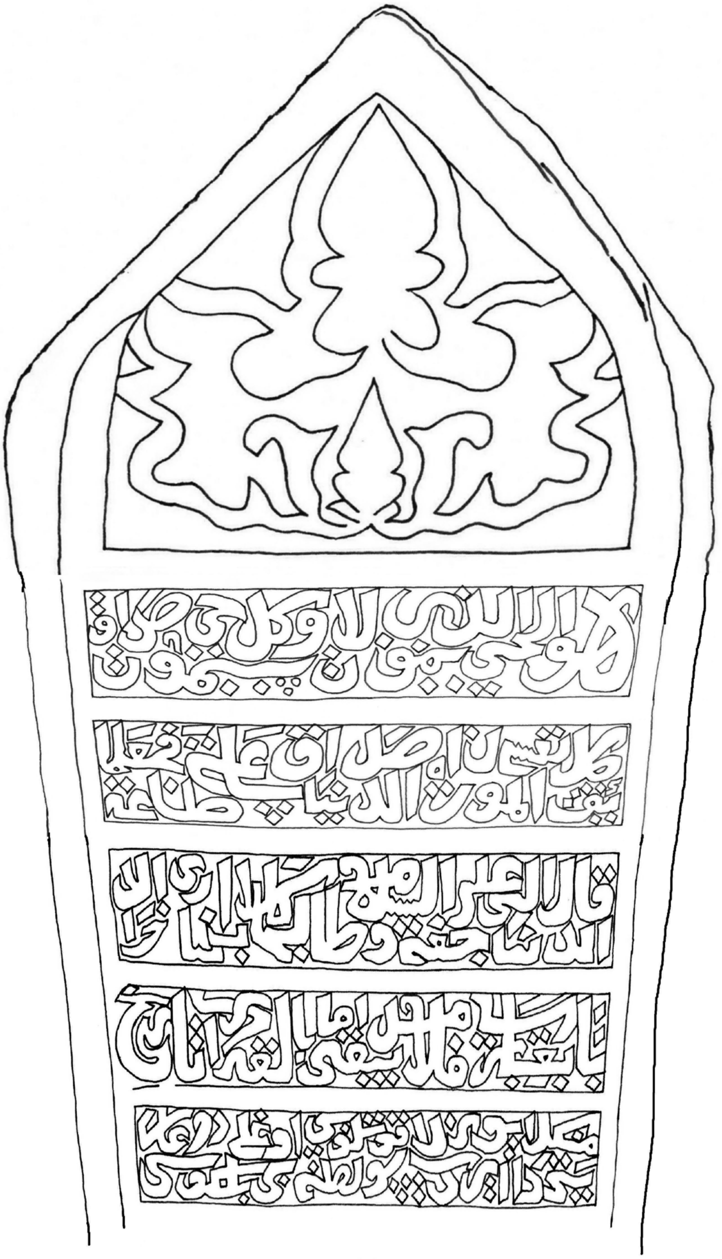

14

15

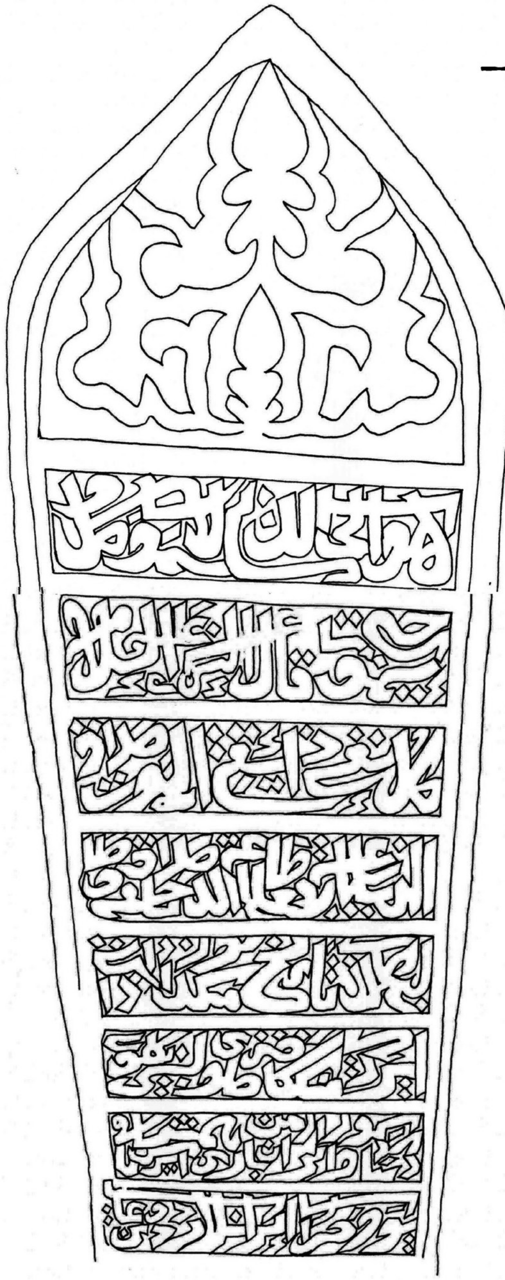

15

15=A=a

15=А=б

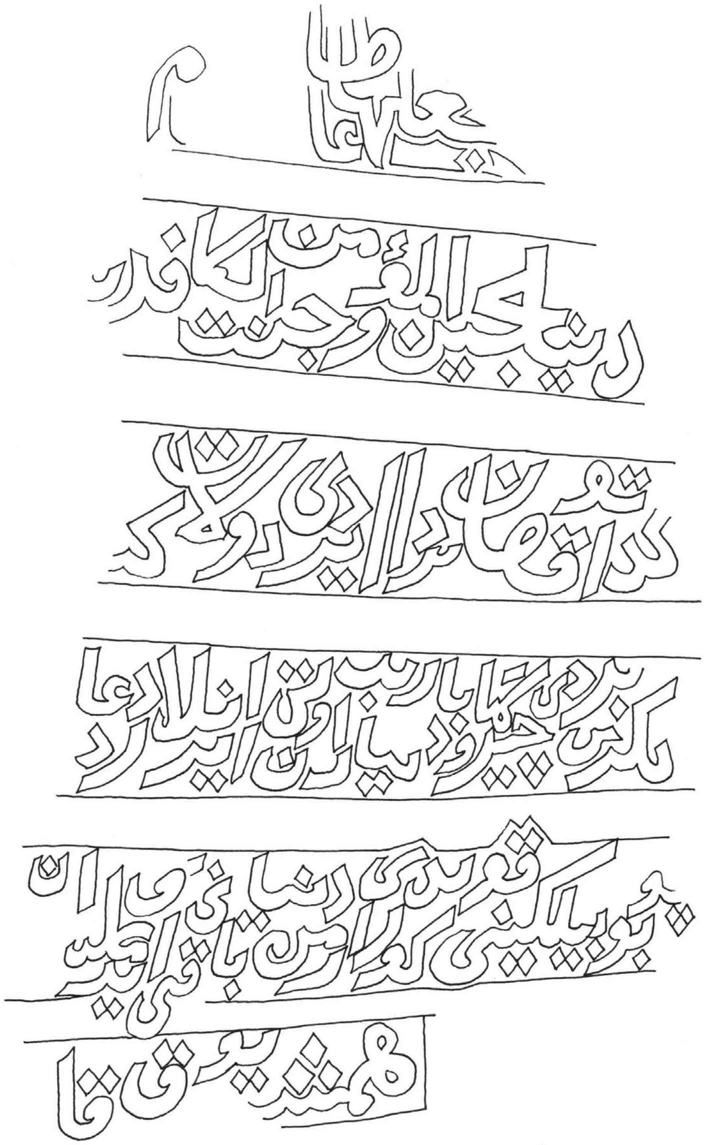

17

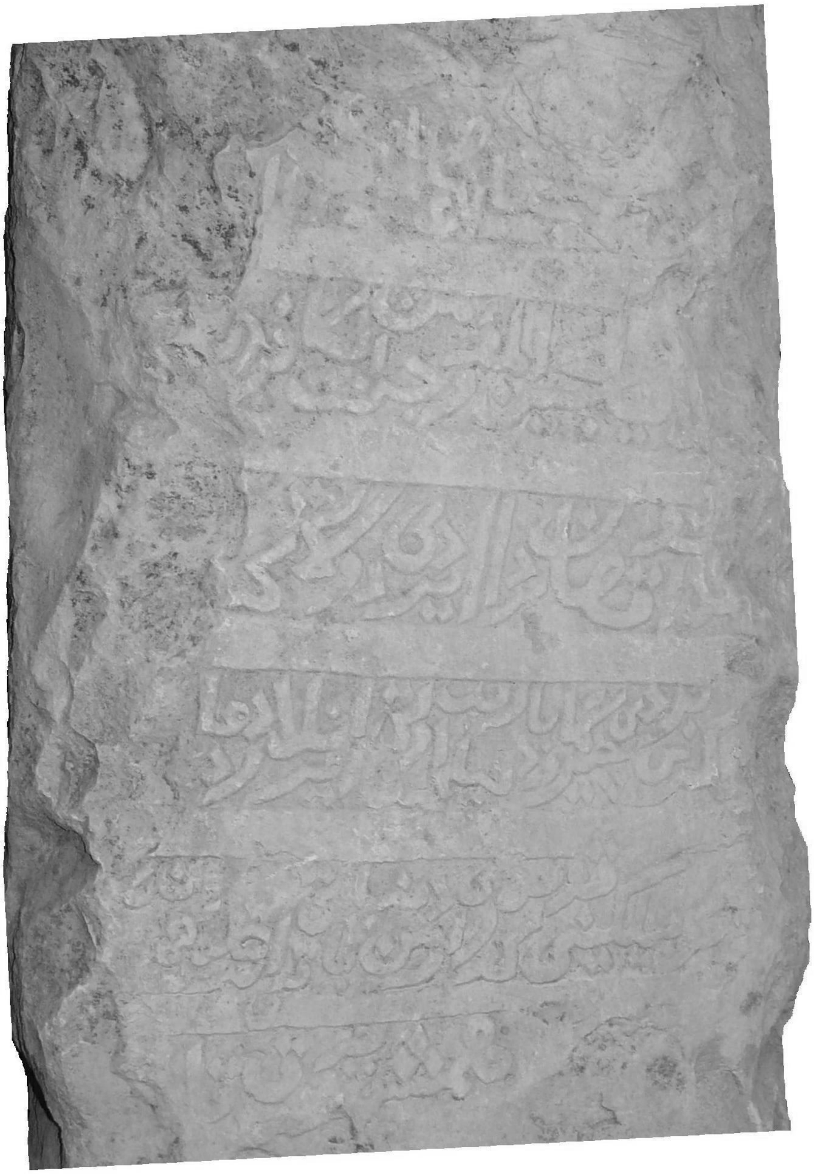

17

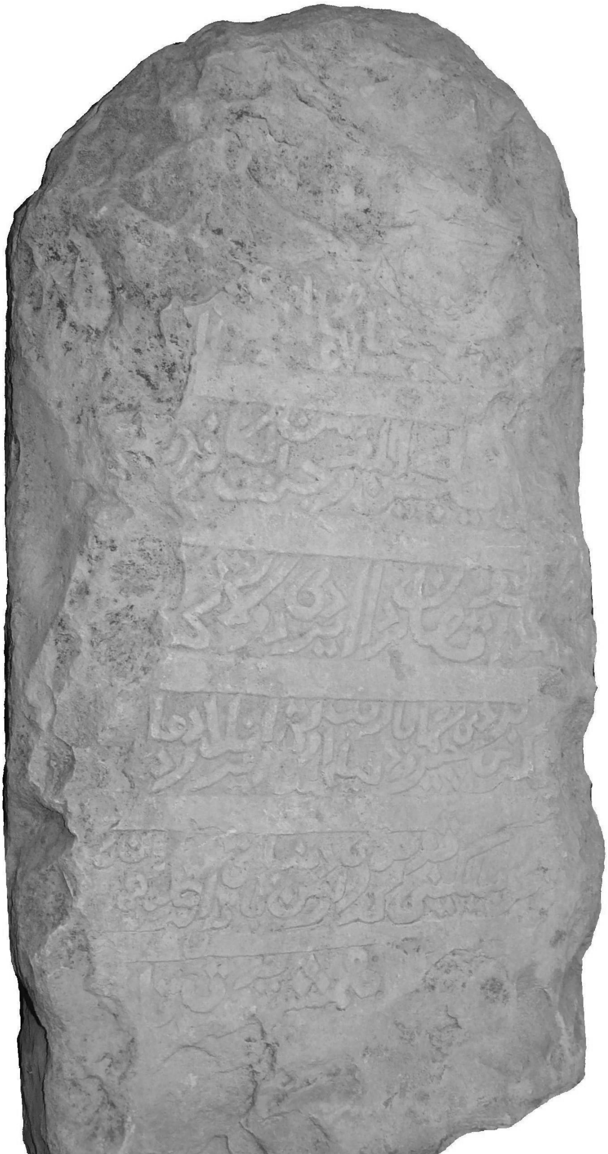

17

18

3 =А=а
Бүздәк төбәге, Яңа Әмир авылы кырында

3

Бүздәк төбәге, Яңа Әмир авылы кырында

Г.Ибраһимов ис. Тел, әдәбият һәм сәнгать институты мирасханәсе: 72 фонд, 1 тасв., 461 саклану берәмлеге

Һ. Йосыпов күчермәсе

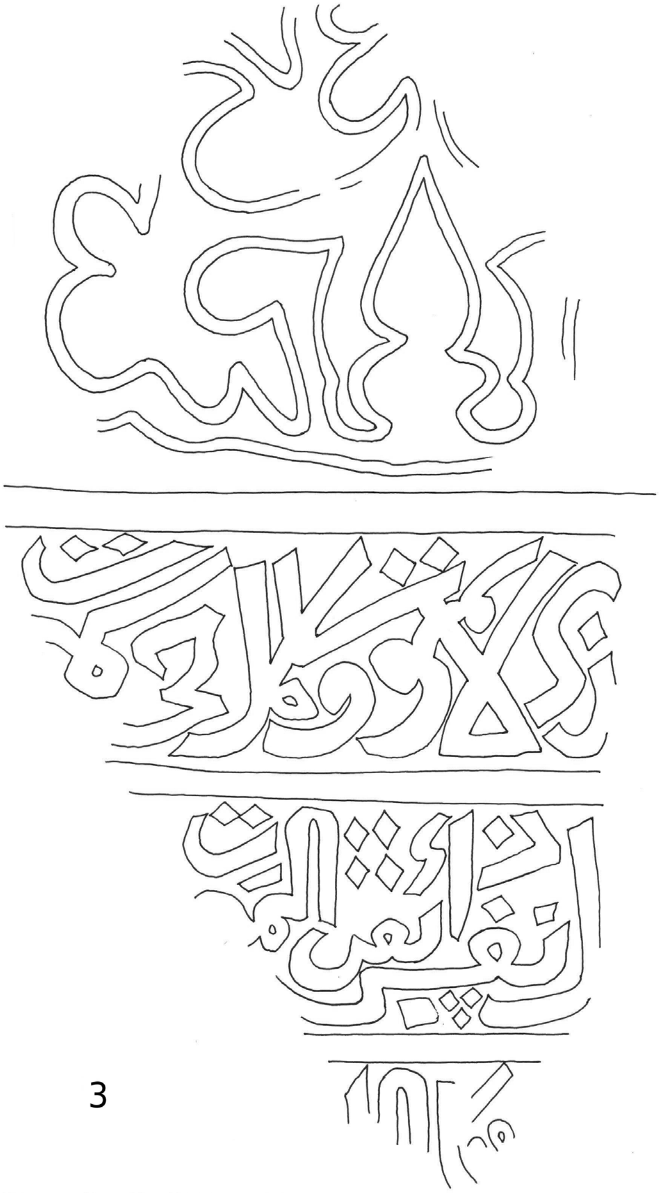

3

Бүздәк төбәге, Яңа Әмир авылы кырында

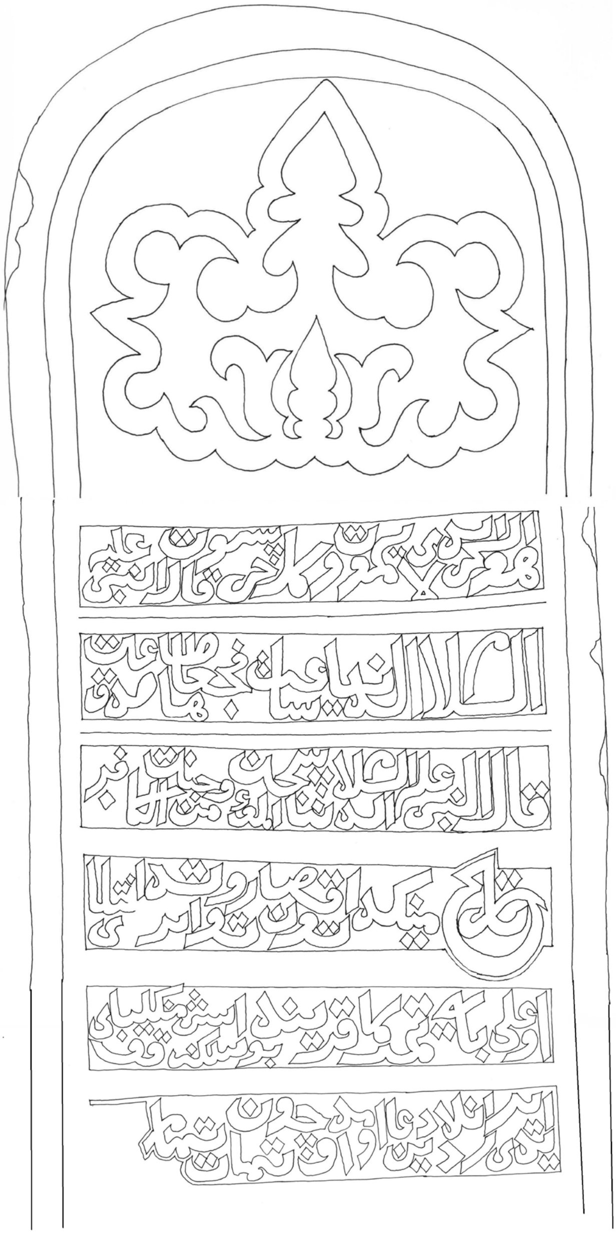

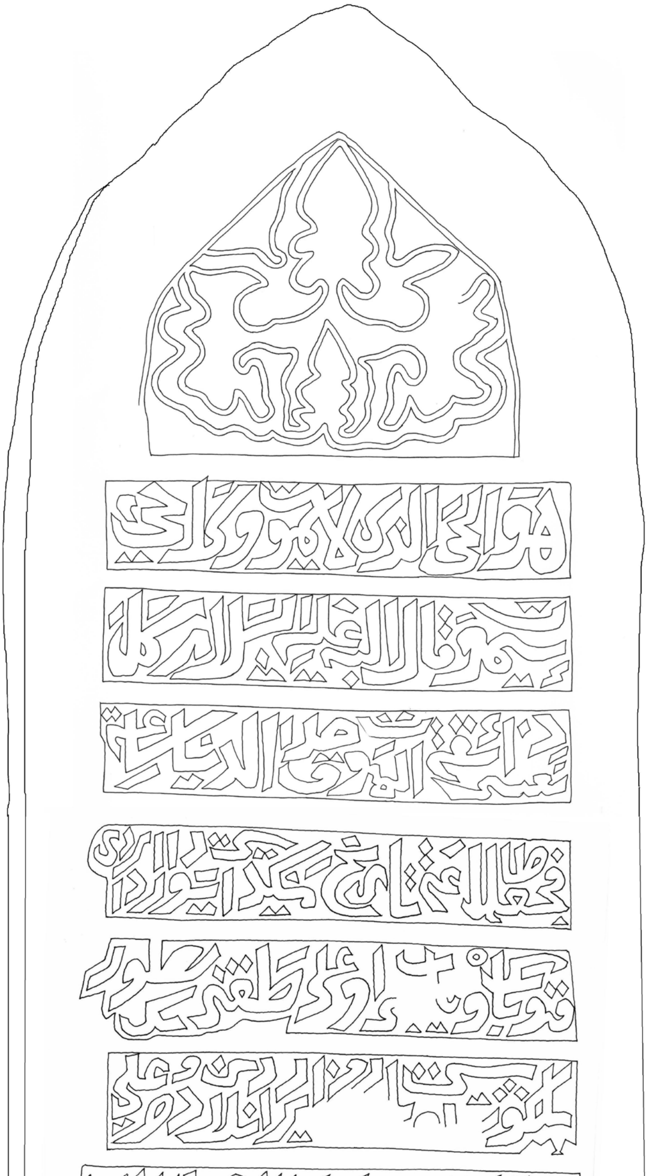

6=А=б

Чишмә районы, Тирмә авылы.

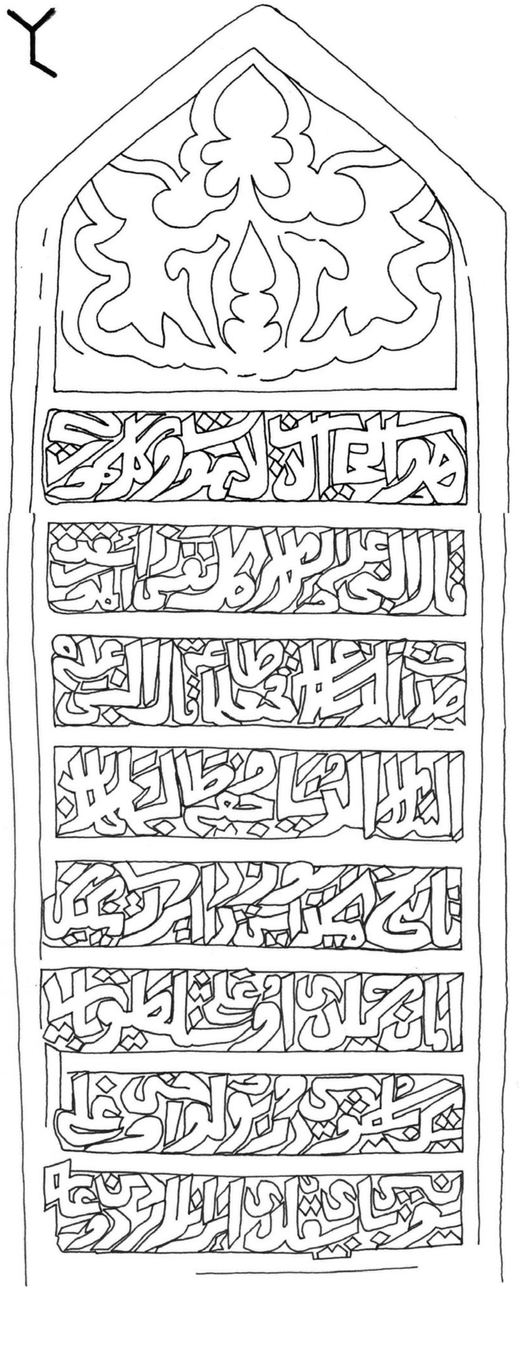

7

Схема расположения некоторых арабографических памятников в кабрстане Акзират

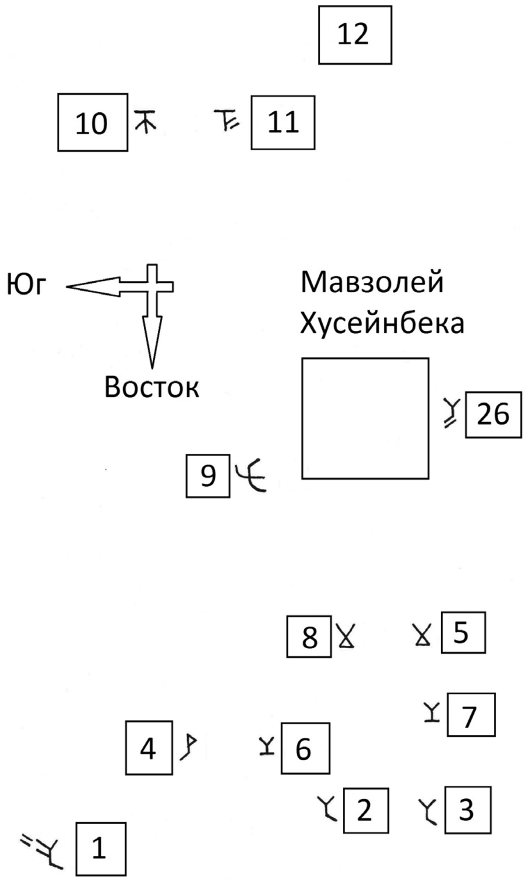

Чишминское мусульманское кладбище функционирует минимум семь веков.

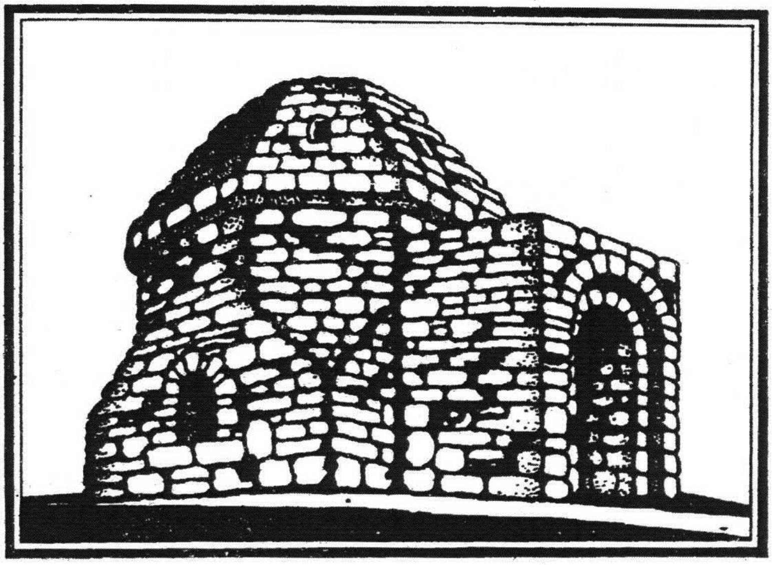

Усыпальница Турахана, XIV век, Чишминский район.

Мавзолей Хусейнбека, XIV век, Акзират.

Вид на кладбище Акзират.

Мавзолей Хусейнбека, XIV век, Акзират.

7

7

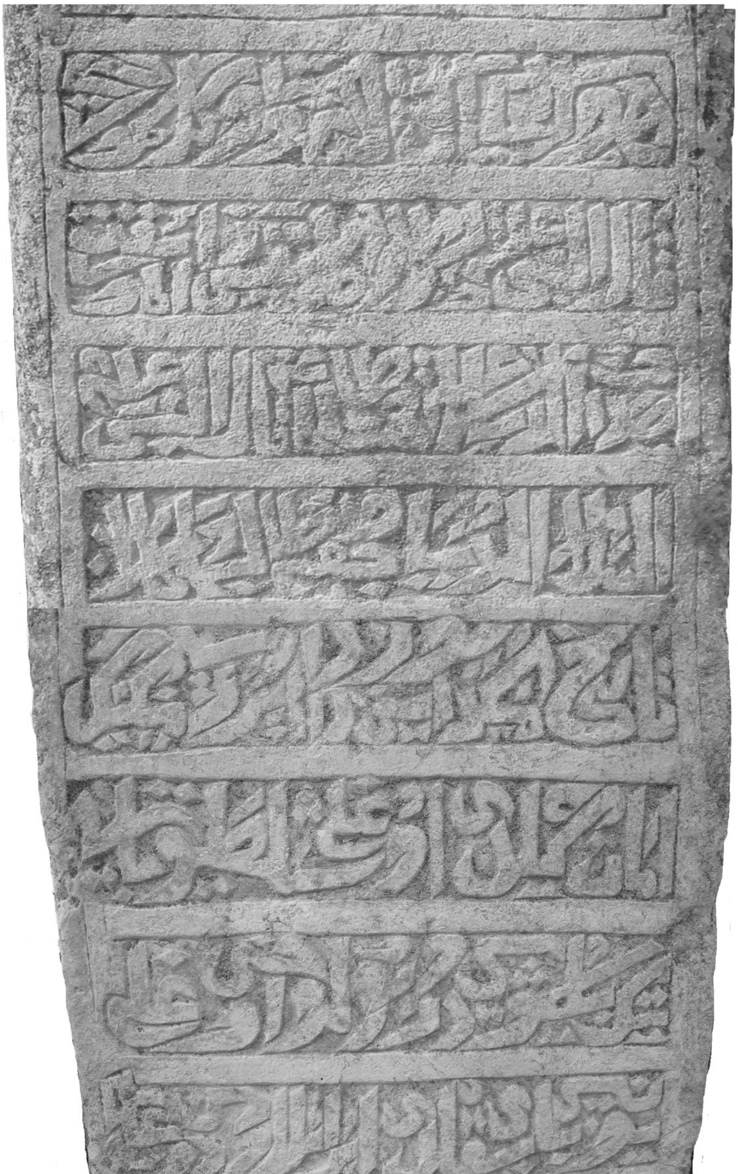

7

8

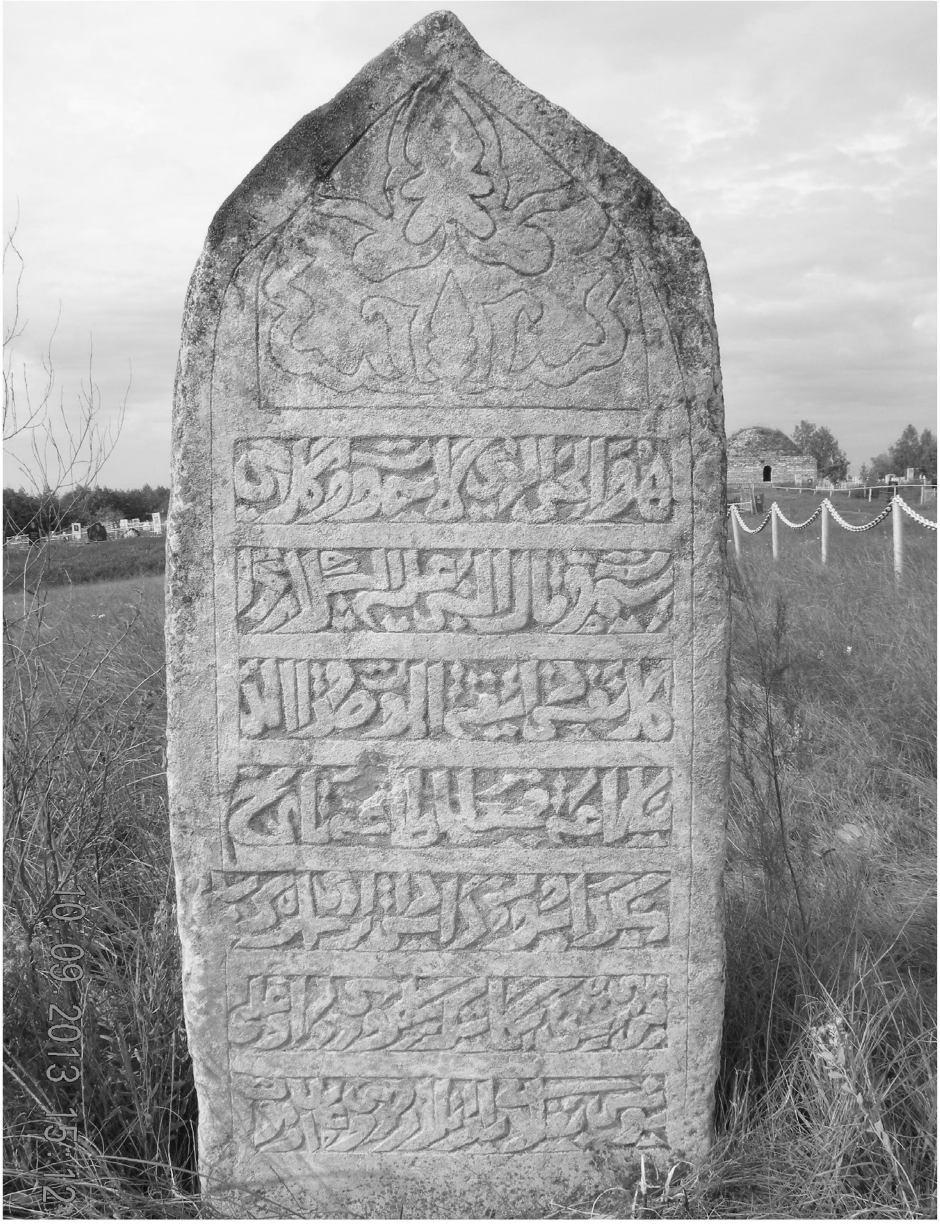

8

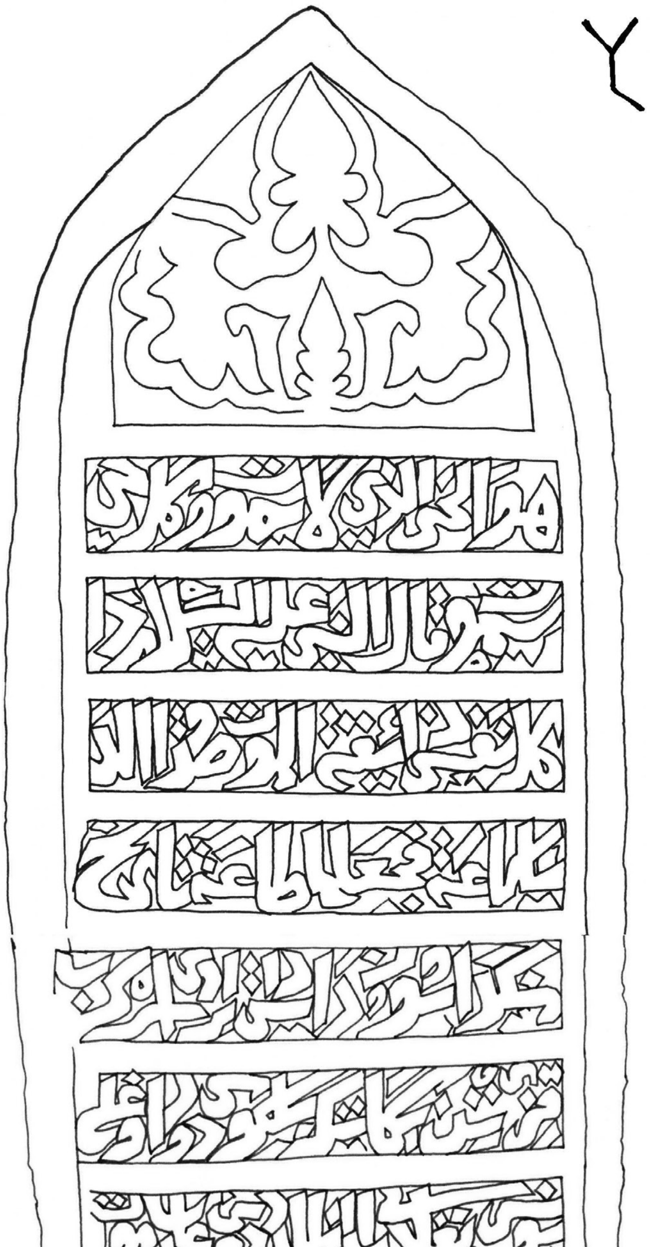

8

8=A=в

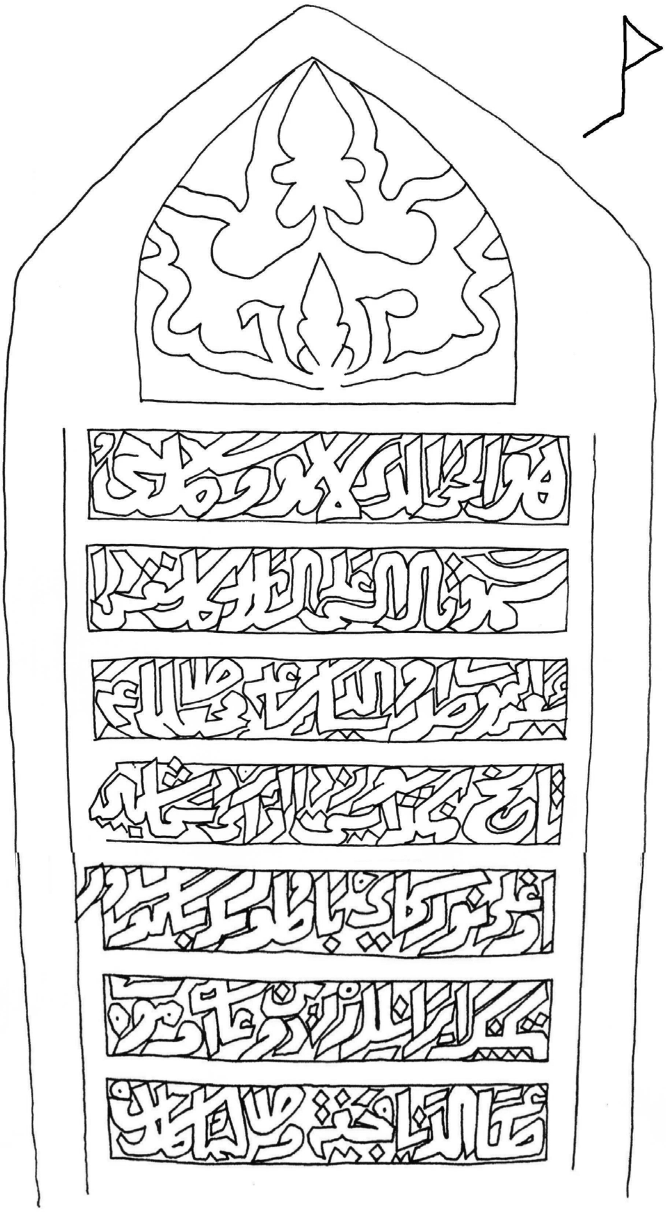

9

9

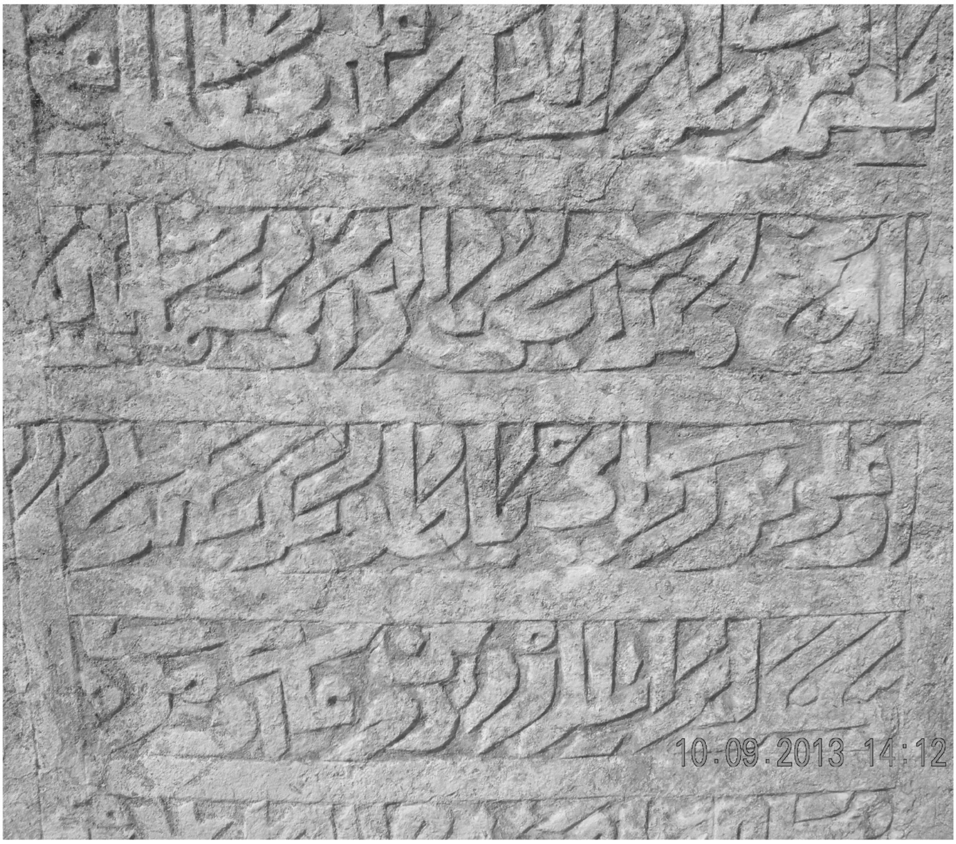

9=А=б

14.

№13 Надмогильный памятник. Из Арского кантона (?) Т. Р. Хранится в Центр. Краев. Музее Т. Р. N . Известняк. Размеры × × см. Верх обработан низкой арочкой, внутри которой гравировкой выполнен растительно-стилизованный орнамент (цветы, ветви, листья). Надпись, в пять строк, местами пострадала, особенно 2-ая, 4-ая и 5-ая строка. Шрифт выпуклый, довольно грубый несх.

Имя умершего : Мур (Нур)-Али бен Сатар (?)

Дата : 1101 г. х. = 1689/90 н. э.

Текст:

هوالحي الّزي لايموت كلّ حيّ د	1	хуальхай эллязи ля емуту кюллю хайюн [саймуту] (ва)	1
قال ال عليه السلم الدنيا سا عا ت فاج[علها...	2	каланнаби, аляйя эссалям, эд-дунья.. сагат.	2
تاريخ منكدا يوزدا بريك ابر يا تار اورنى بنت	3	Тарих мийда юзда бер ил ... урны ... (ЯТАР) дэсан	3
مور(نور) على بن[صاتار؟]	4	Мур (Нур)-Али бен [Сатар?]	4
. . . .	5	. . . .	5

20

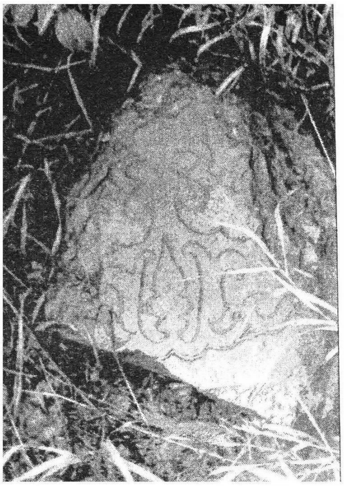

22

Әгерҗе төбәге, Иж Бәйки авылы ташбилгесе
М.Әхмәтҗанов фоторәсеме

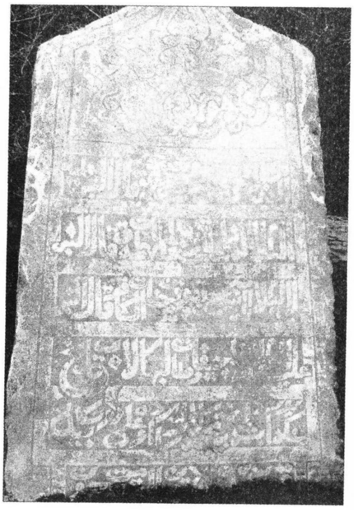

38

Мамадыш төбәге, Олыяз Иле авылы
Баймөхәммәд ташбилгесе
М.Әхмәтҗанов фоторәсеме

46

Менделлев районы, Татар Әхтиялы ташбилгесе
М.Әхмәтҗанов фоторәсеме

57

Саба төбәге, Олы Нырты авылы ташбилгесе
М.Әхмәтҗанов фоторәсеме

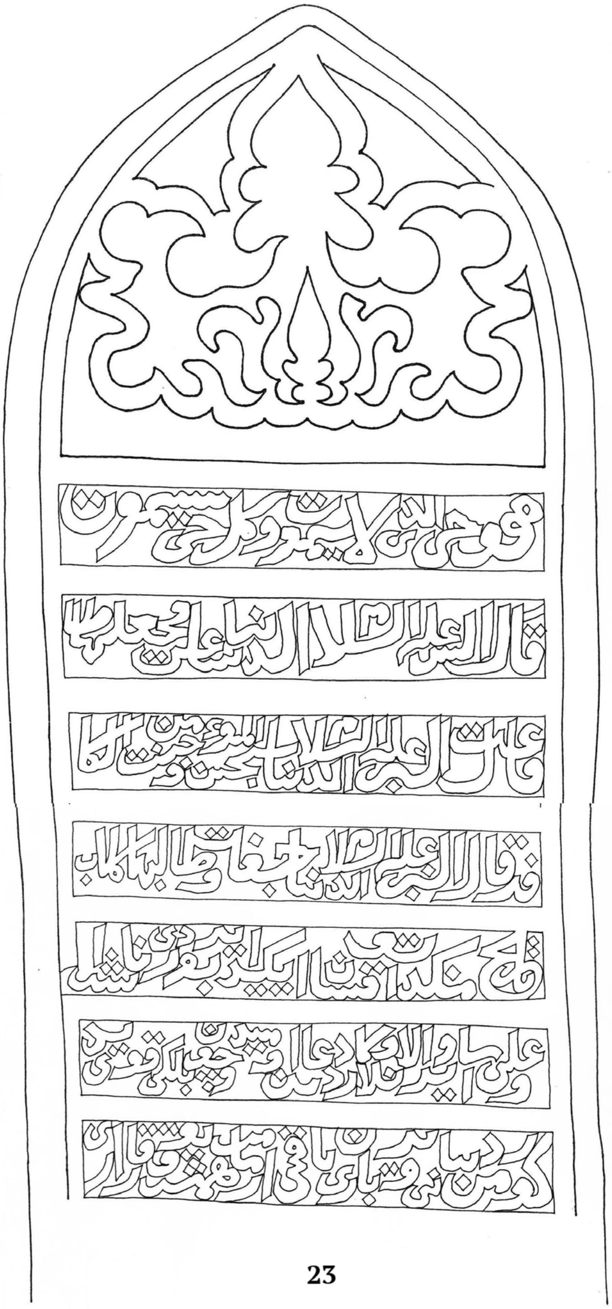

23

16.

№ 14. Надгробный памятник. Место происхождения неизвестно . . . . . .

Негатив Центр. Краев. Музея Т. Р. № н. 952. Верх камня отесан в форме острого угла со сторонами слегка вогнуто-дугообразными. Вместе с тремя прямыми линиями (двумя вертикальными и одной - в основании - горизонтальной) они образуют подобие пятиугольника, в котором заключен гравированный растительно-стилизованный орнамент (цветы, ветви, листья. Сравни с орнаментом на камне № 13). Надпись (на фотоснимке видно 7 строк, при чем 7-ая почти невозможна для чтения) - выполнена выпуклым шрифтом сульс, вязью местами.

Имя умерш.

Дата: 1106 г. = 1694/95 г. н. э.

Текст:

هوالحي الذى لا يموت وكلّ حيّ سيموت * قال ال[نبي]	1.	Хуальхай эллязи ля емуту ва кюллю хайюн саемуту. Каля эн-наби
عليه السلم الدنيا ساعات فجعلها طاعات	2.	аляйя эссалям: эд-дунья сайат фадрагаль'аа таат
قال النبي عليه السلم الدنيا لا الموت	3.	Каля эн-наби, аляйя эс-салям; эд-дунья ля емуту
وجنة الكا * قال النبي عليه اسلم	4.	ва джанат эк-ка . Каля эн-наби, аляйя эс-салям;
الدنيا جيفت وطالبها كالب * تاريخ مثكدا	5.	эд-дунья джифат ва талби'аа каяб. (Тарих мында
يوزدا التده بولار ايردى	6.	юзда алтыда, булар ирды... ...

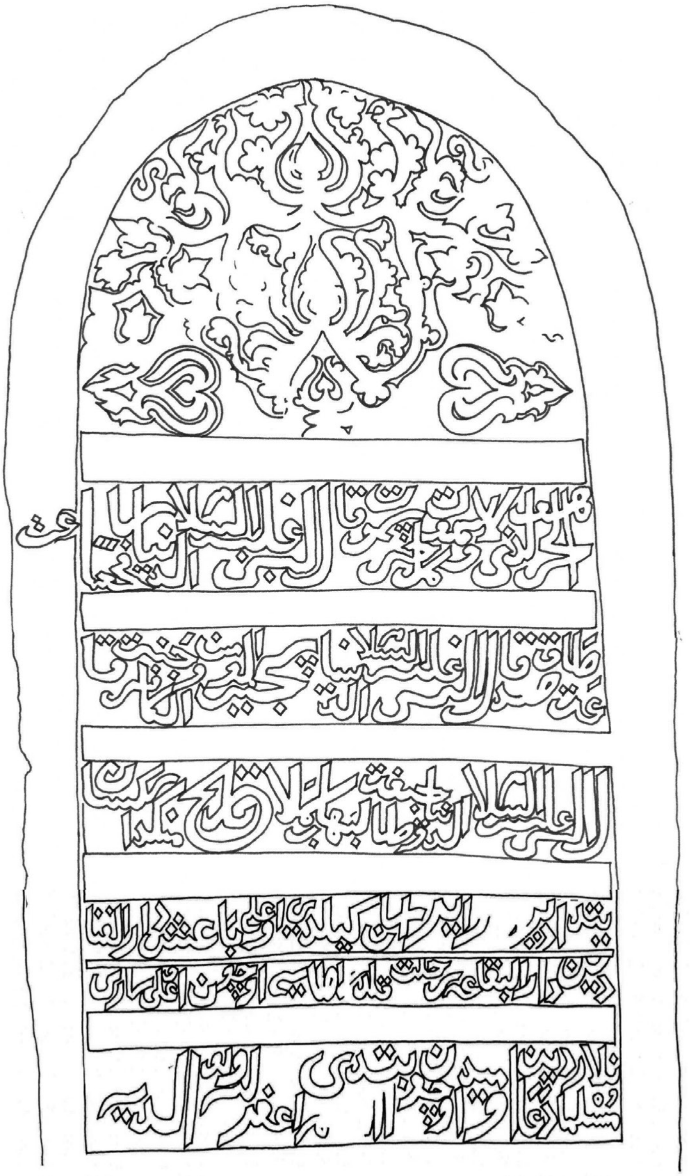

29

31

34

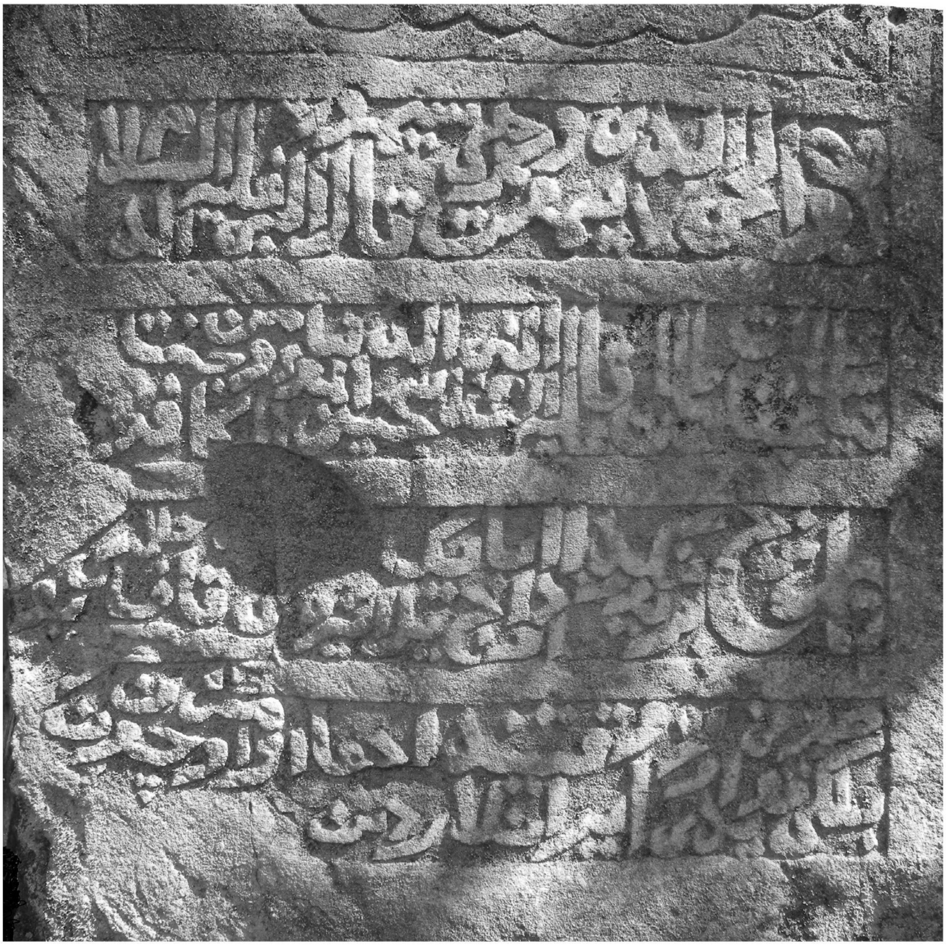

34 =А=б

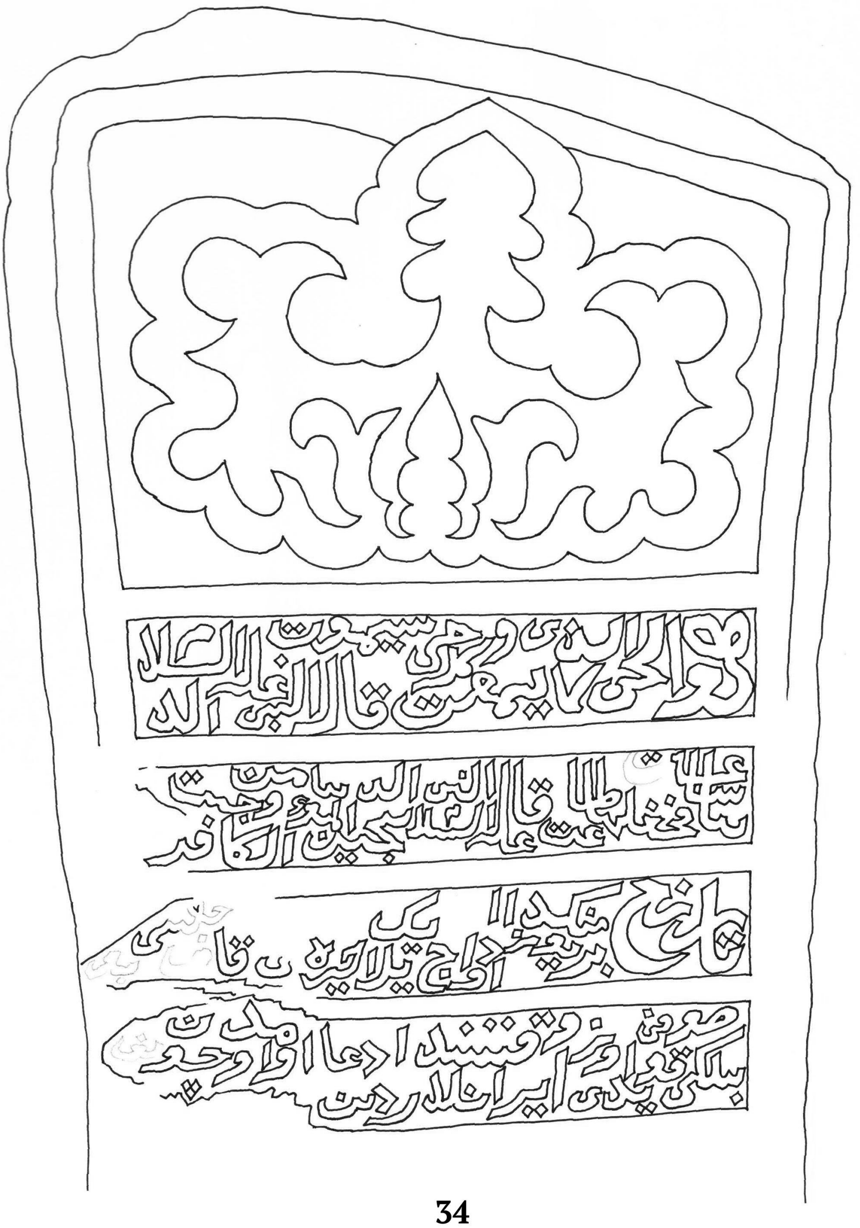

34

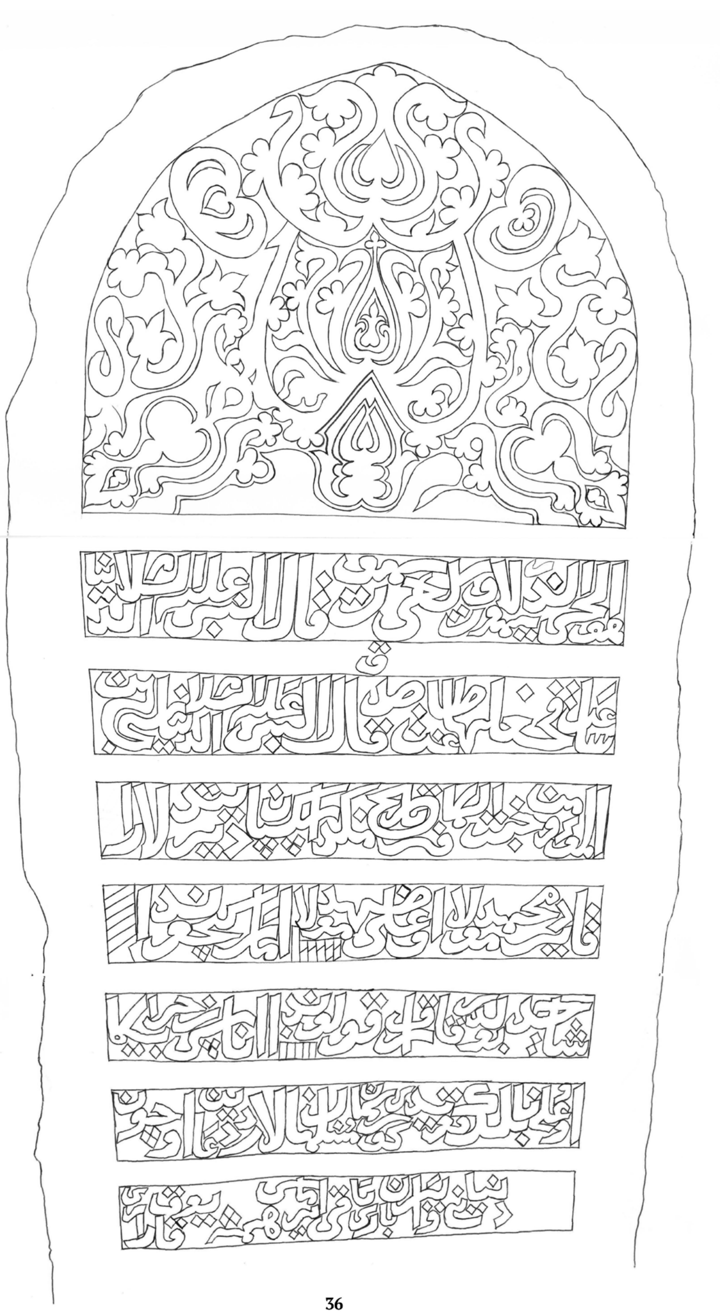

36

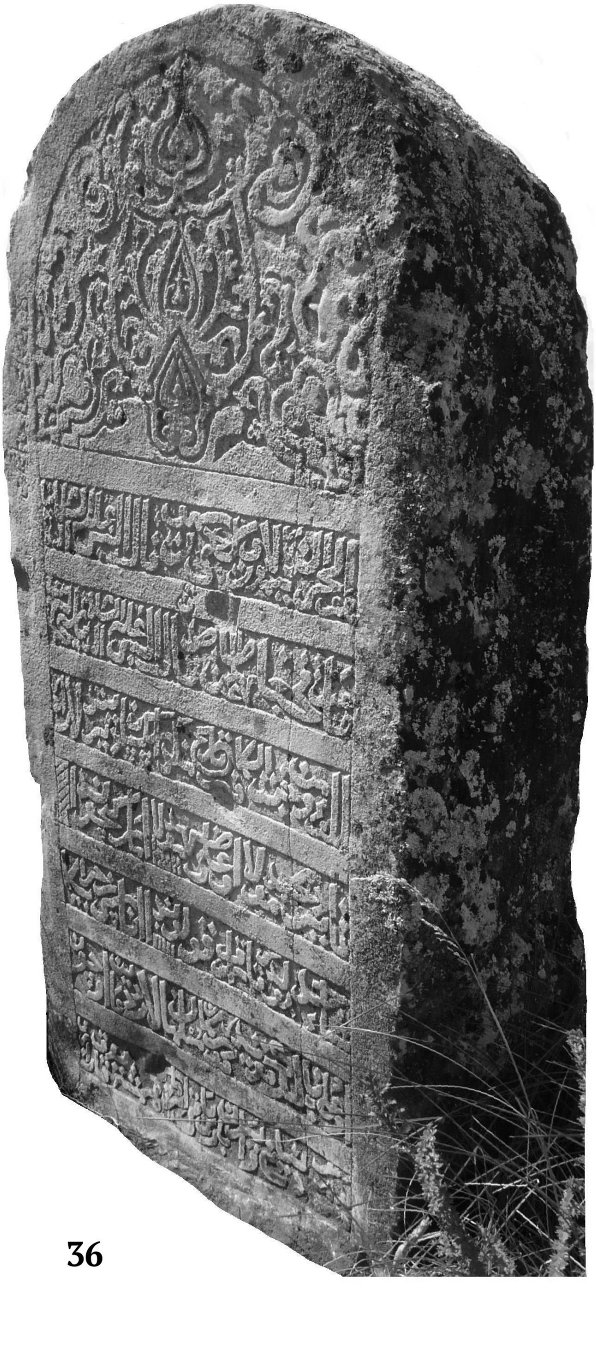

36

36

39

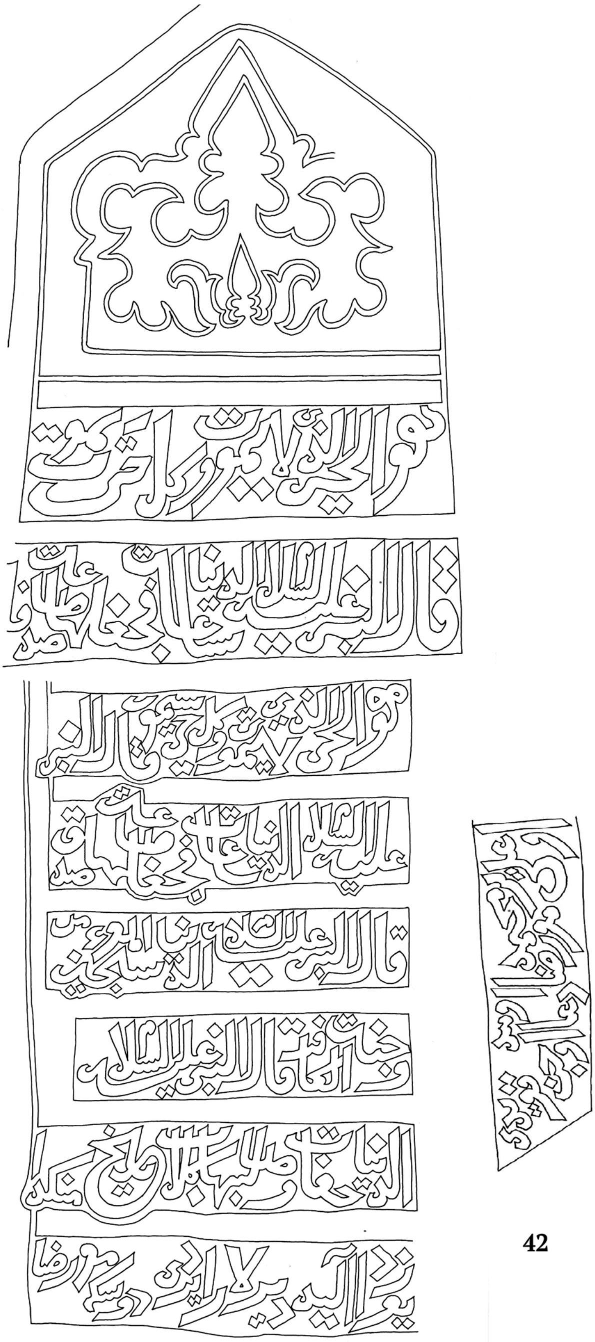

42

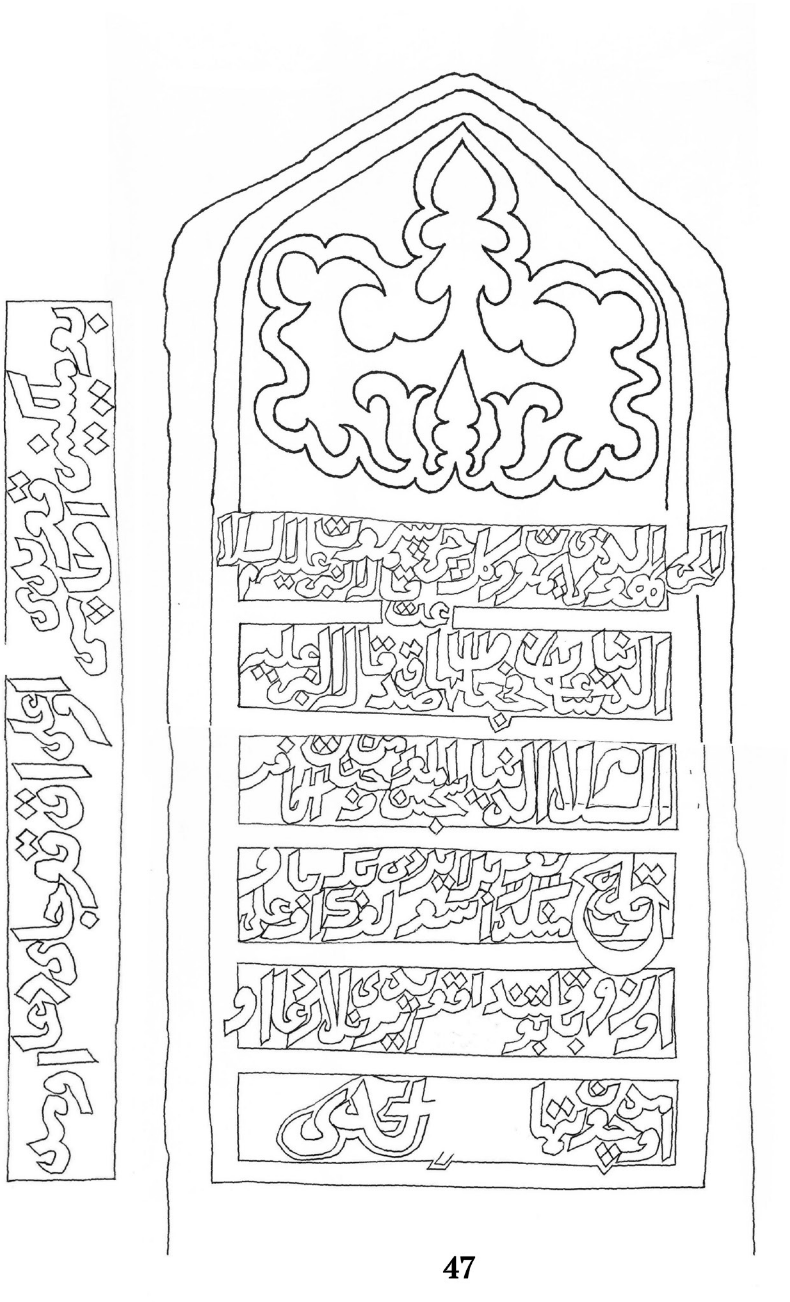

47

47

47

47 =А=б, Б

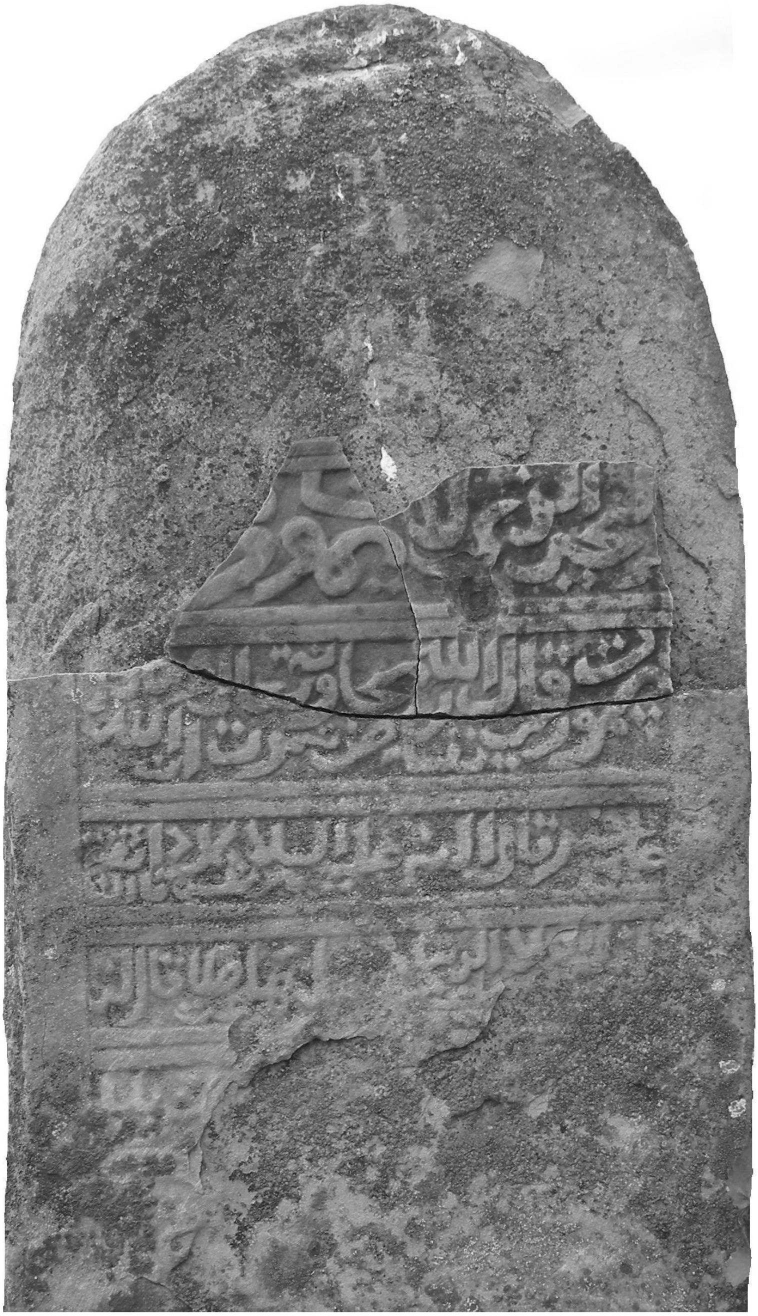

48

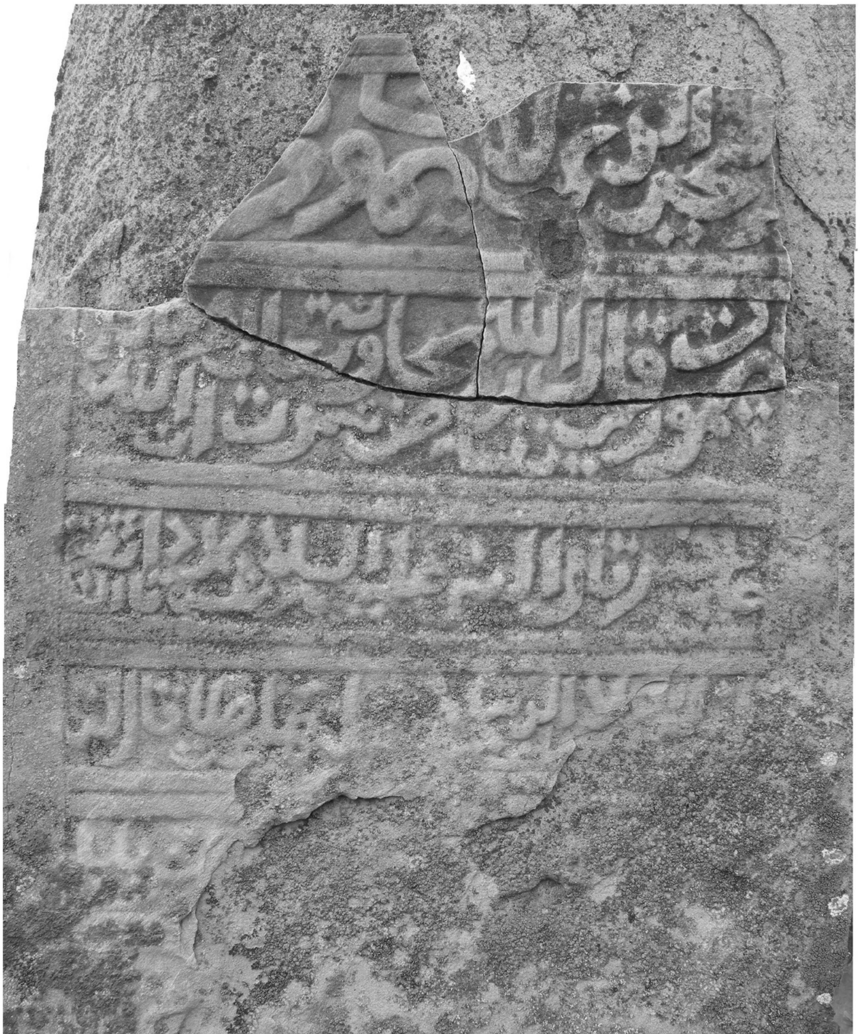

48

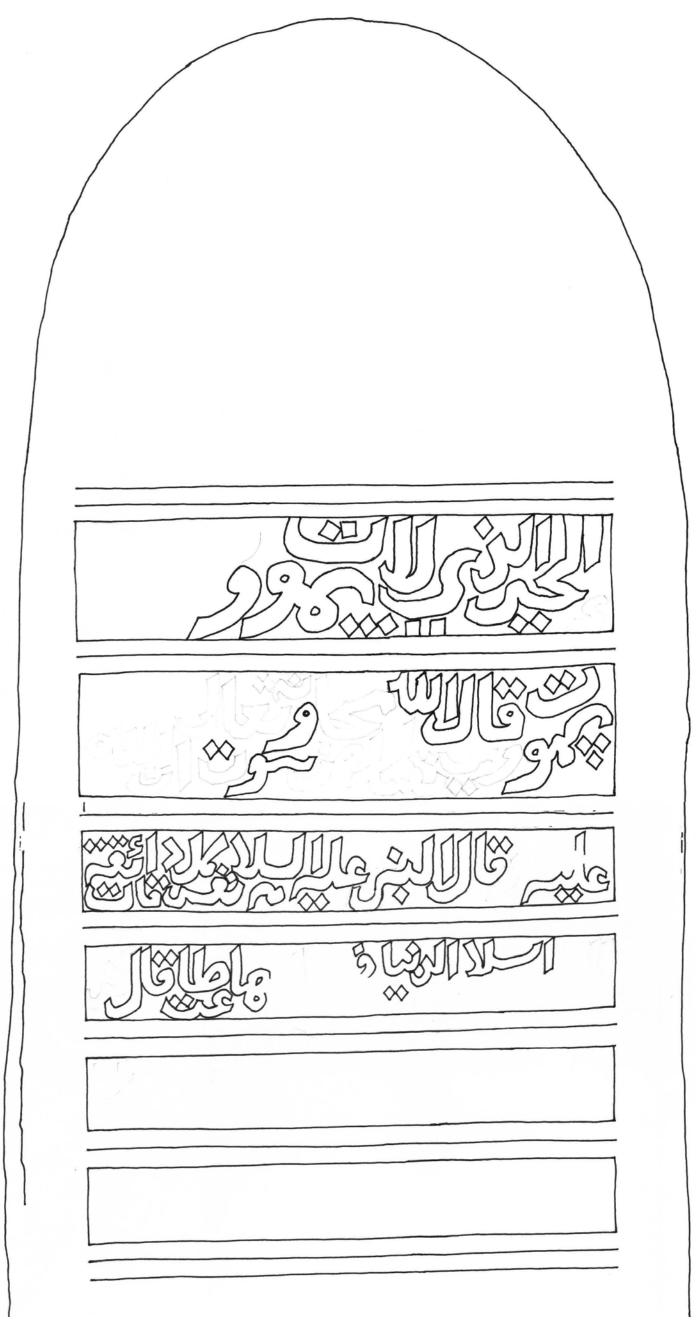

48

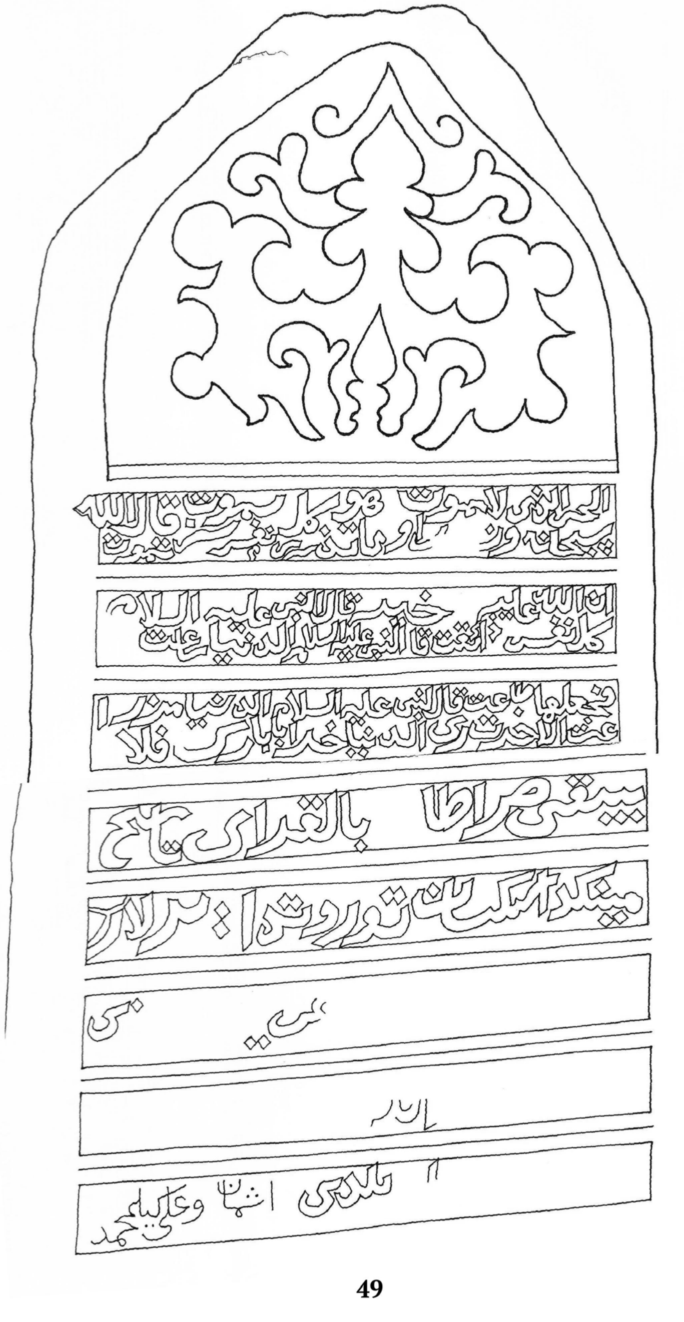

49

49

49

49

49

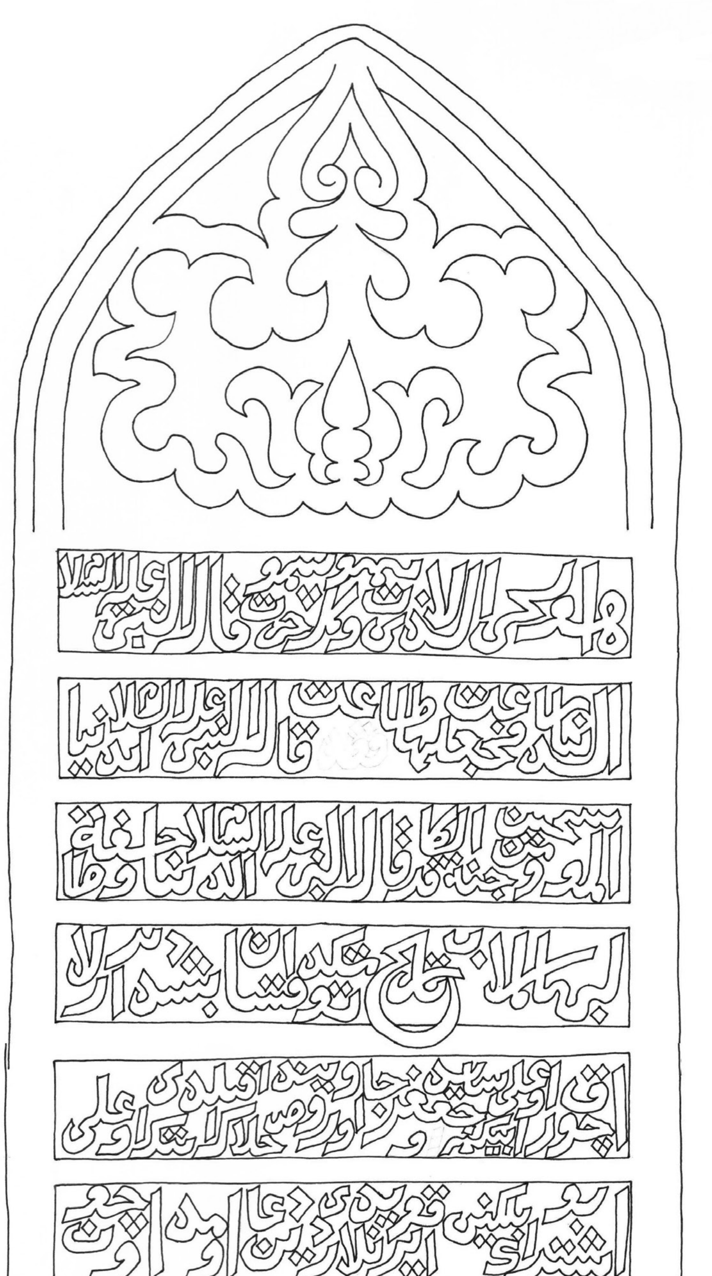

51

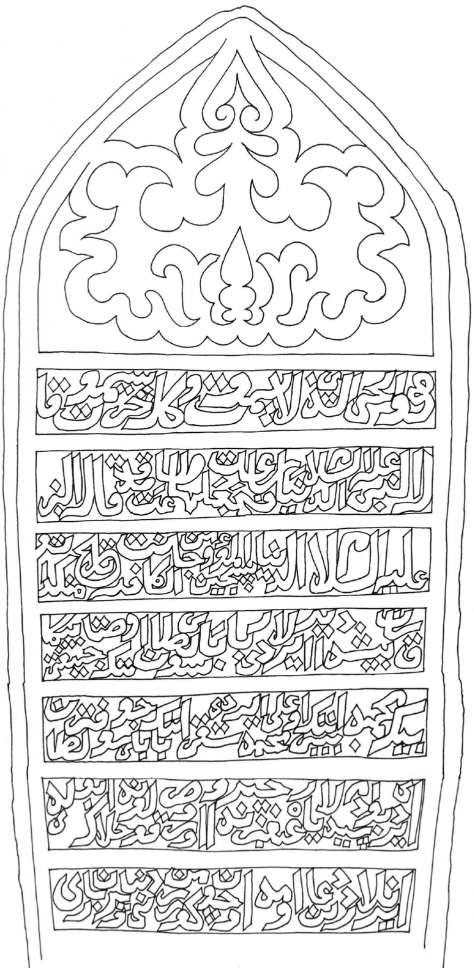

52

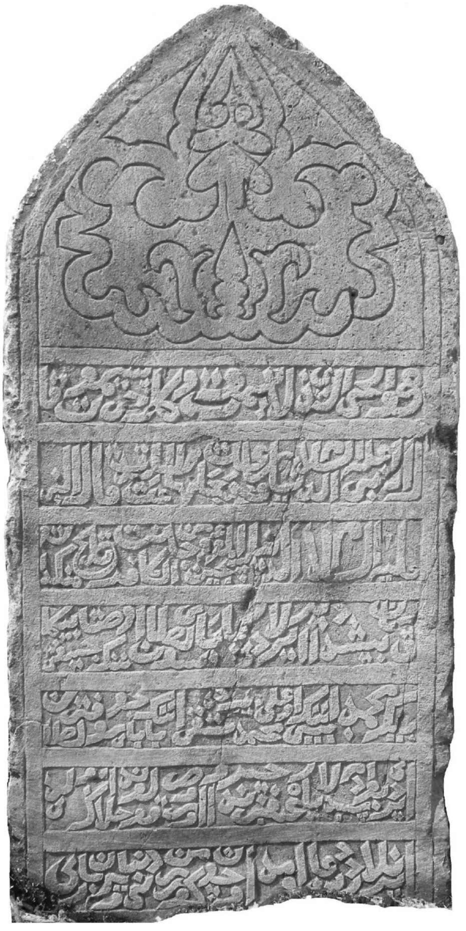

52

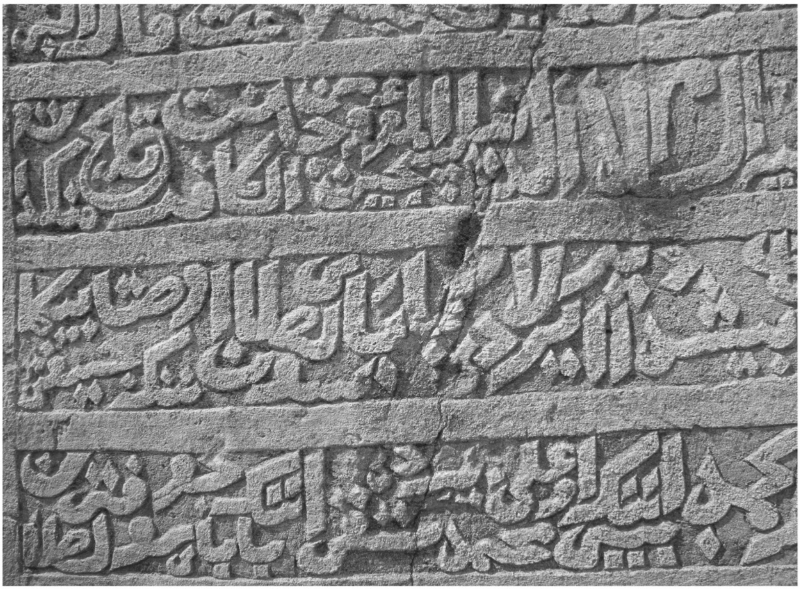

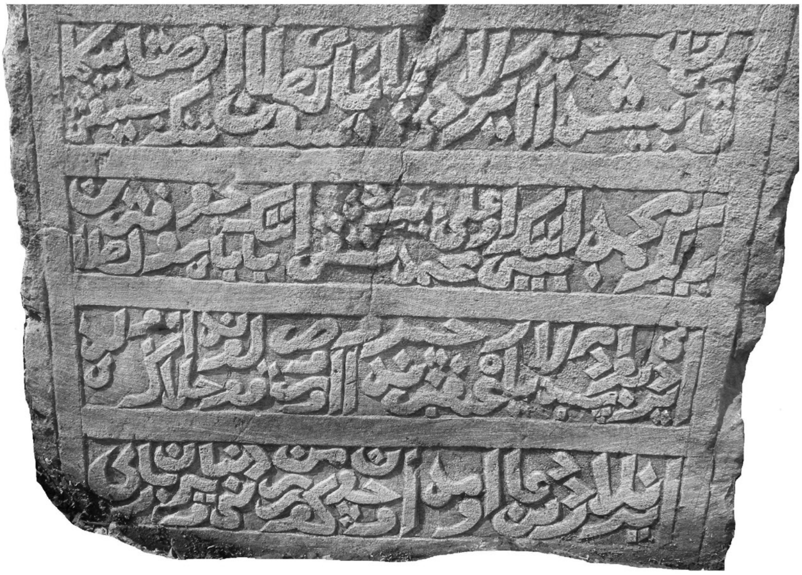

52

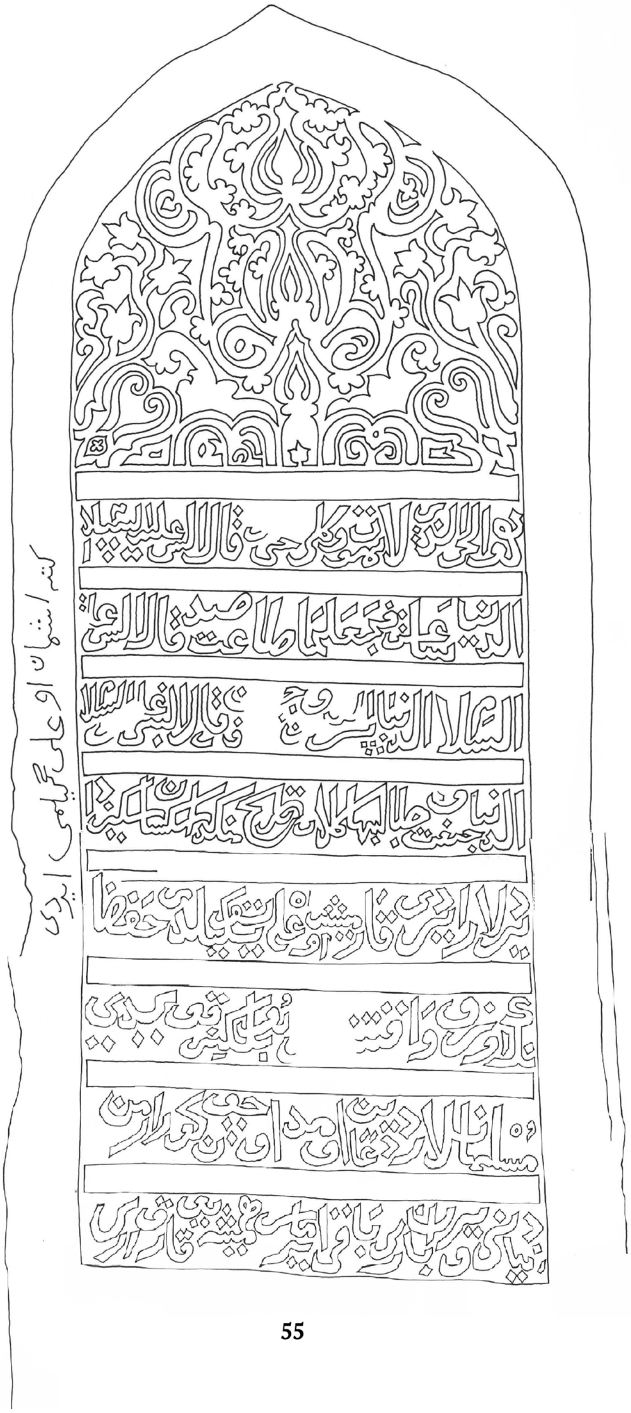

55

56

Алгы ягы

26=Б, Г
Татар Тау Иле авылы

56

56

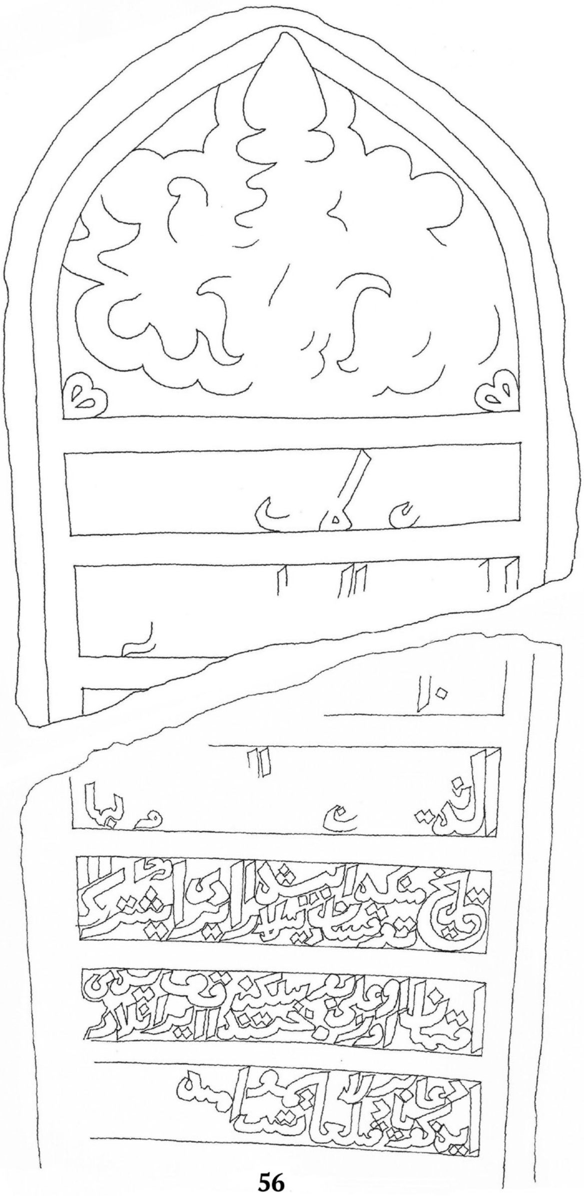

56

Алгы ягы

В.М.Усмановның рәсем күчермәсе

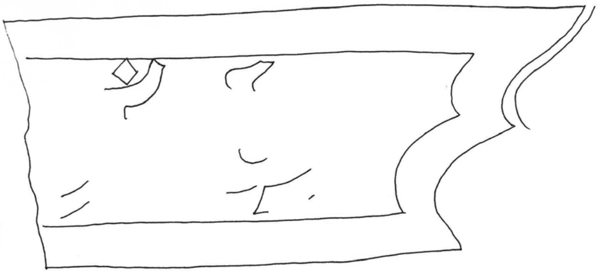

Сул ягында

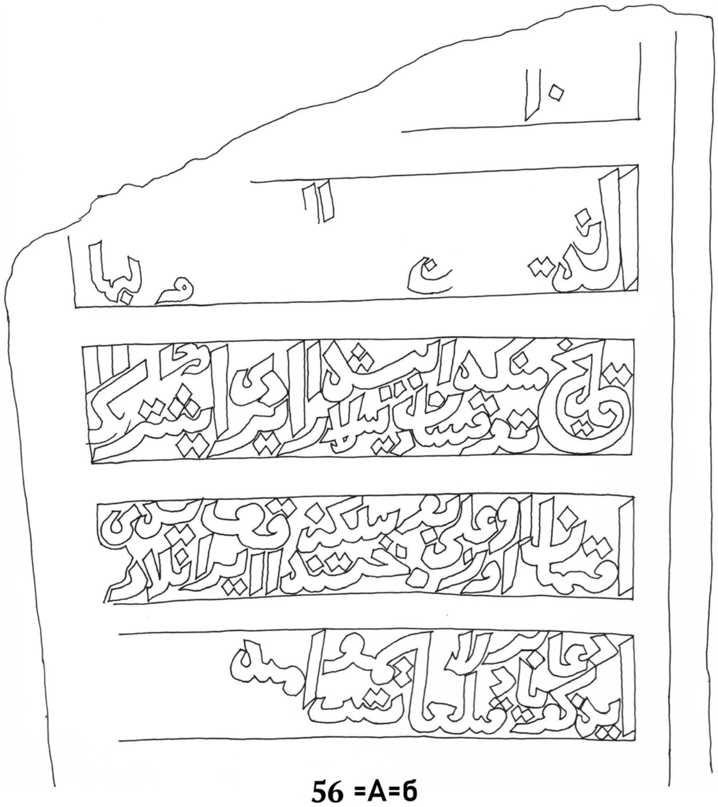

56 =А=б
Татар Тау Иле авылы

57

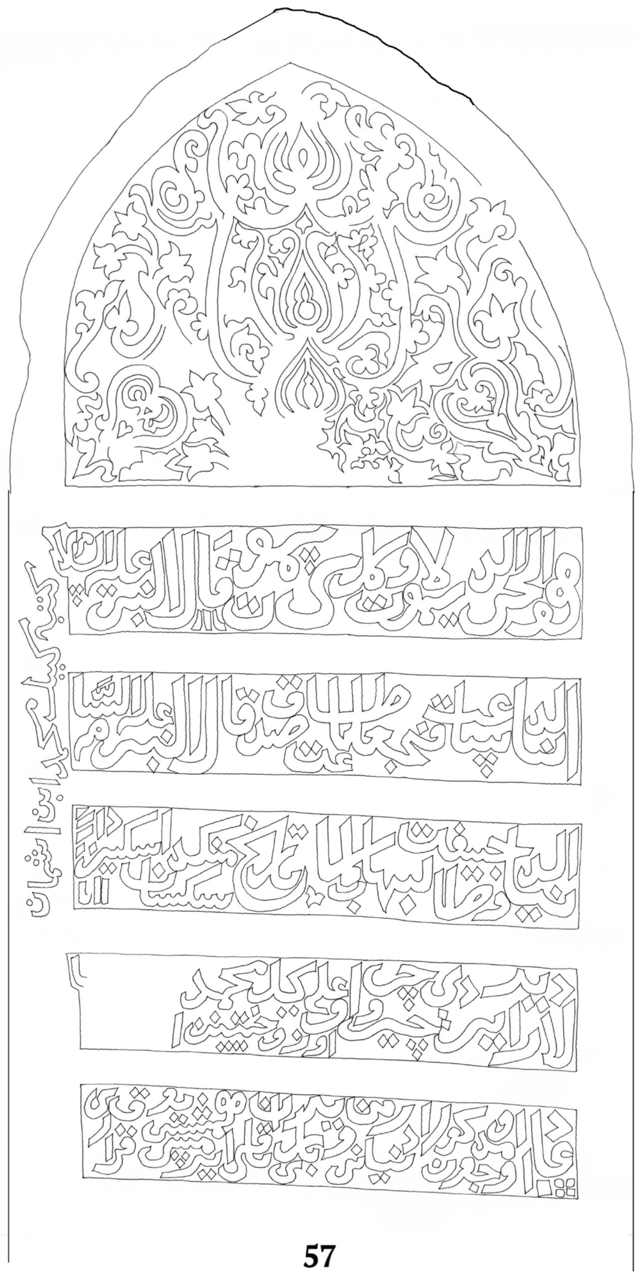

57

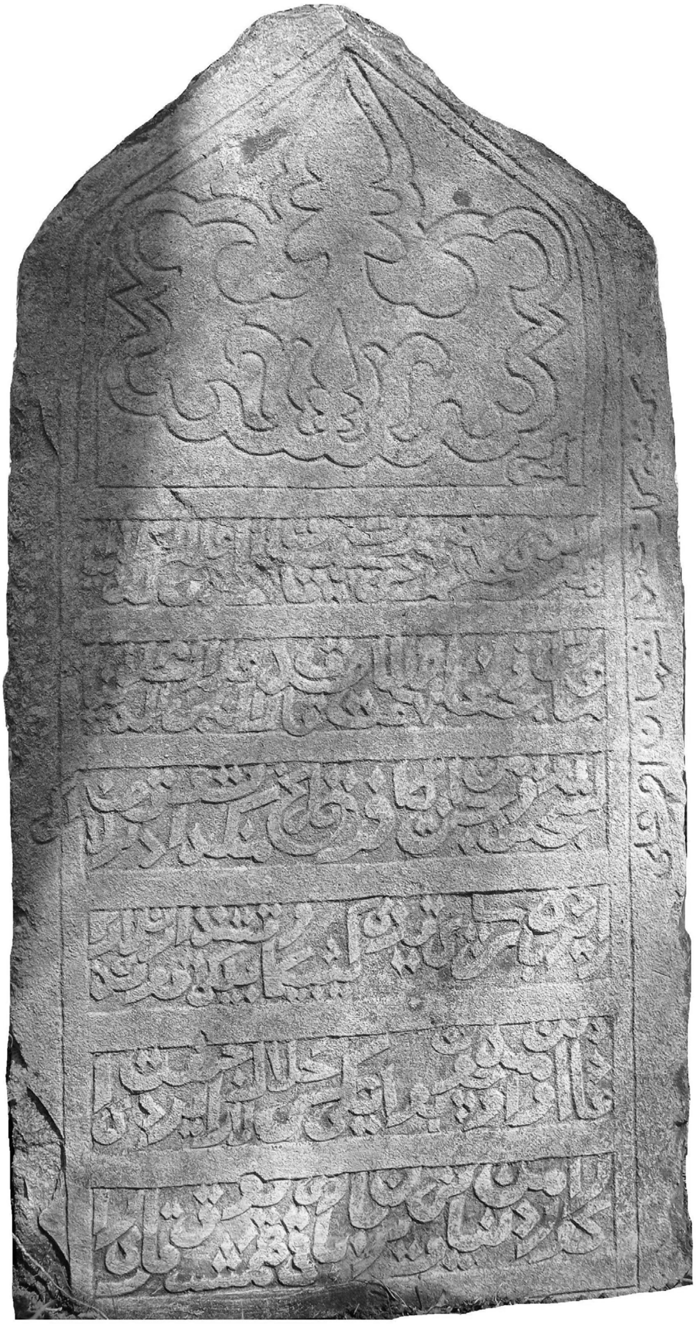

58

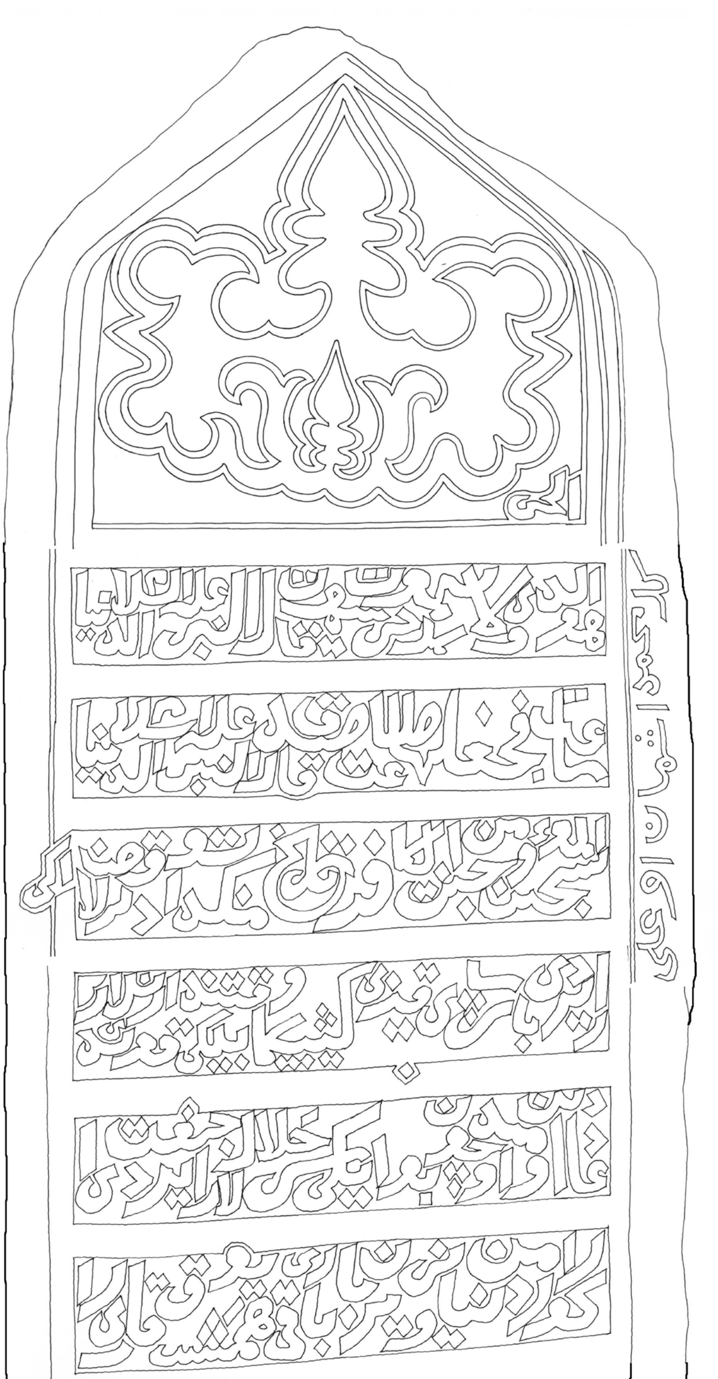

58

59

59

60

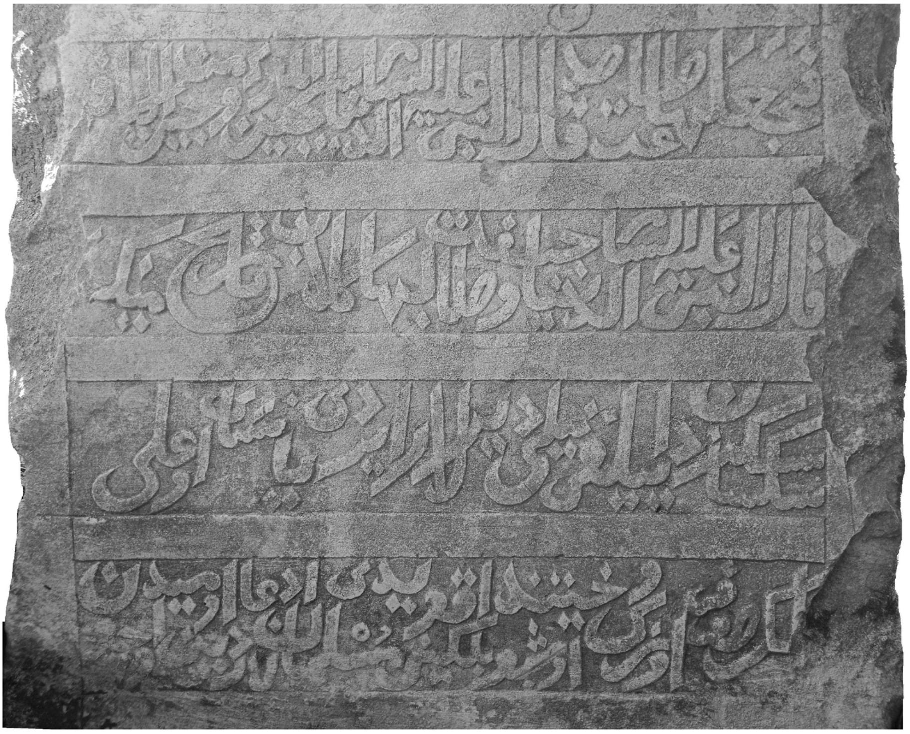

60

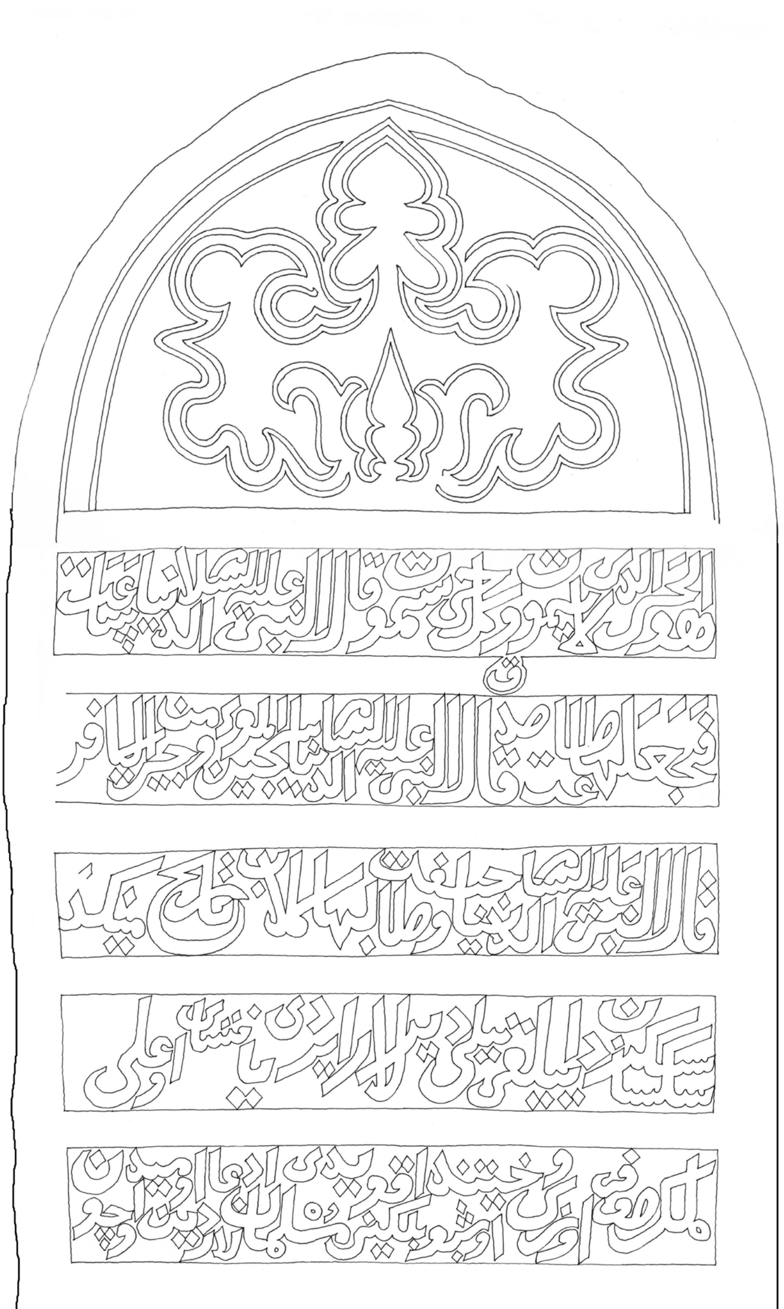

60

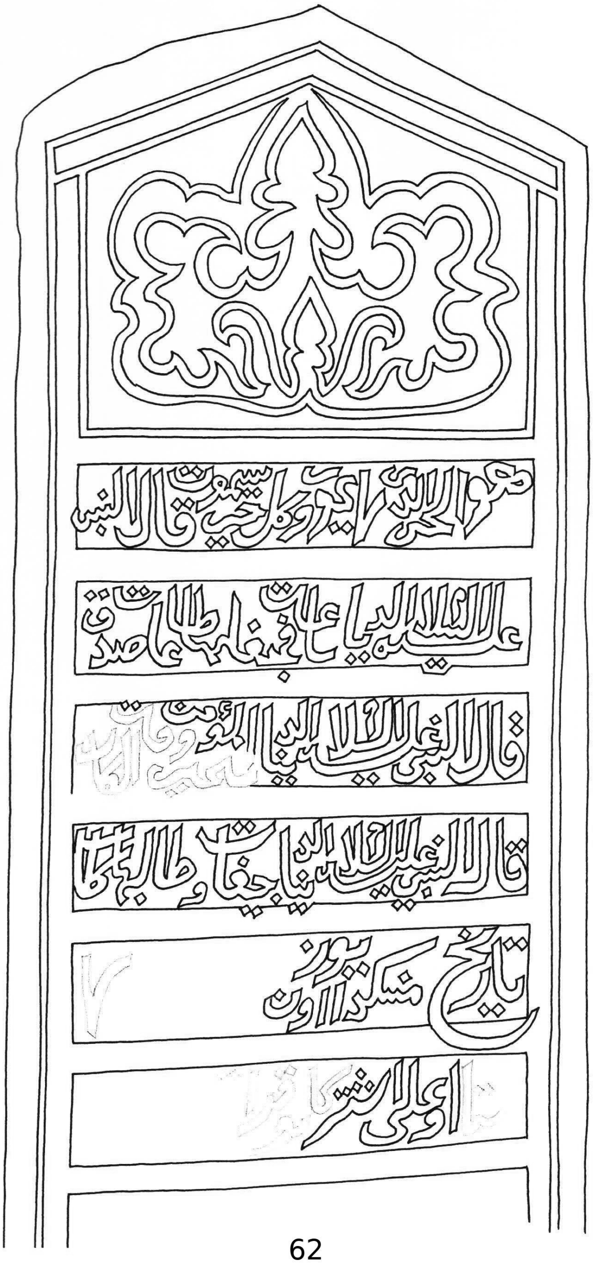

62

62

№ 14. **Надгробный памятник. Местопрохождения** неизвестно . . . .

Негатив Центр. Краев. Музея Т. Р. N н. 952. Верх камня отесан в форме острого угла со сторонами слегка вогнуто-дугообразными. Вместе с тремя прямыми линиями (двумя вертикальными и одной - в основании - горизонтальной) они образуют подобие пятиугольника, в котором заключен гравированный растительно-стилизованный орнамент (цветы, ветви, листья. Сравни с орнаментом на камне N 13). Надпись (на фотоснимке видно 7 строк, при чем 7-ая почти невозможна для чтения) - выполнена выпуклым шрифтом сулюс, вязью местами.

Имя умерш.:

Дата: 1106 г. = 1694/95 г. н. э.

Текст:

[نبي] هوالحي الذى لا يموت وكلّ حيّ سيموت* قال ال	1.	Хуальхай эллязи ля емуту ва кюллю хайюн саемуту. Каля эннаби
عليه السلم الدنيا ساعات فجعلها طاعات	2.	ґаляйя эссалям: эд-дунья саат фаджаґальґаа таат
قال النبي عليه السلم الدنيا لا الموت	3.	Каля эн-наби, ґаляйя эс-салям; эд-дунья ля емуту
وجنة الكاف* قال النبي عليه اسلم	4.	ва джанат эк-ка. Каля эн-наби, ґаляйя эс-салям;
الدنيا جيفت وطالبها كالب* تاريخ منكدا	5.	эд-дунья джифат ва талбиґаа калб. [Тарих мтында]
يوزدا التده بولار ايردى	6.	юзда алтыда, булар ирды... ...

63

64

65

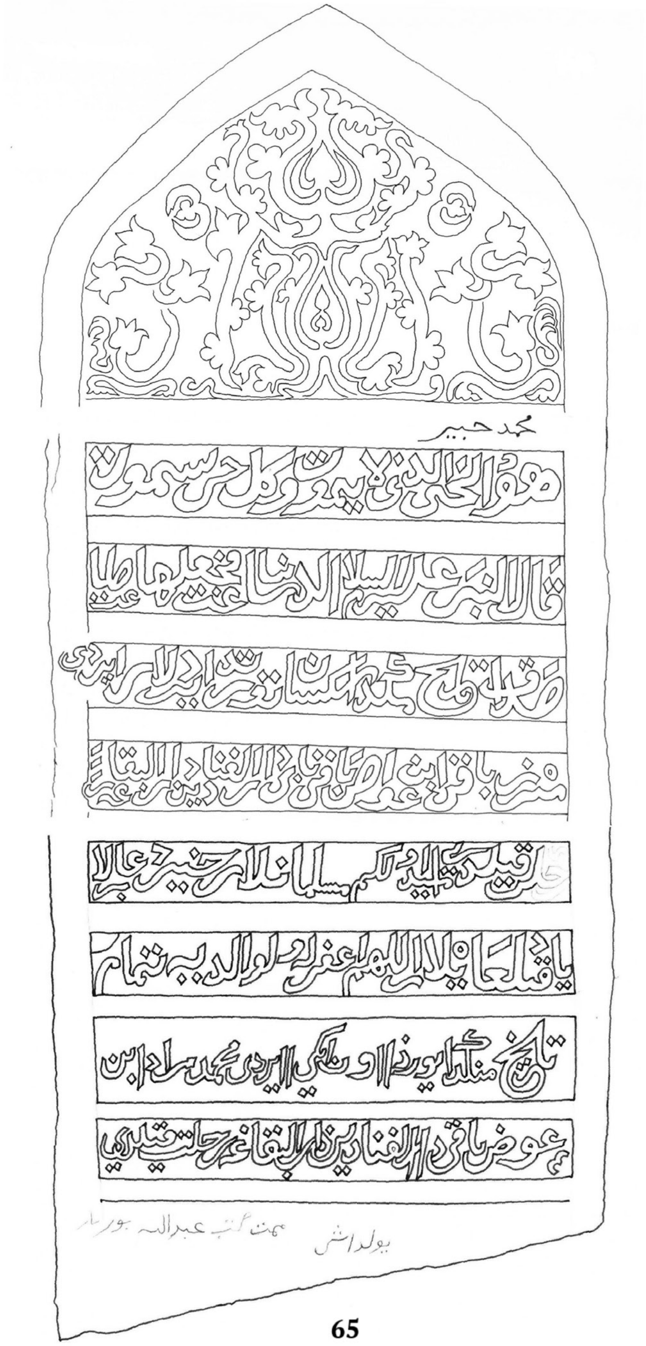
هو الحی الذی لا یموت و کل حی سیموت
قال النبی علیه السلام الدنیا ساعة فجعلها طاعة

65